

**Міністерство освіти і науки України
Управління культури та охорони культурної спадщини
Черкаської обласної державної адміністрації
Державний архів Черкаської області
Національна спілка краєзнавців України
Шевченківський національний заповідник
Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»
Кам'янський державний історико-культурний заповідник
Комунальна установа «Обласний художній музей» Черкаської обласної ради
Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
Громадська організація «Національна академія наук вищої освіти України»
Черкаське регіональне відділення соціологічної асоціації України
Черкаський державний технологічний університет
Кафедра історії та права**

**МАТЕРІАЛИ
IV-ої Всеукраїнської
науково-практичної конференції
«КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА
УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА ТРАДИЦІ ЗБЕРЕЖЕННЯ»**

**07 – 08 жовтня 2021 р.
Черкаси – Канів**

**Черкаси
2021**

УДК 94:004](063)
МЗ4

Рекомендовано до друку
рішенням Науково-технічної ради
Черкаського державного
технологічного університету
(протокол №3 від 27.09.2021)

Упорядники:

д-р іст. наук, проф. В. М. Лазуренко, канд. іст. наук, доц. І. Ю. Стадник,
канд. іст. наук, доц. О. О. Яшан

Відповідальний редактор: канд. іст. наук, доц. Оксана Яшан.

Рецензенти:

Морозов А. Г. – доктор історичних наук, професор, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького;

Гладун О. Д. – кандидат мистецтвознавства, доцент, директор Комунальної установи «Обласний художній музей» Черкаської обласної ради.

МЗ4 Матеріали IV-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження» (Черкаси – Канів, ЧДТУ, 07-08 жовтня 2021 р.) / упоряд. : В. М. Лазуренко, І. Ю. Стадник, О. О. Яшан ; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : видавець Гордієнко Є.І., 2021. – 159 с.

У збірнику опубліковано доповіді / тези виступів, що були представлені учасниками IV-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження» (Черкаси – Канів, ЧДТУ, 07-08 жовтня 2021 р.).

Для науковців, викладачів та аспірантів закладів вищої освіти та усіх, хто цікавиться культурно-історичною спадщиною України.

УДК 94:004](063)

Тексти у збірнику опубліковані на основі матеріалів, наданих авторами, які несуть повну відповідальність за зміст своїх публікацій, точність і коректність посилань. Збережено стилістику оригіналів. Висловлені думки не обов'язково співпадають з позицією організаторів конференції.

**ДО ПИТАННЯ ПРО СТИЛІСТИКУ
ТА ПРОСТОРОВУ ОРІЄНТАЦІЮ ГЕРАЛЬДИЧНОГО ЗНАКУ
МОНЕТ КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ОЛЬГЕРДОВИЧА
(друга половина XIV ст.)**

Олександр ПОТИЛЬЧАК,

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства
та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова*

Від часу першої публікації нововиявлених монет київського князя Володимира Ольгердовича в нумізматичній та історичній літературі не припиняється дискусія щодо стилістики та просторової орієнтації «князівського знаку» з їхнього аверсу. За майже 150-річну історію дослідження цих нумізматичних пам'яток відкрито, описано та атрибутовано більше десяти типів оригінальних монет і наслідувань, карбування яких пов'язується з іменем київського князя з литовської династії Ольгердовичів. Ученими висувалися найрізноманітніші версії щодо значення, стилістики та просторової орієнтації геральдичного знаку цих монет.

Першу спробу інтерпретації геральдичного елемента на монетах Володимира Ольгердовича зробив ще В. Антонович. Учений доводив генетичний зв'язок цього знаку з гербом литовських князів типу «колюмни» [1, с.156–157]. Зображення Золотих воріт Києва на монетах Володимира Ольгердовича вбачав Н. Петров [8, с. 6]. Сучасні білоруські нумізмати Д. Гулецькій та К. Петрунін розглядали в князівському знаку не що інше, як «каплицю» [3, с. 300]. Близький до цієї думки варіант «церкви» розглядають як небезпідставний Г. Козубовський [5, с. 15] та С. Климовський [7, с. 372].

Частина дослідників монетного карбування Володимира Ольгердовича пов'язували його «князівський знак» із геральдичною традицією давньоруських Рюриковичів. Так, І. Толстой убачав в цьому геральдичному елементі «хоругву» київських князів домонгольського періоду [10, с. 221]. Цю думку частково поділяв М. Гумовський [15, с. 66–67]. Спадковий зв'язок «князівського знаку» Володимира Ольгердовича з гербами київських і чернігівських Рюриковичів простежував К. Болсуновський [2, с. 7–10].

Частина вчених, які в різні періоди вивчали проблему, не пов'язують безпосередньо стилістику князівського знаку на монетах Володимира Ольгердовича з якоюсь конкретною геральдичною традицією, а визначають його як оригінальний «родовий герб» Ольгердовичів (В. Шугаєвський [13, с. 305], І. Хромова [13, с. 309]), або ж «знак» київського князя Володимира з цієї ж династії (М. Гумовський [12, с. 83], А. Ільїн [4, с. 19–20]).

Оригінальне прочитання «князівського знаку» на монетах Володимира Ольгердовича ще на початку 1970-х рр. запропонував сучасний класик

української нумізматики М. Котляр. Заперечивши версію К. Болсуновського про спадковість князівського знаку Ольгердовичів від київсько-чернігівської геральдичної традиції, вчений припустив, що знак «[...] був створений спеціально для цього князя та являє собою своєрідну монограму із літер К та В, початкових літер слів «Київ» і «Володимир». Й на правду, якщо спробувати повернути монету на 90° проти годинникової стрілки, то в князівському знаку можна вгледіти літери К та В» [6, с. 50].

Критика М. Котляром точки зору К. Болсуновського та його однодумців ґрунтувалася на двох простих аргументах. Перший із них очевидний – Володимир Ольгердович не був Рюриковичем. Що стосується другого аргументу, то він не такий однозначний, оскільки ґрунтується на стереотипному уявленні про «правильну» просторову орієнтацію князівського знаку на київських денаріях Володимира Ольгердовича, яке з часу першої публікації цих монет В. Антоновичем утвердилося в російській і вітчизняній нумізматиці [9, с. 98]. М. Котляр так прокоментував цей свій аргумент: «[...] Відомі науці родові знаки Рюриковичів X – першої половини XII ст. зовсім не схожі на розглядувану тут фігуру і навряд чи остання могла розвинутися із цих знаків. Щоб припустити трансформацію одного із знаків Рюриковичів у фігуру на монетах Володимира, останню довелося б повернути «вниз головою», що є неможливим через її (фігури – *Авт.*) чітку орієнтацію положенням обох окреслених у ній хрестів [...]» [6, с. 50]. Щодо останнього аргументу вченого, то на перевірку він виявляється доволі сумнівним, оскільки «візантійські» хрести, вписані в сегменти «князівського знаку», є рівнобічними, а відтак стверджувати про саме таку їх «правильну орієнтацію» щонайменше некоректно [Див.: фототабл. 1–3].

Проте очевидні підстави для перегляду просторової орієнтації «князівського знаку» на монетах Володимира Ольгердовича дають новітні нумізматычні джерела. Йдеться про знахідки у 2000 – 2018 рр. у Клімовському районі Брянської області Російської Федерації, Хоролському районі Полтавської та Васильківському районі Київської областей України раніше не описаного типу наслідування дирхеми ординського хана Токтамиша (1380–1399) з розміщенням на його аверсі, над чітко орієнтованою арабською легендою, «князівським знаком» та датою 794 року Гіджри (1392–1393 рр.) [11, с. 95–96; 9, с. 93]. Промовистість ситуації в тому, що фактична просторова орієнтація «князівського знаку» на цих монетах недвозначно визначена їх арабською легендою. Відтак не залишається сумнівів у тому, що геральдичний елемент зорієнтований зовнішнім хрестом донизу та має видовжені пропорції, що нагадують «двозуб» з вписаним хрестом, або ж «тризуб» з центральним «зубом» у вигляді хреста [Див.: фототабл. 4–6].

Ці спостереження дозволяють автору припустити певний стилістичний зв'язок князівського знаку нашої монети з родовими гербами київських князів X–XI ст. присутніми, зокрема, на монетах і печатках Володимира Святославича, Святополка Володимировича та Ярослава Мудрого. Введені в

науковий обіг нові нумізматичні джерела дозволяють порушити питання про перегляд усталеної в нумізматиці думки щодо просторової орієнтації «князівського знаку» на київських денаріях Володимира Ольгердовича.

Щодо стилістики останнього, то виглядає цілком імовірним, що для нового київського князя основним у виборі свого «геральдичного знаку» було не династичне походження, а державотворча традиція, яка мала тяглість у кілька століть. Припускаємо, що історія Києворуської державності та колишній столійний статус Києва могли стати для князя з литовської династії переконливими мотивами для того, аби підкреслювати наступність своєї влади від київських Рюриковичів.

ФОТОТАБЛИЦІ

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Примітки до фототаблиць:

1. Аверс денарія Володимира Ольгердовича. За даними: 13, с. 313.
2. Аверс денарія Володимира Ольгердовича. За даними: Інтернет-аукціон Violity: https://violity.com/109011716-vladimir-olgerdovich/?utm_source=search_result&utm_medium=vladimir-olgerdovich&utm_campaign=105uah
3. Аверс денарія Володимира Ольгердовича. За даними: Інтернет-аукціон Violity: https://violity.com/104431549-denarij-vladimira-olgerdovicha/?utm_source=search_result&utm_medium=denarij-vladimira-olgerdovicha&utm_campaign=2403uah

4. Аверс наслідування дирхему Токтамиша з «князівським знаком» Володимира Ольгердовича. Знахідка зроблена поблизу с. Вінницькі Стави, Васильківського (тепер – Білоцерківського) району Київської обл. За даними: 9, с. 102.

5. Аверс наслідування дирхему Токтамиша з «князівським знаком» Володимира Ольгердовича. Знахідка зроблена на початку 2000 р. в Клімовському районі Брянської обл. Російської Федерації. За даними: 11, с. 156.

6. Аверс наслідування дирхему Токтамиша з «князівським знаком» Володимира Ольгердовича. Знахідка зроблена в Хоролському районі Полтавської області. За даними: 11, с. 156.

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. *О новонайденных серебряных монетах с именем Владимира // Труды III Археологического съезда (Киев, август 1874 г.). Т. 2. Киев, 1878. С. 151–157.*

2. Болсуновский К. В. *Монеты киевских князей XIV столетия. Киев: Типо-литография «Прогресс», 1909. С. 7–10.*

3. Гулецкий Д. В., & Петрунин К. М. *Русские монеты 1353–1533. Каталог. Минск: РИФТУР, 2013. С. 300.*

4. Ильин А. А. *Классификация русских удельных монет. Ленинград: Гос. Эрмитаж, 1940. С. 19–20.*

5. Козубовский Г. А. *Находки монет на территории Киева. Киев, 1991. С. 15*

6. Котляр Н. Ф. *Монеты Владимира Ольгердовича. Нумизматика и сфрагистика. Киев: Наукова думка, 1971. Вып. IV. С. 42–67.*

7. Клімовський С. *Київські монети Володимира Ольгердовича: пріоритет політики чи економіка? Історико-географічні дослідження в Україні. Київ, 2007. Вып. 10. С. 358–375.*

8. Петров Н. И. *О новооткрытой киевской монете XIV века. Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. VIII. Харьков: Печатное дело, 1908. С. 1–6.*

9. Потильчак О. В. *Маловідомий тип наслідування дирхема з «князівським знаком» Володимира Ольгердовича. Український нумізматичний щорічник. 2020 Вып. 4, С. 89–103. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2020-4-89-103>*

10. Толстой И. И. *Древнейшие русские монеты Великого княжества Киевского: нумизматический опыт. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1882. 272 с.*

11. Тростянский О. В., & Леонов Б. И. *Новый тип монет Киевского княжества конца XIV в. Нумизматика Золотой Орды: Научный ежегодник 2016. № 6. С. 95–97, 156.*

12. Соболева Н. А. *К вопросу о монетах Владимира Ольгердовича (по нумизматическим материалам ГИМ). Нумизматика и эпиграфика. Москва, 1970. Вып. VIII. С. 81–87.*

13. Хромова І. *До проблеми атрибуції зображення родового знаку князів Ольгердовичів. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2008. Ч. 15. С. 304–315.*

14. Хромова І. *«Князівська символіка» у монетному карбуванні XIV – початку XV ст. з території Середнього Подніпров'я. Український історичний збірник. 2017. Вып. 19. С. 41–52.*

15. Gumowski M. *Numizmatyka litewska wieków srednich. Wiadomości Numizmatyczno Archeologiczne. 1921. XIX. S. 55–106.*

**До 30-річчя Незалежності України.
Присвячується ветеранам-державникам.**

**ПРОФЕСОР СТАНІСЛАВ ГУБАР:
ПАТРІОТ, ЯКИЙ БОРОВСЯ
ЗА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ**

Валентин ЛАЗУРЕНКО,

*доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України,
проректор з гуманітарно-виховних питань,
професор кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

***«Все своє свідоме життя я відчував себе українцем
і мріяв про свободу для Українського народу».***

Станіслав Губар

30 років від дня відновлення Незалежності України підтвердили наше непереможне прагнення до справедливості, право визначати власну долю, бути творцями свого кращого майбутнього, відстоювати територіальну цілісність, крок за кроком розбудовувати свою європейську державу.

Аби ми мали свою українську державність, цьому сприяли цілі покоління наших предків, що творили націю і боролися за державність. До таких патріотів-борців за державну незалежність України у ХХ столітті належить Станіслав Іванович Губар – доктор економічних наук, професор, колишній завідувач кафедри економіки, організації і управління виробництвом Черкаського інженерно-технологічного інституту (нині Черкаський державний

Губар
Станіслав Іванович

технологічний університет), член товариства «Заповіт», делегат Установчого з'їзду Народного Руху України, член Великої Ради Народного Руху, член Національної ради Демократичної партії України та перший голова Черкаської обласної організації Демократичної партії України.

Народився Станіслав Іванович Губар 16 лютого 1936 р. в с. Кабане (нині Красноріченське) Кремінського району Ворошиловградської області (нині Луганська область) [1, с. 97]. У 1939 р. разом з батьками переїхав у с. Дем'янці Переяслав-Хмельницького району Київської області. У 1950 р. закінчив 7 класів Дем'янської середньої школи і вступив до

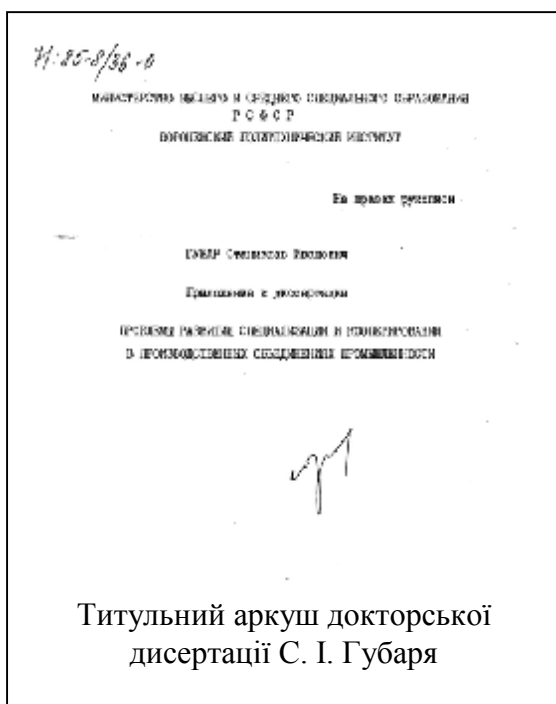
Київського матеріально-господарського технікуму, який закінчив з відзнакою. У 1954 р. вступив на економічний факультет Московського інституту інженерів транспорту, який закінчив у 1959 р. з відзнакою. По завершенню навчання був направлений на роботу у м. Вороніж (Російська Федерація) на локомотиворемонтний завод імені Ф. Дзержинського. Працював старшим товарознавцем, а з 1960 р. – заступником начальника відділу [1, с. 97].

У 1963–1965 рр. – аспірант кафедри політичної економії Воронежського педагогічного інституту. Після закінчення інституту працював керівником сектору Науково-дослідного економічного інституту при Воронежському державному університеті, потім керівником відділу в цьому ж університеті [4]. У 1969 р. захистив кандидатську дисертацію з політичної економії на тему «Економічний зміст і основні напрямлення удосконалення спеціалізації і кооперування в промисловості» [1, с. 98].

У 1976–1984 рр. – старший викладач, завідувач кафедри політичної економії Воронежського політехнічного інституту [1, с. 98].

У 1981 р. С. І. Губарю присуджено вчене звання доцента [1, с. 97].

У 1982 р. захистив докторську дисертацію на тему «Проблеми розвитку спеціалізації і кооперування у виробничих об'єднаннях промисловості» [4].

У 80-х рр. ХХ ст. повертається в Україну. У 1984–1989 рр. – завідувач кафедри марксизму-ленінізму Черкаського філіалу Київського політехнічного інституту.

У 1985 р. С. І. Губарю присуджено вчений ступінь доктора економічних наук, а у 1986 р. – вчене звання професора кафедри політичної економії.

Упродовж 1989–1996 рр. – завідувач кафедри економіки, організації і управління виробництвом Черкаського інженерно-технологічного інституту (нині Черкаський державний технологічний університет). Досліджував проблеми спеціалізації та кооперування у промисловості, застосування економічно-математичних методів і моделей в

організації управління регіонами та галузями [1, с. 97].

Професор С. І. Губар є автором близько 100 наукових праць, у тому числі п'яти монографій [1, с. 98].

27 серпня 1989 р. у місті Черкаси відбулася Установча конференція Черкаської крайової організації Народного Руху України, на якій її першим головою було обрано професора Станіслава Івановича Губаря [4].

З 1993 по 1996 рр. професор С. І. Губар був науковим керівником у Олега Григора, нині ректора Черкаського державного технологічного університету, під час його навчання в аспірантурі [4].

С. І. Губар – один з небагатьох професорів, який на початку 1990-х рр. викладав у закладі вищої освіти українською мовою [4].

Ім'я Станіслава Івановича Губаря «прозвучало» на всю Черкащину зі сторінок партійної (комуністичної) обласної газети «Черкаська правда» в 1988 р. Газета з обуренням повідомила, що професор С. І. Губар, будучи членом КПРС, дозволяє собі різкі випади проти всієї радянської системи. Тодішній панівний комуністичний режим турбувало те, що з-під зони впливу його ідеології вийшла випростала свою душу така поважна, авторитетна в науковому світі постать. Режим розумів, що за такою постаттю підуть люди, повірять їй [5].

Починаючи з другої половини 1980-х рр., тобто у період «горбачовської перебудови і гласності», негативна оцінка в офіційній радянсько-партійній пресі була найкращою характеристикою людині. До професора С. І. Губаря потяглися пробуджені від тривалого радянського засилля люди. В цей період С. І. Губар стає у центрі національно-демократичного руху на Черкащині. Як відзначає потужний черкащанин-державник Михайло Вакуленко, «...цей невисокий, живий, спортивно підтягнутий, значно молодший за свій поважний уже вік чоловік запалював людей на мітингах-протестах, на установчих зборах, засіданнях патріотичних організацій. Люди жадібно, з вдячністю слухали його натхненні промови, науково чіткі формулювання, сміливо висловлені думки, в яких доказово розвінчувався антигуманний комуністичний режим, гаряче підтримували давно очікуване слово правди.

Професор Станіслав Губар проводить засідання оргкомітету по створенню Черкаської обласної організації Демократичної партії України. м. Черкаси (Дитячий парк). Червень 1990 р.

У промовах професора С. І. Губаря, у коротких, як постріл, фразах, у професорському голосі, різкуватому в полеміці з опонентами, звучала сила духу, оптимістична впевненість у своїй правоті, в перемозі. Відчувалося, що людина не для «показової популярності», як писали про нього комуністично заангажовані журналісти, стала на прю з комуністичним режимом, що їй глибоко болить те, про що вона промовляє до тисяч і тисяч людей на мітингах, що за її словом, думкою стоїть її улюблена, гноблена режимом Україна, яку треба рятувати від загибелі в комуно-російській імперії» [5].

У 1989 р. в Україні, за прикладом республік Прибалтики, розпочалося створення Народного фронту, який в українському варіанті зазвучав по-українському – Народний Рух України. Станіслав Іванович Губар очолив ініціативну групу для організації такого Руху на Черкащині, був учасником установчих зборів Народного Руху України (НРУ) в Києві, був обраний членом Великої Ради Народного Руху [3].

Коли навесні 1990 р. група народних депутатів, письменників, діячів культури, вчених публічно вийшли з рядів КПРС, заявивши про намір утворити на базі Народного Руху України Демократичну партію України, С. І. Губар також поклав партійний білет Комуністичної партії, вийшовши з лав КПРС. Він очолив Черкаську обласну організацію Демократичної партії України [5]. Черкаська обласна організація Демократичної партії України під керівництвом Станіслава Івановича Губаря вела значну агітаційно-масову роботу серед населення,

Виступ професора Станіслава Губаря на мітингу біля Черкаського обласного українського музично-драматичного театру (на заході присутні Василь Пахаренко, Олександр Балацький, Сергій Носань, Михайло Вакуленко, Едуард Драч та інші.) 1990 р.

ініціювала боротьбу за чистоту довкілля, за ліквідацію згубних наслідків чорнобильської трагедії, за здобуття Україною незалежності. У середині серпня 1991 р., коли над Україною, як і над усім СРСР, що вже розпадався, нависли лиховісні хмари ГКЧП (19–21 серпня 1991 р.), волелюбний дух Черкащини не затих у ті кілька загрозливих днів путчу: професор С. І. Губар узяв тоді на себе ініціативу проведення щоденних мітингів-протестів [5].

Професор Станіслав Губар біля пам'ятника Тарасу Шевченку на черговому мітингу. м. Черкаси. 1990 р.

Працюючи й далі завідувачем створеної ним кафедри економіки і організації виробництва в Черкаському інженерно-технологічному інституті, С. І. Губар залишався одним із керівників обласної організації Демократичної партії України, допомагав у створенні крайової організації Конгресу Українських Націоналістів, вів створені ним курси для навчання українських менеджерів, очолював громадську організацію менеджерів імені Генрі Форда. Його день був щільно розписаний по хвиликах. Професор «горів» на роботі, працював натхненно, адже це була праця вже в незалежній Україні, праця на користь Вітчизни. Якось С. І. Губар зізнався друзям: «Все своє свідоме життя я відчував себе українцем і мріяв про свободу для Українського народу» [5].

У 1994 р. Демократична партія України висунула професора Черкаського інженерно-технологічного інституту Станіслава Губаря кандидатом у депутати до Верховної Ради України по Придніпровському виборчому округу № 418 м. Черкаси. Станіслав Губар виграв перший тур виборів у одинадцяти конкурентів, набравши 22,15 % голосів виборців. Другим був проректор Черкаського інженерно-технологічного інституту Михайло Дмитрович Сирота, який, набравши 17,52 % голосів виборців, вийшов до другого туру голосування. У другому турі, як зазначає у своїх спогадах ветеран-державник Михайло Вакуленко, «вся партноменклатура, комуністичні, проросійські сили об'єдналися навколо Михайла Сироти, за принципом: «хто завгодно – тільки не руховець, тільки не патріот України» [5]. М. Д. Сирота набрав 55,19 % голосів виборців, ставши народним депутатом України, та у 1996 р. увійшов в історію як «батько Конституції України»; за С. І. Губаря проголосувало 33,16 % виборців [1, с. 97; 4; 5].

Як зауважив ветеран-державник Михайло Вакуленко, Станіслав Іванович Губар був завжди у енергійному русі. Такого високого молодіжного

темпу не витримало серце 60-річної людини: воно зупинилося на ходу, коли професор Губар С. І. поспішав з одного заняття на інше. Це сталося 16 серпня 1996 року, на п'ятому році Незалежності України.

Відомий український письменник, член Національної спілки письменників України Валерій Кикоть написав вірш «На спомин Станіслава Губаря», який було опубліковано в газеті «Молодь Черкащини» за кілька днів по смерті професора С. І. Губаря.

НА СПОЧИН СТАНІСЛАВА ГУБАРЯ

Поглине й цей біль забуття,
як ріки бажань помілили.
Простелиться знову життя,
як аркуш паперу білий.

Ніким не указана путь,
нічим не сплюндровані гони...
Не треба актором вже бути,
принизливі бити поклони.
Немало пройшло вовкулак,
свідомої спито отрути.

Хтось кидав у спину: «Дивак!»,
а хтось і ненавидів люто.
Стріла дніпрової коси
побігла за контур небесний.
І позаземні голоси
покликали в світ безтілесний.

Та рано настало злиття,
хоч є десь і помилка, може,
що хто переможе життя –
напевне і смерть переможе.
У венах запалює кров
титаном збунтована сила.

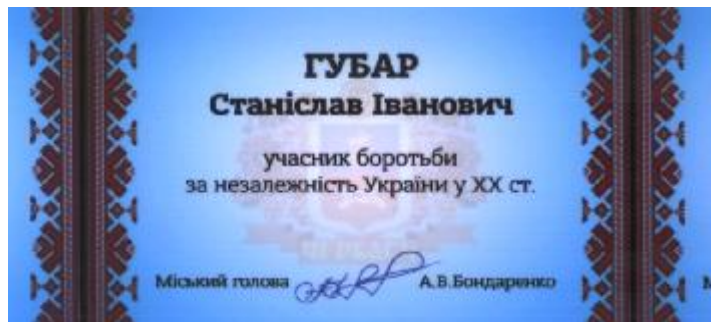
До правди священна любов,
Що з Вами вона наробила?
Дощем вітрова круговерть
збива з перехожого шапку.

Не вірю, не вірю, що смерть
на всьому поставила крапку.

Нещодавно Валерій Кикоть написав про С. І. Губаря невеликий коментар: «Цю людину, невтомного борця за правду, за справедливість, за Україну, одного з авторів програми «Руху», несправедливо забуто» [5].

Як зазначила Любов Майборода, учасниця національно-патріотичного руху з 1989 р., а нині депутат Черкаської міської ради, головний спеціаліст Департаменту охорони здоров'я Черкаської міської ради, з трибуни Регіональної конференції, присвяченої 25-річчю Конституції України та 30-річчю Незалежності України, «Як би там не було, нам ніколи не варто забувати про локомотив державотворення 1990-х років – Народний рух України. Це люди, які не боялися у 1988–1989 рр. говорити українською мовою, виходити на площі, піднімати синьо-жовтий прапор – тоді, як багато хто займав вичікувальну позицію. Однак такі, як Станіслав Іванович Губар, були на передовій! Думаю, потрібно належним чином вшанувати цю особистість, назвати одну із вулиць міста його іменем. Це зробить честь нашому місту» [7, с. 44].

06 травня 2021 р. Черкаський міський виконавчий комітет на чолі з міським головою міста Черкаси Анатолієм Бондаренком визнав професора Черкаського інженерно-технологічного інституту (нині – Черкаського державного технологічного університету) Станіслава Івановича Губаря борцем за незалежність України у ХХ столітті.

Мітинг-протест: «Україні не бути останнім прихистком комунізму».
Серед промовців професор Станіслав Губар (у білій вишиванці).
1990 р. м. Черкаси.

З приводу цього ветеран-державник Михайло Вакуленко із міста Черкаси у себе на сторінці у фейсбук зазначив наступне: «Станіслав Губар – перший і єдиний професор, доктор наук, який перебуваючи в комуністичній партії, палко підтримав ідею створення Народного Руху України, проголошення незалежності України. Він користувався заслуженою повагою і авторитетом у прогресивної частини громади нашого міста і області. Партійно-номенклатурна частина суспільства люто ненавиділа Станіслава Івановича. Про нього писали брехливі статті у обласній пресі, йому створювали перешкоди у його професійній діяльності, оперативні працівники КДБ неодноразово проводили «профілактичні бесіди» із професором, під час ГКЧП перейшли до прямих погроз особистого ув'язнення.

Виявляючи особисту відвагу, С. Губар здійснював сміливі та рішучі дії під час заколоту ГКЧП. У цей час він був прапором для всіх, хто виступив на захист суверенітету України. Він відіграв важливу роль під час проведення мітингів і демонстрацій на підтримку незалежності України, засуджуючи військову хунту, вимагаючи заборони діяльності КПРС і КПУ.

Станіслав Губар стояв біля витоків створення Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, Народного Руху України, Демократичної партії України, входив у керівні органи цих організацій, сприяв створенню реального плюралізму думок і багатопартійності в Україні.

Брав особисту активну участь у першому публічному підняттю в Черкасах національного прапора 3 листопада 1990 року. Був активним прибічником проголошення незалежності України на референдумі 1 грудня 1991 року. Саме завдяки його самовідданій патріотичній праці ми в Україні святкуємо: День Прапора, День Незалежності України, День Гідності та Свободи» [5].

Відзначаючи 30-річчя нашої Незалежності, ми маємо гідно вшанувати пам'ять борців за незалежність України. Л. Майборода, активна учасниця відновлення Незалежності України, побажала Черкаському державному технологічному університету і надалі залишатися провідником української державності, як це було за Станіслава Губаря [7, с.45].

20 вересня 2021 р. на засіданні Вченої ради Черкаського державного технологічного університету одногolosно підтримано ініціативу клопотання про присвоєння звання «Почесний громадянин міста Черкаси» (посмертно) професору Губарю Станіславу Івановичу. Відповідне звернення Черкаський державний технологічний університет, за підписом ректора Олега Григора, 21 вересня 2021 р. направив міському голові міста Черкаси Анатолію Бондаренку, зазначивши, що Станіслав Губар (16.02.1936 – 16.08.1996) – великий патріот і єдиний професор, який боровся у Черкасах за державну Незалежність України. Дане звернення було підкріплене розгорнутою біографічною довідкою, яку підготував автор цієї статті, аби Нагородна комісія Черкаської міської ради і весь її депутатський корпус пересвідчилися у потужному внеску Станіслава Івановича Губаря у становлення нашої української державності.

«КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ:
ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ТРАДИЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ»

ВИТЯГ
з протоколу № 3 засідання
ВЧЕНОЇ РАДИ
Черкаського державного технологічного університету
від 20.09.2021 р.

На засіданні присутні 55 із 68 членів Вченої ради.

СЛУХАЛИ: Про клопотання щодо нагородження званням «Почесний громадянин м. Черкаси» (помертно) ГУБАРЯ Станіслава Івановича.

Доповідач: проректор з гуманітарно-виховних питань Лазуренко В.М.

УХВАЛИЛИ: Подати клопотання до Черкаської міської ради про нагородження званням «Почесний громадянин м. Черкаси» (помертно) ГУБАРЯ Станіслава Івановича (16.02.1936 – 16.08.1996) – учасника боротьби за Незалежність України у ХХ столітті, доктора економічних наук, професора, колишнього завідуючого кафедри економіки, організації і управління виробництвом Черкаського інженерно-технологічного інституту (нині Черкаського державного технологічного університету), члена товариства «Заповіт», делегата Установчого з'їзду Народного Руху України, члена Великої Ради Народного Руху України, члена Національної ради Демократичної партії України, першого голову Черкаської обласної організації Демократичної партії України.

"ЗА" – 55,

"ПРОТИ" – немає,

"УТРИМАЛИСЬ" – немає.

Голова Вченої ради

Секретар Вченої ради

Олег ГРИГОР

Ірина МИРОНЕЦЬ

Список використаних джерел

1. Бушин М. І. Науковий світ Черкащини: персоналії. Вид. 3-тє, доповнене. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2016. 580 с.

2. Вчена рада ЧДТУ звернулась до міської влади з клопотанням про присвоєння звання «Почесний громадянин міста Черкаси» (помертно) патріоту і державнику Станіславу Губарю // <https://chdtu.edu.ua/news/item/16640-vchena-rada-chdtu-zvernulas-do-miskoi-vlady-z-klopotanniam-pro-prysvoiennia-zvannia-pochesnyi-hromadianyn-mista-cherkasy-posmertno-patriotu-i-derzhavnyku-stanislavu-hubariu?fbclid=IwAR3PABcvQPQVqIBDxbxVY2aBp-Mq5L3lc9k10b4CtAttfw615dpxK-z3qkE>

3. Вчена рада ЧДТУ просить присвоїти борцю за незалежність Станіславу Губарю звання «Почесного громадянина Черкас» // https://dzvin.media/news/vchena-rada-chdtu-prosytt-prysvoyity-borczyu-za-nezalezhnist-stanislavu-gubaryu-zvannya-pochesnogo-gromadyanyna-cherkas/#disqus_thread

4. Губар Станіслав Іванович // https://uk.wikipedia.org/wiki/Губар_Станіслав_Іванович

5. Вакуленко М. Спогади про С. І. Губаря // 30 років обласна і місцева влада не помічала лицарів ідеї, які проводили активну політичну діяльність у роки тоталітарного комуністичного режиму // <https://www.facebook.com/search/posts?q=михайло%20нікогда-холоднярець&filters=eyJzZWVuX3Bvc3RzIjoieIwibmFtZVwiOlwiaW50ZXJhY3RlZF9wb3N0c1wiLFwiYXJnc1wiOlwiXCJ9In0%3D>

6. Професора-патріота з Черкас хочуть зробити Почесним громадянином міста // <https://www.vikka.ua/novini/profesora-patriota-z-cherkas-xochut-zrobiti-pochesnim-gromadyaninom-mista/>

7. Майборода Л. Черкащина в контексті українського державотворення: матеріали Регіональної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю Конституції України та 30-річчю Незалежності України (25 червня 2021 р., м. Черкаси) ; Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2021. С. 44–45.

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ

Сергій ЮРКО,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри історії та права

Черкаського державного технологічного університету,

адвокат Національної асоціації адвокатів України

18 березня 2014 року відбулося насильницьке і протиправне включення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя до складу Російської Федерації внаслідок військової окупації, яка розпочалася ще 20 лютого 2014 року і на підставі так званого «референдуму про статус Криму» від 16 березня 2014 року.

На теперішній час, анексія Криму не визнана міжнародним співтовариством. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Резолюцію про територіальну цілісність України № 68/262 [1], яку не підтримали тільки так звані «країни-ізгої»: Куба, Білорусь, Північна Корея, Сирія, Венесуела, Зімбабве та ін. Законом України від 15 квітня 2014 року «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [2], Автономна Республіка Крим та місто Севастополь отримали статус «тимчасово окупованих територій», які є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України.

Окупація Криму призвела до серйозних політичних, економічних, соціальних і культурних наслідків для України. Зокрема, під загрозою опинилися і рухомі та нерухомі об'єкти культурно-історичної спадщини тимчасово окупованих територій.

Громадські організації і фахівці, які безпосередньо займаються археологічними роботами постійно повідомляють про факти

широкомасштабного руйнування і привласнення об'єктів культурної спадщини України, незаконних археологічних розкопок та модифікацій культурних цінностей, незаконного обігу предметів культури, злочинної недбалості у процесі так званої «реставрації» об'єктів культури, проведення незаконних археологічних розкопок (зокрема, розкопок місць поховань та курганів, їх руйнування та пограбування), а також переміщення культурних цінностей з тимчасово окупованої території.

За повідомленням Офісу Генерального прокурора зібрано достатньо доказів широкомасштабного руйнування і привласнення таких об'єктів культурної спадщини як: Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора; Історичного середовища столиці кримських ханів у Бахчисараї – Ханський палац, Чуфут-Кале; Кримської астрофізичної обсерваторії; Вежі Костянтина та Докової Башти у м. Феодосія; Церкви Івана Предтечі у м. Керч. Детально описані в інформповідомленні також численні випадки незаконних археологічних розкопок та модифікацій культурних цінностей поселень Кермен-Бурун та Сиваг-Кермен [3].

В умовах, що склалися, органи державної влади України повинні ретельно фіксувати всі подібні випадки і використовувати національні та міжнародні механізми захисту об'єктів культурно-історичної спадщини.

Перш за все, проблема збереження культурної спадщини України на тимчасово окупованих територіях має отримати адекватну правову оцінку на національному рівні. Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (ст. 298), контрабанду (ст. 201), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438), захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341), самоправство (ст. 356) та ін [4]. Кодекс України про адміністративні правопорушення також встановлює відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини (ст. 92), що можуть проявлятися в ухиленні від підписання охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини; порушення режиму використання пам'ятки культурної спадщини; порушення режиму історико-культурного заповідника чи історико-культурної заповідної території; проведення ремонтних, реставраційних, реабілітаційних робіт на пам'ятці культурної спадщини, зміна призначення пам'ятки культурної спадщини, її частин та елементів, здійснення написів, позначок на ній, на її території та в її охоронній зоні без письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини; ухилення від передачі в установленому порядку знайдених під час археологічних розвідок, розкопок рухомих предметів, пов'язаних з нерухомими об'єктами культурної спадщини, на постійне зберігання до музеїв (державних фондосховищ), у яких зберігаються музейні предмети і

музейні колекції, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України [5].

Тому про всі відомі факти скоєння правопорушень щодо об'єктів культурно-історичної спадщини України в Криму, слід невідкладно звертатися із відповідними заявами про скоєння кримінальних правопорушень до органів національної поліції або прокуратури. На теперішній час, Головне управління національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі знаходиться в м. Херсон, а Прокуратура Автономної Республіки Крим та м. Севастополя тимчасово знаходиться у м. Києві.

Більш вагомим засобом захисту об'єктів культурно-історичної спадщини України має стати звернення до міжнародних органів. Головним міжнародним договором у цій сфері залишається Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року (далі – Конвенція), розроблена на основі «Пакту Реріха», висунутого відомим художником і громадським діячем М. Реріхом. Інші міжнародні договори другої половини ХХ – початку ХХІ століття лише опосередковано торкаються питання захисту культурних цінностей.

30 червня 2020 року Україна завершила процес приєднання до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року. Зобов'язання з поваги до культурних цінностей за ст. 4 Конвенції полягають у забороні використовувати ці цінності, споруди з їх захисту та безпосередньо прилягаючу місцевість в цілях, що можуть призвести до їх руйнування; утриманні від ворожих та репресивних дій проти культурних цінностей. Частина 3 ст. 4 Конвенції, серед іншого, забороняє привласнення культурних цінностей, що знаходяться на території іншої договірної сторони. Ст. 5 Конвенції, регулює поведінку договірних сторін під час окупації, встановлює обов'язок участі держави-окупанта в заходах з охорони культурних цінностей.

Зокрема, Україна повинна в найкоротші строки після отримання інформації про правопорушення щодо об'єктів культурно-історичної спадщини, реагувати на них, шляхом звернень до ЮНЕСКО та РФ з вимогою їх припинити та компенсувати вартість незворотних втрат [7, с. 64]. Ця функція, виходячи з її специфіки, повинна покладатися на Міністерство культури України та Міністерство закордонних справ України. Також питання про повернення в Україну культурних цінностей та вжиття заходів щодо недопущення ввезення незаконно вивезених з України об'єктів культури можна вносити на розгляд Ради Безпеки ООН. Подібне мало місце у ситуаціях із культурними цінностями походженням з Кувейту, Іраку та Сирії.

Окремі, найбільш серйозні порушення прав України в Криму щодо об'єктів культурно-історичної спадщини можуть вважатися порушеннями міжнародного гуманітарного права, та кваліфікуються як окремий різновид воєнних злочинів за змістом Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Отже, охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні. Нині, цей напрям діяльності держави залишається одним із найбільш проблемних, зважаючи на тимчасову окупацію територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя і вимагає рішучих дій і адекватної правової оцінки.

Список використаних джерел

1. *Про територіальну цілісність України: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2017 року, № 68/262.*
2. *Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. Ст. 892.*
3. *Ірина Венедіктова підписала інформаційне повідомлення до Міжнародного кримінального суду стосовно злочинів проти культурної спадщини у Криму [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua>*
4. *Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.*
5. *Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1984 р. № 51. Ст. 1122.*
6. *Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text*
7. *Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України/ О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. К., КИТ, 2016. 72 с.*

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИГОТОВЛЕННЯ ПІДРОБОК ІСТОРИЧНИХ ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ АРТЕФАКТІВ

Анатолій ШОСТОПАЛ

*Заступник голови правління громадської організації
«Черкаський колекціонер»*

За останні два десятиліття значно зросла кількість знахідок археології завдяки використанню металодетекторів. Через недосконалість українського законодавства у плані охоронних заходів кількість незаконно здобутих артефактів, які потрапляють на ринок, з року в рік зростає. Це є проблемою не лише для України, а загальносвітовою тенденцією. Продаж антикваріату, предметів археології та мистецтва за своїми об'ємами посідає одне з чільних місць у світі. Тому для захисту національних історичних багатств у 2017 році Радою Європи була прийнята Нікосійська конвенція щодо правопорушень,

пов'язаних із культурними цінностями, яку підписали уже багато країн світу, в тім рахунку і Україна.

Ця проблема значною мірою торкнулась і України. У сфері купівлі-продажу різних історичних, мистецьких, археологічних предметів, часто не зовсім законній, активізують свою діяльність і наші співгромадяни. Поряд із зростанням продажів у світі таких предметів зростає і кількість підробок під зазначені артефакти. З розвитком технічного прогресу поліпшується якість антикварних підробок. Тому, як на наш погляд, потрібно проводити роз'яснювальну роботу серед представників наукової спільноти, працівників музейних закладів про наявність та шляхи виявлення різноманітних підробок. Адже періодично поряд з автентичними артефактами у музеї можуть потрапляти і різноманітні підробки під історичні, мистецькі та археологічні предмети. Актуальним є питання підготовки спеціалістів-експертів, які б могли виявляти ще на етапі надходжень різного роду фальшиві «артефакти».

Зазначену проблему досить точно охарактеризував у своєму інтерв'ю інтернетвиданню «День» відомий український вчений, археолог, д.і.н. Леонід Залізняк: «Ажіотажний попит на цінні археологічні артефакти з боку численних багатіїв-колекціонерів стимулює не тільки злочинну діяльність «чорних копачів», а й масову підробку старожитностей. Через примітивність первісних технологій склалася ситуація, коли підробляти давнину стало простіше і набагато вигідніше, ніж шукати в землі унікальні оригінальні речі. Тому «чорний» ринок археологічних артефактів заповнили відверті підробки старовинної зброї, ювелірних виробів, монет, яким не загрожує професійна експертиза через мізерну кількість професійних археологів у країні» [3].

На даний час підробляють усе, на що є попит не тільки на українському, а й світовому ринках. Це можуть бути як предмети нумізматики, фалеристики, мистецтва, які досить широко колекціонуються, так і археологічні артефакти та предмети етнології. Тут мова не йде про речі, що виготовляються у якості сувенірної продукції для туристів, які досить приблизно копіюються, і їх легко розпізнати. Мова про ті підробки, що виготовляються з дотриманням параметрів, а саме матеріалу (металу), ваги, розміру, технології виготовлення, тобто усіх тих ознак, притаманних автентичним предметам. При цьому на металеві предмети може накладатись штучна патина, можуть робитися невеликі механічні пошкодження та т.зв. «зістарювання», щоб зімітувати процес виготовлення та використання у більш ранні періоди. Про об'єми виготовлення різноманітних копій ми можемо дізнатися, подивившись на відомому інтернет-аукціоні, де є великий розділ продажів різних копій та підробок [4].

Спробуємо коротко описати деякі об'єкти і методи їх підробок, що характерні для ринку антикваріату України. Найбільш широко, як і раніше, так і на даний час, підробляються предмети нумізматики. Слава Карла Беккера, досить відомого фальшивомонетника XVIII ст., не дає спокою сучасним ділкам. Після багатьох років своєї незаконної діяльності К. Беккер, боячись викриття, запропонував Віденському музею викупити зроблені ним 510

штемпелів «античних» монет (пізніше їх виявилось більше 600), заявивши при цьому, що він виготовляв копії монет для популяризації нумізматики та задоволення попиту на античні монети, колекціонування яких стало досить популярним у XVIII ст. Завдяки ознайомленню з монетами та знаходженню частини штемпелів, виготовлених К. Беккером, у Берлінському музеї його продукція на сьогодні легко розпізнається і часто продається на західних аукціонах навіть дорожче, ніж оригінальні античні монети. У таких випадках такі монети виступають вже як зразки медальєрного мистецтва, виготовлені відомим майстром [3, 100].

У наш час виготовлення підробок (копій) не тільки античних, середньовічних, а й монет нового та новітнього часу носить виключно економічний характер – для отримання зиску від продажу таких «монет» недосвідченим колекціонерам. Рівень виготовлення підробок досить різниться і розраховується на певну категорію любителів старовини. Від примітивних гальванокопій, що продають довірливим туристам на Близькому Сході, до досить точних копій дороговартісних монет, які вже пропонуються конкретно колекціонерам. Рівень виготовлення може бути таким, що лише досвідчені експерти можуть відрізнити підробку від оригіналу. Як зазначав Роберт Кемпбелл, колишній президент Американської нумізматичної асоціації: «Настав час, коли всі ми повинні, нарешті, усвідомити, наскільки виріс потенціал фальсифікаторів, спрямований на те, щоб подолати наш досвід і вміння виявляти підробки» [2, 10] .

Виділяються такі методи підробок монет, що використовують фальсифікатори, як карбування або відливання нових монет та так зване «підрізання» оригінальних монет. Тут можна зазначити, що при карбуванні чи відливанні монет можуть використовуватись як повністю виготовлені фальшивомонетником нові штемпелі, так і штемпелі, виконані методом бруккажу, коли робиться відтиск з оригінальної монети, і на його основі виготовляється штемпель чи форма для відливки. При відливанні може використовуватись як просте відливання, так і так зване «литво під тиском».

Метод «підрізання» оригінальних монет полягає у підрізанні спеціальним інструментом зображень, легенд, розчищення поля монети. Ступінь підрізання може бути від незначного до майже повністю вирізаних зображень і легенд. Все це покращує стан монети та відповідно може збільшувати її ціну на ринку. У залежності від ступеню таких підрізаних подібне втручання можна вважати і простою розчисткою від окислів та патини, і реставрацією, і повністю виготовленою новою монетою на основі оригінальної монети. Тут важко знайти ту грань, де реставрація може перейти у фальшування. Незважаючи на те, що в основі взята оригінальна монета, все ж таки грубе підрізання вважається підробкою. Лише розчистка окислів вважається реставрацією. Якщо інструментом підрізається метал – то це вже носить ознаки підробки. Щодо підробки античних монет, то подібні методи були досить добре розглянуті у статті Д. Брацуна і О. Жигуліна [1; 2].

На мідних, бронзових, срібних монетах однією з основних ознак автентичності є наявність окислів (т.зв. патини), та досить часто ділки на свою продукцію можуть накладати штучну патину, щоб заховати явні ознаки підробки. Для золотих монет даний метод майже не використовується.

Подібні справи мають місце і з предметами фалеристики. У наш час підробляються вже не тільки вартісні ордени, медалі, різноманітні знаки Російської імперії та СРСР, а й досить рядові нагороди та знаки. При чому виготовляють їх часто у відповідних металах, з накладенням т.зв. «гарячих» емалей. Часом можуть виготовляти нагороди чи знаки з відповідним номером, на які є оригінальні документи, що підтверджують «автентичність» підробки.

Останнім часом до фальшування монет і нагород досить активно підключився Китай. Там налагодили масове виробництво фальшивих монет різних періодів і різних регіонів світу. Продаж такої продукції відбувається через широко відомі інтернет-магазини. Причому рівень виготовлення багатьох фальшивок знаходиться на досить високому рівні. Хіба що їх видає невідповідність певних параметрів, таких як розмір чи вага. Адже замість дорогоцінних металів використовуються більш дешеві. Або, наприклад, на підробках російських рублів XVIII ст. гуртові написи зроблені вдавненими, як на рублях XIX ст.

Завдяки широкому використанню металодетекторів на антикварний ринок потрапляє значна кількість археологічних артефактів. Поряд з оригінальними речами з'являється і багато підробок. Тут мова не йде про сувенірну продукцію, яка досить приблизно імітує археологічні зразки, а мова про виготовлення або невідповідну реставрацію предметів археології з ціллю обману колекціонерів. У першу чергу це відноситься до виготовлення копій ювелірних прикрас та інших артефактів з дорогоцінних металів. Так як на такі артефакти найбільший попит на «чорному» ринку. Поряд з ними підробляють і різні типи історичної зброї, часто використовуючи при цьому оригінальні елементи, які були знайдені під час незаконних розкопок. При цьому проводиться реставрація холодної зброї, виготовленої з чорного металу, без дотримання певних технологій, що з часом веде до руйнування відреставрованих зразків.

Якщо на даному етапі технології дозволяють досить точно відтворювати елементи археологічних артефактів, то варто зазначити, що деякі давні технології сучасним фальсифікаторам важко повторити. Та прогрес не стоїть на місці, якість підробок покращується. Тому використання інтернету у наш час має виключне значення. Широке інтернет-спілкування між колекціонерами та представниками науки допомагає виявленню різних підробок.

Хочеться звернути увагу на підробки, коли використовуються елементи оригінальних, але різних артефактів. Наприклад, досить часто серед знахідок трапляються елементи фібул. Якщо це елементи однієї фібули, яка розламалась на частини, то пайка даних частин в одну цілу фібулу є реставрацією артефакту. Та часто «майстри» починають комбінувати нижні і верхні частини від різних фібул. Інколи взагалі до фібул можуть добавляти

якісь нові елементи, від чого утворюються такі гібриди, які не характерні відповідним археологічним культурам. Досить часто до знайдених фібул, виготовлених, як правило, з міді, бронзи, срібла, але які мали голку і пружинний механізм з чорного металу, що з часом у землі поржавів і розсипався, виготовляють нові пружинні механізми, що не завжди відповідають оригінальним. Такими методами досить активно «реставрують» і інші археологічні артефакти. Наприклад, комбінують від різних давньоруських амулетів, відомих як «сокирка Перуна», верхню і нижню частини – так звані «обушок» і «лезо». Причому, останнім часом на лезі стали вирізати ще й нескладний орнамент. Це лише пару прикладів такої «реставрації», яка по суті є підробкою археологічних артефактів. З часом, можливо, такі знахідки потраплятимуть і в музеї, де науковці можуть описувати їх як раніше невідомі типи. Тому хочеться застерегти, щоб музейні працівники, науковці були більш уважними при опрацюванні сумнівних археологічних артефактів.

Якщо з фальсифікацією археологічних артефактів, виготовлених з дорогоцінних чи не дорогоцінних металів, більш-менш зрозуміло, то хочеться звернути увагу ще на один вид фальсифікації, а саме – на так звану «реставрацію» трипільської кераміки. Коли «майстри», збираючи зі знайдених частин певний керамічний виріб, відсутні частини виготовляють з гіпсу і розмальовують їх у відповідні кольори. Причому, часто змінюючи загальний фон усього виробу. На відміну від роботи професійних реставраторів, ними зафарбовуються виготовлені з гіпсу елементи і з середини – так, що важко визначити, де автентичний елемент керамічного виробу, а де виготовлений з гіпсу і зафарбований.

Таким чином, перед науковцями, працівниками музеїв, колекціонерами постає завдання правильного визначення автентичності різних предметів мистецтва, історії та археології, виявлення та вилучення різноманітних підрбок. Для цього потрібно не тільки у процесі роботи, а ще у процесі навчання у закладах вищої освіти ознайомлюватись зі зразками підрбок, вивчати та знати методи і технології фальшування.

Список використаних джерел

1. Брацун Д., Жигулин О. *Современные подделки античных монет и методы их определения. Часть I // Антиквариат, предметы искусства и коллекционирования. М., январь-февраль 2010. С. 108–120.*
2. Брацун Д., Жигулин О. *Современные подделки античных монет и методы их определения. Часть II // Антиквариат, предметы искусства и коллекционирования. М., март 2010. С.10–28.*
3. Вермуш Г. *Афёры с фальшивыми деньгами. М., 1990.*
4. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/ukrainskaya-arheologiya-sostoyanie-i-perspektivy?fbclid=IwAR39DsXTnovqWb4hTHgOWctTB8cZZCF3EfHhRUMgWM4lAX0XscaVkmJDI>
5. Електронний ресурс. Режим доступу: https://violity.com/auction/1069-kopii?show_type=1&order=30&utm_source=sorting_active&utm_medium=sorting_price

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ВІДДІЛУ ДЕКАБРИСТІВ
МУЗЕЮ О. С. ПУШКІНА І П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО**

Олександр МУШТА,

*завідувач музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського
Кам'янського державного історико-культурного заповідника*

Сучасна Кам'янка (центр територіальної громади у Черкаській області) представлена двома музейними закладами: літературно-меморіальним музеєм О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського та історичним музеєм. Вони обидва входять до складу Кам'янського державного історико-культурного заповідника. Музей Пушкіна і Чайковського утворений у 1937 р., а історичний музей – в 1996-му. Наявний стан речей, який триває вже кілька десятків років, для нинішніх мешканців містечка та приїжджих гостей – буденна і звична справа. Проте вже багато хто забув, а нинішнє покоління не знає взагалі про функціонування тут в минулому ще одного музейного закладу – відділу декабристів. Цей об'єкт мав хоча і недовгу, але свою цікаву і особливу історію. Саме про це йтиметься у даному дослідженні.

Відділ декабристів у Кам'янці утворено у 1975 р. Це був особливий рік в історії нашого містечка. Саме тоді на загальнодержавному рівні в СРСР відзначали 150-річчя з дня повстання декабристів. Відповідно, в різних місцях, пов'язаних з декабристським рухом, відбувались святкові заходи і урочистості. Кам'янка як один із центрів цієї опозиційної до царської влади політичної течії, не була позбавлена уваги з боку радянських парточільників. Тому саме до ювілею з дня повстання декабристів у містечку реалізували прекрасний проект реекспозиції літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, а також провели масштабну реконструкцію міського парку імені Декабристів. Ці об'єкти, які з того часу суттєво не змінились, до сьогодні є окрасою нашого міста [5, с. 7].

В контексті проведення реекспозиції музею Пушкіна і Чайковського, головним координатором та ініціатором якого було тодішнє республіканське міністерство культури України, запланували створення окремої структурної частини – відділу декабристів. Дана одиниця розглядалась як філія основної музейної установи, змістовно доповнюючи закладену в неї пізнавально-просвітницьку тематику. Природно, що спрямованість відділу визначили відповідно до специфіки вищезазначеного ювілейного заходу, маючи при цьому значиму історико-практичну передумову: у Кам'янці діяла окрема управа таємного Південного товариства декабристів. Складений ідеологічно-організаційний базис посприяв подальшій реалізації проекту [3].

Для нової музейної установи Кам'янська районна влада виділила окреме приміщення (іл. 1). Це була колишня контора газового управління, котра, як і розміщена поряд підсобна будівля, пустувала після того, як її працівники переїхали до новозбудованого об'єднаного комплексу – ВУЖКГ (виконавче

управління житлово-комунального господарства). Ця «безхозна» контора мала вигідне місце розташування: недалеко від музею, біля міського стадіону, та ще й поряд найдавнішої архітектурної споруди й символу Кам'янки – Пушкінського гроту. Також підкреслимо, що дана будівля знаходилась на одній із нижніх меж парку імені Декабристів, що якраз дуже підходило для наочної демонстрації його тематичної спрямованості. Все це і визначило цільове використання цього приміщення в подальшому [2].

Тематико-експозиційний план відділу було доручено розробити науковому співробітнику музею Пушкіна і Чайковського – Л. І. Туренко. Пізніше вона стала першим (і єдиним) очільником відділу, який проіснував майже 10 років. Основні матеріали для експозиції Людмила Іванівна, звісно, взяла із фондів музею. Також кілька експонатів та репродукцій забезпечив художній керівник проекту з реекспозиції музею Пушкіна і Чайковського та парку Декабристів, талановитий черкаський живописець Альберт Недосеко.

Музейні працівники на чолі з Л. Туренко провели власними силами ремонт та облаштування наданої їм будівлі, а також, згідно з попереднім складеним планом, розвісили експонати та окремі художні матеріали. Зважаючи на особливості компонування цього приміщення, нова експозиція розмістилась в одній великій кімнаті, відповідно, проведення тут екскурсійної розповіді задумувалось за коловим принципом (іл. 2). У невеличкій вхідній залі зазвичай знаходились заввідділом разом із науковим працівником, а в нічний час доби – сторож, який охороняв приміщення, а також опалював котельню (в зимовий період).

Також всі ці роки тут часто знаходилась Марія Антонівна Шкаліберда. Тривалий час – з 1950 по 1974 рр. – вона очолювала музей Пушкіна і Чайковського, перейшовши з 1975 р. на посаду доглядача. М. Шкаліберда володіла колосальним запасом знань з місцевої історії, постійно поповнюючи інформацію про той чи інший період. Перебуваючи у відділі, вона працювала над різноманітними дослідженнями, записувала спогади від кам'янчан, опрацьовувала джерела. Її роботами ми ще й досі активно користуємось [4].

За недовгий час функціонування відділу його науковими працівниками почергово були: О. Шкурко, Н. Буханець, Н. Мунтян, Л. Віщанська. Незмінним залишився лише очільник закладу – Л. Туренко (іл. 3), яка пропрацювала тут з перших і до останніх його днів. Щотижня науковці або заввідділом заступали в чергування, впродовж 7 днів забезпечуючи екскурсійне обслуговування населення.

Зазначимо, що оскільки Кам'янка була включена до Всесоюзного туристичного маршруту, відвідувачів тут, особливо у період весни-осені, зазвичай не бракувало. Сюди приїжджали групи з різних куточків СРСР як з метою загального огляду, так і цілеспрямовано, відповідно до існуючої тут тематики: О. С. Пушкін, П. І. Чайковський і декабристський рух. Зважаючи на

це, окремий музейний відділ у Кам'янці мав достатньо роботи, особливо у сезонний період [2].

Траплялось, що до містечка приїжджали цілі туристичні потяги із 300-400 учасників. Через велику кількість людей було дуже зручно їх розділити між музейними закладами і по черзі проводити екскурсії. Таким чином значно економився час та зростала можливість прийому більшої кількості відвідувачів. Окремі групи людей приймали і обслуговували представники Черкаського, Кіровоградського та Кам'янського турбюро. Зокрема, вони ознайолювали відвідувачів з принадами парку та водили до відомої архітектурної пам'ятки містечка – Зеленого млинка. Маршрут по парку, звичайно, обов'язково включав огляд найдавнішої споруди – Пушкінського гроту. Він знаходився, як уже згадувалося вище, поряд із відділом декабристів, куди часто заводили екскурсантів представники турбюро. Такий стан справ поліпшував відвідуваність цієї музейної установи.

Проводили представники відділу і різноманітну дослідницьку діяльність: готували публіцистичні замітки в газету, організовували виставки, писали наукові статті тощо. Працівників відділу регулярно запрошували на щорічні декабристські науково-практичні конференції в Іркутську заради висвітлення подій політичного руху в Кам'янці та в цілому в Україні. Л. Туренко налагодила зв'язки (шляхом листування) з нащадками декабристів: Маліновськими, Івашевими, Пестелями, Нарішкініми та ін. Вони передавали музею різноманітну цікаву інформацію, окремі матеріали, світлини тощо. Все це доповнило фонди та було активно використано в науково-популярній та просвітницькій роботі [4].

Однак, попри всі ці моменти та обставини, цикл функціонування відділу обмежився недовгим періодом. Його ліквідація обумовлена наступними вагомими причинами.

Важливою передумовою, що визначила подальшу долю відділу, стали події весни 1980 р. Тоді у Кам'янці відбувся великий паводок, в результаті якого були затоплені масштабні площі прибережних зон р. Тясмин. Як вже частково згадувалось вище, поряд із відділом декабристів – колишня контора газоправління – знаходилось складсько-підсобне приміщення. Саме тут директор літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського В. Бабенко (з 1978 р.) разом з М. Шкалібердою запланували утворення і розміщення експозиції місцевого краєзнавчого музею. Відповідно, музейні працівники зробили ремонт цієї будівлі, сюди завезли окремі експонати і художні вироби, виготовили та розмістили стенди про події німецько-радянської війни на території Кам'янського краю. З цих стендів, до речі, формували окрему виставку, яку експонували під відкритим небом недалеко від відділу декабристів у дні святкування перемоги над нацизмом у травневі дні наприкінці 1970-х рр.

Однак під час паводку 1980 р. (поч. квітня) територія міського стадіону, який знаходився біля річки, була повністю затоплена. Товщина шару води

сягала 1–1,5 м. Через це приміщення, яке розміщувалось майже впритул до стадіону на рівні його основного масиву, затопило водою. Рівень річки дійшов до віконниць, завдавши різного роду пошкоджень та збитків [2].

За таких екстремальних умов директор музею В. Бабенко разом з іншими працівниками організував евакуацію речей і обладнання з будівлі. Сам Валерій Володимирович у великих рибальських чоботах виносив різні стенди та експонати, які не були пошкоджені водою. Але все ж таки багато матеріалів не вдалось врятувати з водного полону, що звело нанівець зусилля колективу музейних працівників. Така неприємна ситуація, ймовірність повторення подібного паводку у майбутньому, зважаючи на близькість до річки, частково і посприяла появі ініціативи про перенесення відділу декабристів, до якого, на щастя, вода не дійшла, безпосередньо в музей Пушкіна і Чайковського. Збереження наявних експонатів, недопущення їх пошкодження та втрати, зважаючи на згубний досвід минулого, ставився в пріоритет.

Ще однією причиною, яка визначила об'єднання музейних закладів стала логістика. Після кількох років функціонування відділу було помітно, що територіальна віддаленість (хоча і невелика) від основного об'єкту – музею Пушкіна і Чайковського – все ж негативно відображається на його діяльності. Основний потік відвідувачів йшов до музею, тут же проводились літературно-музичні вечори, святкові концерти та ін. І хоча означена структура мала свої позитиви, окрему тематичну спрямованість, якусь особливу ауру, В. Бабенко остаточно вирішив у середині 1980-х рр. закрити відділ.

З цього часу третя зала літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, яка якраз була спланована під тематику повстання декабристів, його причин та наслідків, одноосібно відповідала за всю колишню музейну структуру, залишивши її смислове наповнення – збереження та популяризацію інформації про декабристський рух та його представників.

Після ліквідації відділу декабристів його працівники повернулись до музею, частиною колективу якого вони весь цей час як невелика філія і були. Очільник відділу Л. І. Туренко ще й досі працює на музейній ниві, очолюючи зараз відділ фондів Кам'янського заповідника.

Весняний паводок 1980 р. та його згубні наслідки визначив негативну долю описаного вище складського приміщення. Оскільки будівлю підтопило, її стіни відтоді постійно сиріли та вкривалися грибком. Що б не робили музейні працівники – ставили електрообігрівачі, постійно інтенсивно опалювали приміщення – нічого не давало результатів. Відповідно, невдовзі прийняли єдине правильне рішення – розібрати споруду. Це пізніше і було успішно зроблено [4].

Що стосується відділу декабристів, то ця будівля ще з тих незапам'ятних часів і досі пустує (іл. 4). Були ідеї наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. відкрити тут якусь кав'ярню, але не склалось. Прикро констатувати, що це

приміщення із забитими дошками вікнами, необлагодженою територією навколо створює непривабливий вигляд як для місцевих мешканців, так і туристів, що стимулює до прийняття потрібних рішень в даному питанні – або його демонтаж, або створення необхідного тут розважального чи культурного закладу. Надіємось, найближчим часом ця проблема вирішиться у позитивному напрямі.

Попри недовгий час існування, відділ декабристів показав свою дієвість в окремих напрямках. Зокрема це стосується процесу посилення демонстрування багатой історико-культурної спадщини Кам'янського краю. Функціонування відділу довело, що наявні тут пам'ятки мають перспективи до розширення своїх тематичних горизонтів та показало необхідність цілеспрямованого заснування для них окремих закладів. Це яскраво проявилось у подальшому, коли утворився Кам'янський державний історико-культурний заповідник з чотирьох структурних підрозділів: музею Пушкіна і Чайковського, історичного музею, картинної галереї та Тясминського каньйону. Уже в наші дні до наявних закладів та природних масивів додалися ще 3 локації: сакурова алея, Сквер Героїв та Дитячий музичний парк. Такий стан справ чудово продемонстрував правильність обраної ще у 1970-ті рр. стратегії щодо збільшення кількості музейно-туристичних об'єктів з просвітницькою та комерційною метою. Піонером цього процесу став саме відділ декабристів [1, с.158; с.163].

В цілому, підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що відділ декабристів музею Пушкіна і Чайковського залишив свій слід в історії Кам'янки. Заснування і розвиток цієї структури невіддільно пов'язано з процесом реекспозиції музею, яке проведене у 1975 р. до 150-річчя з дня повстання декабристів. Просвітницька і екскурсійна діяльність відділу базувалась на пропагуванні подій декабристського руху та ролі й місці Кам'янки і її представників у цьому процесі. Інформативна спрямованість даного закладу загалом розширила тематику містечка як культурно-історичного центру, що яскраво підтвердили події новітньої історії Кам'янки, особливо останніх років.

Список використаних джерел

1. Висоцька Л., Пугач Н. *Освіта і культура Кам'янки XIX – початку XX ст.* // Шамрай О. Г., Таран Г. М., Чупак Т. П., Пугач Н. О., Висоцька Л. Г. *Місто на скелястих берегах Тясмину. Черкаси: Вертикаль, видавець ФОП Кандич С. Г., 2019. С. 147–165.*
2. *Матеріали польових досліджень автора (далі МПДА). Спогади Бабенка Валерія Володимировича, 1939 р.н., мешканця м. Кам'янка, Черкаського району, Черкаської області.*
3. МПДА. *Спогади Бабка Віктора Олександровича, 1939 р.н., мешканця м. Кам'янка, Черкаського району, Черкаської області.*
4. МПДА. *Спогади Туренко Людмили Іванівни, 1949 р.н., мешканки м. Кам'янка, Черкаського району, Черкаської області.*
5. *Музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського у Кам'янці: Фотоальбом / Авт. тексту В. Ф. Шевченко; упоряд. Н. Г. Марголіна. К.: Мистецтво, 1986. 47 с.*

ІЛЮСТРАЦІЇ

Ілюстрація 1. Екстер'єр відділу декабристів. 1979 р.

Ілюстрація 2. Експозиція музейного відділу

Ілюстрація 3. Під час екскурсії у відділі декабристів, яку проводить Л. Туренко. 1978 р.

Ілюстрація 4. Приміщення відділу декабристів. 2020 р.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Людмила ТЕПТЮК,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та права

Черкаського державного технологічного університету

Поняття реституції пов'язане із латинським терміном «*restitutioninintegrum*», що означає відновлення у первісному стані, відшкодування, повернення. Це норма римського права, яка стала важливою частиною цивільно-правових відносин та законодавства більшості країн світу. В юридичній практиці застосовується переважно як відновлення права власності на незаконно відчужене майно.

Юридична енциклопедія під редакцією Ю. Шемшученка у тлумаченні поняття «реституція» виокремлює два аспекти: цивільно-правовий і міжнародно-правовий. У цивільному праві – це відновлення стану речей, що існував до вчинення правочину, недійсного за законом або визнаного таким у судовому порядку. Суть її полягає у тому, що кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування (ч. 1 ст. 216 Цивільного кодексу України. У міжнародному праві «реституція» – це вид матеріально-правової відповідальності держави, яка вчинила акт агресії або інше міжнародно-протиправне діяння. Реституція в даному випадку полягає в обов'язку даної держави ліквідувати або зменшити матеріальну шкоду, завдану іншій державі, відновити попередній стан [1].

Вказана енциклопедія подає визначення окремо поняття реституції культурних цінностей, зокрема реституція у міжнародному праві – це особлива форма повернення майна історичного, наукового, художнього та іншого культурного значення, неправомірно вилученого і вивезеного під час збройного конфлікту державою з окупованої нею території іншої держави. Щодо культурних цінностей застосовуються загальні правила реституції [2].

Академічний тлумачний словник дає наступне визначення поняття реституція: «повернення кожною з сторін усього, що вона одержала за договором, який згодом визнано недійсним або повернення за мирним договором майна, що було неправомірно вилучене під час війни однією державою з території іншої держави» [3].

У своїй статті «Поняття та види реституції» В. Солом'яний зазначив, що реституція в цивільному праві – це юридичний інститут, що є спільним як для цивільного права, так і для процесу, який був сформований в римському праві і в процесі його рецепції (елементарна форма та передкласична форма), а також французькими та німецькими професорами в ХІХ ст. (класична форма) та українськими юристами (місцева форма) як система правових норм і відповідних їм правових відносин, яка складається з двох частин: зовнішньої і внутрішньої

систем реституції в цивільному праві, тобто реституція посідає певне місце в системі норм цивільного права (зовнішня система) та сама утворює внутрішню систему. Реституція у вузькому сенсі – це сукупність правових норм, які в рамках поняття компенсації (майнового покриття) в цивільному праві мають своєю функцією поновлення попереднього правового та фактичного стану сторін правочину (*statusquoante*) як майновий наслідок в основному його недійсності [4].

Ю. Шемшученко та В. Акуленко у вступній статті до збірника документів міжнародного права щодо охорони культурних цінностей сформулювали наступне визначення реституції: «Під реституцією в загальному аспекті розуміється відновлення стану речей, який існував на момент вчинення дії, що завдала шкоди, тобто повернення чи відновлення матеріальних цінностей в натурі» [5]. «Юридична енциклопедія» за редакцією Ю. Шемшученка подає більш розширене визначення поняття реституції. Щодо цивільного права воно розуміється як відновлення стану речей, що існував до вчинення правочину, недійсного за законом або визнаного таким у судовому порядку. У міжнародному праві реституція трактується як вид матеріально-правової відповідальності держави, яка вчинила акт агресії або інше міжнародно-протиправне діяння. Реституція у даному випадку полягає в обов'язку даної держави ліквідувати або зменшити матеріальну шкоду, завдану іншій державі, відновити попередній стан. Прикладом такої реституції може бути повернення майна, неправомірно вилученого і вивезеного державою, яка бере участь у воєнних діях, з території супротивника [6].

Реституція – це спеціальний зобов'язальний спосіб захисту права власності, який може застосовуватися лише у випадку, коли предмет недійсного правочину станом на час вирішення відповідного питання перебуває в тієї сторони недійсного правочину, якій він і був переданий [7].

Одним з важливих міжнародно-правових документів, у яких активно використовується термін «реституція предметів культури» є Конвенція ЮНІДРУА про міжнародне повернення викрадених чи нелегально вивезених предметів культури 1995 року. Стаття 1 Конвенції говорить про реституцію викрадених культурних цінностей. Стаття 3 вказує, що власник викраденої культурної цінності повинен її повернути (реституціювати) [8].

Європейська конвенція про правопорушення щодо культурних цінностей 1985 року використовує термін «повернення». Зокрема, у Конвенції наявний окремий розділ «Повернення культурної власності», про «повернення» йдеться в ст. 6, ст. 8 (п. 2, 3, 4), ст. 15 (п. 1)195. Враховуючи загальне спрямування Конвенції, очевидно, що цей термін застосовується в ній щодо культурних цінностей, відчуження та вивезення яких стало наслідком порушень діючих правових норм і тому він є рівнозначним із реституцією [9].

С. Кот у монографії вказує, що реституція культурних цінностей – це відновлення прав власності на культурні цінності у випадку їх незаконного привласнення, яке передбачає зобов'язання щодо повернення законним власникам (фізичним та юридичним особам) предметів історичного, художнього, наукового та іншого культурного значення, втрачених ними в результаті прямих чи опосередкованих наслідків воєнної окупації іноземною державою, викрадення та нелегального вивезення за межі території країни походження (де предмет культури було створено, знайдено або де він

перебував на законних підставах). У випадку неправомірного знищення, вилучення та вивезення культурних цінностей з території однієї держави до іншої внаслідок війни чи збройного конфлікту, реституція може бути застосована до країни-агресора як засіб матеріальної відповідальності за вчинені злочини та заподіяні збитки. Поняття «реституція культурних цінностей» своїм змістом відображує обов'язкові до виконання правові норми та конкретні дії, спрямовані на відновлення законних прав власності на культурні цінності у випадку будь-якого їх незаконного відчуження, присвоєння та вивезення за межі країни походження [10, С.101].

Отже, поняття реституції у цивільному праві – це відновлення стану речей, що існував до вчинення правочину, недійсного за законом або визнаного таким у судовому порядку. Поняття реституції культурних цінностей закріплюється нормами міжнародного права. З огляду на це реституція культурних цінностей – особлива форма повернення майна історичного, наукового, художнього та іншого культурного значення, неправомірно вилученого і вивезеного під час збройного конфлікту державою з окупованої нею території іншої держави.

Список використаних джерел

1. *Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://leksika.com.ua/16120724/legal/restitutsiya>
2. Акуленко В. І. Реституція культурних цінностей // *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5. К.: Видавництво «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2001. С. 298–299.*
3. *Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс].* Режим доступу: URL: <http://sum.in.ua/>.
4. Солом'яний В. Р. Поняття та види реституції // *Наукові записки. Юридичні науки. Т. 3, 2010. С. 91–95* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3856/Solomiany%20Poniattia%20ta%20vydy.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Шемшученко Ю., Акуленко В. Вступ // *Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей. С. 24.*
6. Стрельбицька Л. М., Сібільов М. М. Реституція // *Юридична енциклопедія. Т. 5. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. С. 297*
7. Романюк Я. М. Реституція, віндикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування / Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко // *Вісник Верховного Суду України. 2014. № 10. С. 22–31.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2014_10_7
8. *Конвенція ЮНІДРУА про міжнародне повернення викрадених чи нелегально вивезених предметів культури 1995 року [Електронний ресурс].* Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text
9. *Європейська конвенція про правопорушення щодо культурних цінностей 1985 року [Електронний ресурс].* Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_049#Text
10. Кот Сергій. *Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія / Сергій Кот. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.*

**МУЗЕЙНІ УСТАНОВИ ТА ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ
З ДОСЛІДЖЕННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ:
ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ**

Олена АФАНАСЕНКО, Олена ПОЧТАРЬОВА,

*майстрині народного мистецтва, авторки проекту з дослідження
та відтворення головних уборів наречених Черкаського краю ХХ століття.
Громадська організація «Метелики в голові»*

Важливою частиною збереження нематеріальної культурної спадщини є її дослідження та відтворення, а також передача з покоління у покоління знань, вмінь та навичок, що є необхідною умовою для збереження культурного розмаїття у сучасному світі.

Культурна спадщина виконує надзвичайно важливу роль у формуванні ідентичності кожної окремо взятої особистості та громади, є визначальною для самоусвідомлення та самоствердження себе як народу і нації. Вміння відтворювати зразки народного мистецтва є похідним від його збереження та запорукою подальшого розвитку.

Ще однією важливою частиною збереження національної культури є її доступність та популяризація. Поряд з державними установами, завданням яких є захист культурної спадщини, існують громадські ініціативи, які не лише досліджують і відтворюють, але й роблять культурне надбання близьким та доступним для широких кіл громадськості через активне висвітлення своєї роботи у засобах масової інформації та соцмережах. Така популяризація культурної спадщини має особливу цінність для сучасної людини, яка звикла отримувати потрібну їй інформацію в мережі інтернет.

Однією з таких ініціатив є проєкт громадської організації «Метелики в голові» з дослідження та відтворення весільних головних уборів наречених ХХ століття на території Черкаської області «Наречена Черкащини». Робити вінки за традиційними технологіями майстрині почали у 2018 році, згодом з'явилося бажання детальніше вивчити автентичні головні убори краю, щоб створювати репліки, які б максимально відповідали автентичним зразкам, а також поширювати знайдені відомості щодо створення головних уборів наречених за давніми техніками, супроводжуючи їх зібраними історіями про майстринь краю, про звичаї та обряди, народні пісні місцевості побутування відтворюваних головних уборів.

Головні убори наречених Черкаського краю кінця ХІХ–ХХ століття, як правило, комплексні і багатокomпонентні, які включають в себе не лише вінок, а також стрічки, косиці, очільник, букетик на потилицю, різки до вінка тощо. Відтворити вінок лише за фото чи розповідями очевидців надзвичайно складно. У цій справі велику допомогу майстриням могли б надавати музеї, які можуть мати у своєму зібранні автентичні вінки чи складові елементи квітчанні нареченої.

На сьогоднішній день у музеях твори декоративно-прикладного мистецтва перебувають в умовах збереження у сховищах та часто жодного разу не експонувалися. Таким чином, зафіксований у музейних каталогах спадок є недоступним для дослідження та відтворення майстрам, твори мистецтва не досяжні у публічному просторі.

Вирішити цю проблему могло б оцифрування фондів, створення повноцінних цифрових каталогів з анотаціями у вільному доступі на сайтах музеїв. Проводити цю роботу в українських музеях лише починають і тому говорити про публічну доступність експонатів з музейних фондів у ближчій перспективі не доводиться.

Між тим, ми щодня втрачаємо носіїв нематеріальної культурної спадщини. Майстрині минулого, яких ще можна знайти в селах краю, часто вже не спроможні робити вінки, при створенні реплік ми часом опираємося на їхні розповіді чи розповіді жінок, які виходили заміж у традиційних головних уборах, не маючи можливості побачити автентичні зразки.

З досвіду співпраці нашої громадської ініціативи з музеями можна зробити висновок, що музеї у переважній більшості не зацікавлені у такій взаємодії, звернення щодо інформації про конкретний експонат як правило ігноруються. Втім, є і позитивні приклади, які доводять, що співпраця громадських ініціатив з музейними установами на сьогоднішній день є виключно питанням доброї волі та зацікавленості у такій взаємодії керівництва музею, його окремих наукових співробітників, а не державною політикою в питанні збереження нематеріальної культурної спадщини. Серед музеїв, які зацікавлені на сьогодні у співпраці і взаємодія з якими була плідною, можна виділити Черкаський обласний краєзнавчий музей, НІЕЗ «Переяслав», НІКЗ «Чигирин», Канівський музей народно-декоративного мистецтва. Можливо, заявлена проблема стане поштовхом до пошуку шляхів її вирішення та налагодження взаємодії між усіма установами та організаціями, які займаються дослідженням нематеріальної культурної спадщини.

На сьогодні авторки проєкту з дослідження та відтворення головних уборів наречених Черкаського краю здійснили двадцять експедицій населеними пунктами області, зібрали власну колекцію автентичних головних уборів наречених краю, давніх весільних фото наречених у вінках та строях з локальними ознаками, створили 45 реплік весільних вінків Черкаського краю та України, описали ряд способів квітчання наречених.

У колекції автентичних головних уборів майстринь є декілька унікальних вінків наречених минулого століття, ареалом виготовлення та побутування яких були буквально окремі села в районах області. Це чигиринський «Цвіток» – вінок у формі густо обплетеної квітами шапочки, яку вдягали на потилицю поверх зібраної на нитку оксамитової тонкої стрічки червоного кольору. Нижній ряд цього вінка вкритий шаром великих восковиць, верх – яскравими квітами та листям з паперу, кольорової стружки, фольги та кукурудзиння.

Автентичні головні убори наречених Черкащини із зібрання авторок проєкту «Наречена Черкащини»: вінок з села Криві Коліна Тальнівського району, «Цвіток» з Чигиринського району, елементи вінка з села Яснозір'я Черкаського району

Також це вінок з Яснозір'я Черкаського району – спосіб квітчання нареченої тут називали «квітчанням горою». Для виготовлення цього вінка використовували барвінок, папір, дерев'яну стружку, дрiт різної товщини і косицю з пір'я качура.

Також цікавим є вінок з села Флярківка Кам'янського району: це унікальний головний убір, квіти в якому складені з фарбованої аніліновим фарбником та завощеної у парафіні марлі, доповнений китицями, букетом на потилицю, прикрашений «бурульками» зверху.

Вінок майстрині Тетяни Івашко з Флярківки Кам'янського району Черкаської області з фондів Черкаського обласного краєзнавчого музею та репліка цього вінка, виготовлена майстринями проєкту «Наречена Черкащини» Оленою Почтарьовою та Оленою Афанасенко

Одна з останніх знахідок – вінок нареченої з села Орловець Городищенського району. Це комплексний головний убір, який складається із зібраної на нитку чорної оксамитової стрічки, рожевої шовкової стрічки з маленьким бантом над чолом і, власне вінка у вигляді корони. Знайдені фото демонструють трансформацію цього вінка упродовж років: якщо на початку ХХ століття він був складений з самих восковиць, то вже у 50-х роках майстрині почали вплітати у вінок яскраві паперові квіти, а у другій половині ХХ ст. вінок набув форми корони, традиція носити чорну стрічку відійшла у минуле.

Автентика і репліка:

відтворення квітчання нареченої Якилини Василівни Щербини 1906 року народження за її весільним фото 1926 року з села Орловець Городищенського району Черкаської області; авторки репліки вінка: Олена Почтарьова, Олена Афанасенко

До кожного з цих вінків є знайдені та записані авторками проєкту історії майстринь минулого, представниць рідкісної галузі мистецтва створення воскових вінків, які робили саме ці конкретні вінки. Також детально записані способи квітчання наречених, усі компоненти досліджуваних вінків, способи виготовлення елементів кожного вінка з описом матеріалів та традиційних технік минулого століття.

Найцікавішим у зібранні авторок проєкту є вінок з села Криві Коліна Тальнівського району, складений з візуально подібних до восковиць маленьких бобів білого кольору, з квітами з вовни та дерев'яної стружки. Вкладений цей вінок був в ікону Тихвінської Божої матері, якій, за оцінкою експертів, близько ста років.

Кожен з цих традиційних головних уборів наречених минулого століття є естетично довершеною і гармонійною складовою народного вбрання свого регіону, надзвичайно цікавим і, безумовно, вони заслуговують на увагу не лише етнографів, а й мистецтвознавців. Тому, цілком можливо, наші знахідки та записи носіїв нематеріальної культурної спадщини краю можуть бути так

само цікавими музеям, як і нам цікаві їхні експонати. Перспективи подальшої співпраці в цьому напрямку ми вбачаємо в обміні інформацією, проведенні спільних заходів, виставок та організації лекцій, майстер-класів.

Цінність створених реплік традиційних головних уборів вбачаємо також у тому, що їх, на відміну від автентичних зразків, можна вдягати на моделі, наочно демонструючи квітчання конкретного населеного пункту, використовувати у показах та на культурних подіях, тоді як автентичні зразки є невідомою частиною нашого спадку, носіння яких не передбачене умовами зберігання музейних експонатів.

Своїм першочерговим завданням на сьогоднішній день авторки проєкту «Наречена Черкащини» вважають збереження і поширення знань про народне мистецтво, його самобутність і цінність, залучення широких верств населення до дослідження історії своєї родини та своєї громади, прагнуть показати внесок української культури у загальний розвиток історично-культурного процесу Європи та популяризувати ці знання.

ФОТОМИСТЕЦТВО: ОСОБЛИВОСТІ І ПЕРСПЕКТИВИ

Олена ХРАМОВА-БАРАНОВА,

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри дизайну
Черкаського державного технологічного університету*

Вікторія ШКРЕБТІЙ,

*викладач кафедри дизайну
Черкаського державного технологічного університету*

За період у півтора століття свого існування фотографія увійшла в наше повсякденне життя, стала її складовою, частиною соціальних проєктів, формуючи візуальну культуру, світогляд людини в період візуальної експансії.

До середини ХХ ст. у вивченні фотографії переважав мистецтвознавчий підхід, що звужував область інтересів дослідження до специфіки художніх практик, методів і жанрів, естетичних якостей окремих творів, біографій їх авторів, внаслідок чого існуючий на даний момент досвід вивчення теорії та історії фотографії виявляє прогалини в охопленні матеріалу і в його систематизації. Тим більше, недостатньо уваги було приділено повсякденній фотографії, яка довгий час просто не входила в коло інтересів дослідників, сприймаючись як сукупність розрізнених, малоцікавих зображень. У дослідженні встановлено, що фотографія стає об'єктом наукового розгляду, оскільки має особливу важливість для вивчення процесів сучасної науки і культури. Проведено критичний аналіз традиції вивчення фотографії, розглянуті проблеми методології та термінології.

Мета дослідження полягає в необхідності популяризації фотографічного мистецтва, використанні фотографії як засобу графічного дизайну.

Актуальність дослідження полягає у визначенні перспектив розвитку фотомистецтва в Україні, тому необхідно ґрунтовно проаналізувати становлення фотографії і її вплив на інновації в мистецтві та дизайні. Сьогодні фотографія використовується в різних мистецьких напрямках і є засобом виразності в графічному дизайні. Мистецтво сучасної фотографії складається з творчих практик, пов'язаних зі створенням, редагуванням, трансформацією і поданням цифрових зображень як авторських творів. Досліджено історіографію проблематики і доведено, що над питаннями становлення і розвитку фотографії у візуальному мистецтві працювала невелика кількість науковців. Вагомий внесок у розвиток мистецтва фотографії в Україні зробили такі фахівці, як Жак і Шарль-Поль Гербсти, Альфред Федецький тощо.

Творчій фотографії присвячена низка книг відомого фахівця С. Морозова, в якій розглядаються основні чинники виразності фотографії. У цій праці висвітлюються засоби художньої виразності фотографії і їх значення в мистецтві та дизайні. Тема фотомистецтва розглядається в статті А. Черневич «З історії графічного дизайну», де міститься узагальнення досвіду використання художниками-графіками фотографії та її графічних інтерпретацій, а також досліджується документальна функція фотозображення. А. Черневич визначила, що специфіка використання фотографії в дизайні полягає в тому, що фотограф йде одним шляхом, а дизайнер іншим. Свої думки з приводу окресленого кола питань висловлює О. Лаврентьев в дослідженні «Родченко і фотосерії», де особливо детально висвітлюється можливість фотографії передавати події та історії, на чому базується її виняткове значення в художній мові. Філософське осягнення фотографії в більшості досліджень обмежена постулатами, про намагання таким чином зупинити мить, що іноді нам вдається. Мабуть, найменш науково і найбільш об'єктивно для сучасного розуміння міфу висловився Ф. Кессіді, що міф – це чуттєвий образ і уявлення, своєрідне світовідчуття, а не світорозуміння, який не підвладний розуму. Відзначимо, що всі теорії вказують на надсвідоме уявлення людини про навколишній світ, що знаходимо у фотографії. Наприклад, саме фотографія сьогодні конструює образ ідеальної людини, родини, міста. Можна було б вважати фотографування психологічною терапією, як казкотерапію, яка залишається в межах окремих практик. Фотографування повсюдно і не усвідомлюється як психологічна практика, на відміну від штучних інструментів. Швидше за все, ми маємо справу з природним способом рефлексії, міфологізування і самопізнання.

Естетичною течією у фотографічному мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст. став пікторіалізм (1889–1914), прихильники якого прагнули до картинного фотографічного зображення. Значне місце зайняла фотографічна продукція листівок, наприклад, у 1895 р. друкарня С. Кульженка випустила види Києва, а згодом з'явилися аналогічні листівки Одеси, Полтави, Чернівців та інших міст. У 1895–1897 рр. було відкрито фотографічні курси в Києві, Львові та Одесі. Розвиток світової фотографії у 1880 р. привів до розквіту фотоаматорства. Наприклад, М. Петров був головним ідеологом української фотографії 1906–1916 рр. І Н. Розенблюм, автор фундаментальної історії фотографії (Нью-Йорк, 1984), вказувала, що М. Петров став художнім

директором пікторіального журналу. Історія кольорової фотографії почалася ще на початку ХХ ст., але активне поширення цієї технології почалося тільки в 1930-х рр. Сучасною ж фотографією називають кадри, зняті після 1970-х р.

У 1840–1880 рр. проходить період становлення фотомистецтва в Україні. В цей період використовували портативні фотоапарати і стрімко розвивалося їх промислове виробництво. В 1840-х рр. в Україну почали приїздити іноземні фотографи, учасники щорічних міжнародних Київських ярмарок, наприклад, французи Жак і Шарль-Поль Гербсти. У 1860–1890-х рр. відкрилися професійні фотостудії в Одесі, Харкові, Полтаві. Одним із найвідоміших фотографів в Україні був Альфред Федецький (1857–1902), випускник Фотографічного інституту Віденської академії мистецтв, який працював у Києві в фотоательє В. Висоцького [11]. Сьогодні велика колекція фотознімків харківської майстерні А. Федецького зберігається у фондах історико-культурного комплексу «Замок Радомисль». В Україні в Києві діє Національна спілка фотохудожників України (НСФХУ), яка була заснована у грудні 1989 р.

Для дизайнера знімок являє собою один із засобів виразності, якими він володіє, і якщо це необхідно, може адаптувати фотозображення до дизайнерського твору. Фотографічна мова має ресурс виразності, який використовує дизайнер з початку розвитку фотографії. До нього відносяться такі засоби: фотомонтаж, фарбована фотографія, накладення графічних фільтрів і фотографія з використання засобів виразності (пляма, лінія, образ) тощо.

Новітня історія фотографії почалася разом з появою цифрової фотографії, коли технологія роботи з цим продуктом стала доступною. Дослідження фотографії кінця ХХ – початку ХХІ століття піднімають такі теми, як форми побуту і функції приватної, сімейної, аматорської фотографії (А. Д. Коулмен, С. Льюрі), специфіка фотографії в епоху цифрових технологій (Л. Манович), використання фотографії в цілях пропаганди (В. Мітчелл), специфіка фотографічного архіву (А. Секула). В полі зору дослідників потрапляють такі напрями, як судова, наукова, аматорська, еротична, рекламна фотографія тощо. Можна визначити основні підходи до створення фотографії, що виникли в ХХ–ХХІ ст., а саме: міждисциплінарна рефлексія фотографії як явища соціального і культурного життя (С. Зонтаг, П. Бурдьє); фотографія як об'єкт візуальної антропології (М. Болл, Г. Сміт, В. Круткін, П. Романов, Є. Ярська-Смирнова); фотографія як інструмент для пізнання суспільства (Г. Беккер, Д. Четвуд); фотографія як об'єкт візуальної соціології (Д. Харпер); семіотичний підхід до фотографії (Дж. Роуз, М. Болл, Ф. Сміт).

Досліджено еволюцію розвитку фотографії та визначено періоди становлення і розвитку цього процесу, які позначалася наступними етапами: поява камери обскури; нові способи перенесення відбитку на матеріал; поява кольорової фотографії; скорочення витримки, додаткова техніка та обробка фото (фотошоп); цифрова фотографія.

При вивченні проблематики було визначено, що питання ролі фотографії в дизайні плакату потребують подальшого вивчення і опрацювання. Теоретичні розробки по темі в більшості належать європейським та вітчизняним дослідникам, написана досить невелика кількість праць, які здебільшого

аналізують вже існуючі матеріали. Слід зазначити, що фотографія для реклами часто апелює до символіки кольору, укладає в собі безліч нюансних психологічних аспектів, які слід враховувати при її плануванні і проектуванні. Важливо врахувати масштаб, місце розміщення, вплив кольору і виразність композиції знімка. Можна стверджувати, що мистецтво фотографії зазнало значних змін із часом його становлення. Українська фотографія кінця ХІХ – початку ХХ ст. стала золотим віком розвитку фотомистецтва, а фотографічні техніки дають нові яскраві творчі рішення. Сучасні митці продовжують пошуки нових перспективних засобів і методів для збагачення мистецтва фотографії, тому сьогодні стає необхідністю популяризувати фотографічне мистецтво і використовувати фотографію як засіб графічного дизайну.

Список використаних джерел

1. Беленький А. *Цифровая фотография. Школа мастерства*. СПб.: Санкт-Петербург, 2011. 136 с.
2. *Золотий вік української фотографії* Електронний ресурс. Режим доступу: <http://primetour.ua/uk/company/articles/1.html>
3. *Сучасне фотомистецтво України: соціальний досвід та нові художні рішення* [Електронний ресурс]. Режим доступу: file:///vsriaks_2014_37_8_20.pdf.

ПЕРСПЕКТИВИ ЦИФРОВОГО МИСТЕЦТВА

Ірина САЄНКО,

старший викладач кафедри дизайну

Черкаського державного технологічного університету

Анастасія МАНН,

студентка кафедри дизайну

Черкаського державного технологічного університету

Цифрові комп'ютерні технології докорінно трансформували структуру образотворчого мистецтва і визначили необхідність його переосмислення та виявлення новизни засобів комп'ютерної графіки в проектуванні візуального художнього образу, що і є визначеною актуальністю обраної теми дослідження. Ця новизна полягає в новому підході до створення художнього образу, коли відбувається відмова від прямого використання звичних засобів створення зображення, таких як фарба, пастель, олівці, пензлі тощо. Вони замінюються комп'ютерними технологіями, різними технічними засобами – комп'ютером, планшетом та графічними редакторами.

Для дослідження поставленої проблеми необхідно проаналізувати вплив цифрового комп'ютерного мистецтва на створення художнього образу в проектуванні. На сьогоднішній день практично не існує досліджень з цієї проблематики, а дослідження розвитку цифрових технологій в Україні не відображають розвитку цієї галузі. Цифрове комп'ютерне зображувальне

мистецтво – це нове явище і його дослідженням займалися спеціалісти, такі як Ф. Наке, П. Берклай, Б. Вендс, Д. Лопес, А. Маркус, К. Паул, Ф. Поппер, Г. Франке, Р. Чан. Деякі з них (Д. Френк, Я. Рейхард) досліджували лише певні етапи в розвитку цифрового мистецтва [1–2]. Цифровий живопис – новий вид мистецтва, в якому традиційні техніки живопису, такі як акварель, олія імітуються за допомогою комп'ютера, графічного планшету та програмного забезпечення. Цифровий живопис відрізняється від інших форм цифрового мистецтва тим, що в ньому зображення створюється без рендерингу комп'ютерної моделі, натомість техніки живопису використовуються художником безпосередньо в спеціальних комп'ютерних програмах. Всі програми для цифрового живопису намагаються імітувати використання фізичних інструментів через різноманітні пензлі (brushes) і фарбові ефекти (paint effects). В багатьох таких програмах стилізовані пензлі відтворюють у цифровому форматі техніки традиційного живопису (олія, акрил, пастель, вугілля, перо тощо). У більшості програм цифрового живопису користувачі можуть створювати свої власні стилі, використовуючи поєднання текстури і форми. Ця можливість дуже важлива для подолання розбіжностей між традиційним та цифровим живописом. Винайдення нових матеріалів завжди провокувало бурхливі зміни в мистецтві, спричиняло різноманітні експерименти в живописі: нові пігменти, способи нанесення фарби та нові поверхні для живопису, митці з часом приходили до нових художніх напрямків. Оскільки, цифровий живопис не потребує художніх матеріалів, лише комп'ютерні технології, то його становлення можна прослідкувати в першу чергу за створенням нових пристроїв для комп'ютерної графіки.

Початком визнання комп'ютерної графіки як мистецтва традиційно прийнято вважати конкурс, проведений журналом «Computer and Automation» в 1963 році. Це був конкурс програмістів, але за його умовами роботи учасників оцінювали виходячи з естетичних критеріїв. Переможцями стали співробітники військової лабораторії з дослідження балістичних ракет штату Меріленд. Американський художник Майкл Нолл став першим, в історії комп'ютерного мистецтва, якого цікавила виключно естетична цінність створюваних цифрових зображень. Першу свою роботу художник створив у 1962 році, а в одному з ранніх експериментів спробував порівняти картину відомого художника зі створеним за допомогою комп'ютера малюнком. Виставка цифрових робіт Нолла в 1965 році в Нью-Йорку стала початком подібних експозицій в США. Удосконалення програмного забезпечення та комп'ютерного обладнання дозволяло досягати все більш складних візуальних ефектів. Можливості художників росли і ставали предметом особливої уваги на ряді великих міжнародних конференцій і тематичних виставок. Так, в 1988 р в Утрехті (Нідерланди) пройшов I міжнародний симпозіум з електронного мистецтва. У тому ж році в Клівлендській галереї (Cleveland Gallery, Мідлсбороу, Великобританія) пройшла виставка «Мистецтво і комп'ютер», наступного року в музеї «Арнольфіні» (Arnolfini, м. Брістоль) була організована виставка «Електронний друк». У 1992 р в Нью-Йорку (США) було відкрито перший міжнародний фестиваль електронного мистецтва «Цифровий салон» («Digital Salon») [3].

З кінця ХХ століття почався бурхливий розвиток цифрового живопису або CG-арт (Computer Graphics Art). Причиною тому служила, по-перше, доступність, а другою причиною стало збільшення швидкості роботи художника. Отже, цифровий живопис має великі перспективи розвитку у майбутньому, це можна прослідкувати вже сьогодні. Адже багато художників-ілюстраторів в Україні і за кордоном вже працюють у напрямі цифрового живопису, пропонують свої авторські техніки по створенню зображень, створюють відео уроки для тих, хто тільки починає знайомитись з цифровим комп'ютерним зображувальним мистецтвом. Створюються й удосконалюються графічні планшети та редактори, для роботи з растровою графікою, вони стають зручнішими, беручи від традиційного мистецтва краще.

Список використаних джерел

1. Автореферат дисертації на тему «Естетика цифрового комп'ютерного зображувального мистецтва» / С.В.Єрохін // доктор філософських наук. 2010. 360 с.
2. Майкл Нолл (Michael Noll) [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <http://www.citi.columbia.edu/amnoll/>
3. Computer Art. History, Characteristics of Digital Imagery / What Is Computer Art? [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.visual-arts-cork.com/computer-art.htm>

«ПРОПАЛА КОРОВА, ТО НЕ ТРЕБА Й ЗДОРОВ'Я» – ДО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНЦІВ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ (за матеріалами польових досліджень)

Тетяна ШУЛЬЖЕНКО,
молодий науковий співробітник
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

Яніна ДІДЕНКО,
учений секретар
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

*«Дай, пан, дурню корову, а не волю.
Корова хліб дасть, а воля – напасть»
Українське прислів'я*

Багато звичаїв та обрядів, що досі відбуваються в повсякденному житті селянина, стосуються різних галузей господарства, мають на меті залучити благополуччя і в такому стані зберегти ту чи іншу свою галузь. Час і зміна умов життя ослабили їх вплив, але закріпилися ці обряди і звичаї міцно; якщо і змінюються в деяких подробицях, то головна їхня суть залишається і зберігає в собі віддзеркалення далекого світогляду наших предків.

В українській народній традиції головною годувальницею дому та запорукою сімейного добробуту виступала корова: *«Корова в дворі – харчі на столі»* [1, с. 542]. Хоча в нашій культурі вона і не набула статусу священної, однак українці завжди вважали її не просто свійською твариною, а майже членом родини.

Пропонована робота є спробою підсумувати окремі свідчення української обрядовості, спрямовані на захист, лікування та догляд великої рогатої худоби. До уваги беруться збережені елементи «народної ветеринарії», що побутують на території Середньої Наддніпрянщини, в селах: Стецівка, Вітове, Рацеве Черкаського р-ну та в с. Крутьки Золотоніського р-ну Черкаської обл. Зафіксовані свідчення стосуються головних етапів догляду за твариною: вагітність, народження теляти, вихід на пасовище та заходи, спрямовані на захист тварин від нечистої сили.

В широкому комплексі українських культурних установ, що мають відношення до скотарства, одне з головних місць займає продуктивна магія, тобто звичаї та обряди, різноманітні прикмети та заборони, що безпосередньо пов'язані з приплодом худоби. До цієї групи магічних дій можна віднести період злучення, вагітність, пологи та післяпологовий етап. Сюди ж входять і різноманітні прикмети, за якими можна визначити стать новонародженої тварини та час її народження.

Оптимальний момент для злучення господарі визначають самостійно, або за допомогою більш ширшого кола осіб, якщо в цей час корова перебуває на випасі в череді. Період, коли корова «за биками», помітити не важко, адже вона поводить себе досить неспокійно. Недарма в українців існує вислів *«Казиться, як корова за биками»* [Записано від Сібякіної Г. Я., 1968 р. н., жительки с. Стецівка, уродженки с. Вітове Черкаського р-ну Черкаської обл.], що означає нестандартну, навіть агресивну поведінку людини: *«Прийшла уже й Покрова, заревла дівка як корова»* говорить українське прислів'я [1, с. 62]. Зазвичай в селі існує кілька господарів, які утримують биків. Власник корови, так само як і кози, свині, вівці, повинен привести свою тварину до бика самостійно. У випадку, якщо вагітність не настане з першого разу, наступна спроба буде безкоштовною. Вибір бика у селах Чигиринщини не є принциповим, як то кажуть: *«Чий би бичок не скакав, а телятко наше»* [Записано від Сібякіна М. В., 1963 р. н., жителя с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.].

Для того, аби корова «понесла», на злучку її ведуть ударяючи свяченою вербою, так само як і при першому випасі навесні. Якщо тварина вже обважніла, головна увага господарів направляєється на те, якої масті / статі буде теля, хоча ніяких достовірних факторів, які можуть на це повпливати, господарі не називають. Однак, згідно з багаторічними спостереженнями за худобою, якщо в другу половину вагітності корова підтягує живіт до верху, то народиться теличка, якщо опускає до низу – бичечок. Подібне вірування стосується і людей: *«якщо в жінки живіт підіймається до верху – народиться*

дівчинка, якщо опускається до низу – має бути хлопчик» [Записано від Орлової В. Г., 1947 р. н., уродженки с. Іванівка, жительки с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.].

Незадовго до народження теляти корову обов'язково «задоюють»: *«є така корова, що тіки почула теля, уже й молока не дає. А є такі, що й не задоїш, то тоді молока і теляті немає. А вообщє місяців півтора треба шоб коровка отдихнула»* [Записано від Маламуж О. Ф., 1944 р. н., жительки с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.]. Іншою ознакою, що прийшов час задоювати корову, було те, що молоко починало гіркнути: *«корову переставали доїть перед отьолом, як починало гіркнуть молоко»* [Записано від Шульженка П. А., 1952 р. н., уродженця с. Адамівка, жителя м. Чигирин Черкаського р-ну Черкаської обл.].

Сам день народження теляти в народних уявленнях розглядається як надзвичайно важливий. В цей час за твариною безперервно спостерігають, якщо народження випадає на ніч – залишаються поряд: *«було і в решеті коло неї спали»* [Записано від Маламуж О. Ф...]. Для полегшення процесу народження, або якщо довго не виходить «місце», корові давали солодку воду, *«а ще луче, як не взіваєш, то як виходе водяний пузир, зібрать з його ту водичку і дать їй, тоді місце легше виходить»* [Записано від Маламуж О. Ф...]. Вірили, що ця «водичка» має лікувальні властивості: *«...я чув, шо одна жінка збирала «води», ті шо отходять і пила, вроді воно убирає ракові клетки»* [Записано від Шульженка П. А...]. Процес народження ускладнювався, якщо теля виходило ніжками вперед, в такому випадку *«родить трудно, теля тягли канатами»* [Записано від Сібякіна М. В., 1963 р. н., жителя с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.]. Аби полегшити процес, застосовували і вербальну магію: *«Святий Мартин, розшири на аршин, Святий Нестор, звуж на перстень»* [Записано від Сібякіної Г. Я...; 2, с. 36]. Послід, або «місце» викидали, або закопували: *«як тіки телятко народилося корова його зразу облизує, главне слідить, шоб вона не з'їла «місце», бо тоді заболіє дуже»* [Записано від Маламуж О. Ф...]. Шерстяний клубочок, який утворюється після того як корова оближе теля – традиційна іграшка сільських дітей: *«Як корова вилизує теля, то випльовує такий м'ячик, як я ще мала була, то нам за цяцьку було»* [Записано від Маламуж О. Ф...].

Аби убезпечити корову і новонароджене маля, протягом трьох днів з дому не можна нічого давати: *«...а сусідка обідилася дуже, та шо ж прийшла до мене борошна просить, мол не хватило, так а як же дам, як у мене вчора корова отелилася»* [Записано від Збарацької Н. Т. 1958 р. н., жительки с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.]. Вірять, якщо в ці дні дати щось із власного господарства, то в корови *«не стане молока»* [Записано від Орлової В. Г...]. За іншою версією – корова *«теля не підпустить і брикатися буде»* [Записано від Сібякіна М. В...]. Українці добре знають про цю заборону,

вона є загальновідомою по всіх селах. Якщо ж людина, знаючи про приплід, все ж приходиться щось просити, очевидно – хоче нанести шкоду тварині або й господарству в цілому.

Найчастіше телята народжуються взимку, то ж його забирають до хати, якщо ж тварина народилася в теплу пору – залишають біля матері: *«раньше, ще як батьки мої корову держали, то теля оставляли коло корови, ото в загончику вони, теля трошки посце, тоді корову трохи здоять, ну не додоюють, щоб телятці було»* [Записано від Маламуж О. Ф...]. Певний час маля годують тільки молоком: *«днів три чи з тиждень з соски попоїть, а тоді вже з відра приучувать, а потом і баланду якусь начинать давать»* [Записано від Маламуж О. Ф...].

Корова, яка тільки отелилася, в очах господарів вважається нечистою, її молоко певний час в їжу не вживають: *«перше молоко теляті, бо як з нього молозиво зварии, буде як резина. А тоді вже на третій день, потроху молоко те що остається збирають і варить молозиво»* [Записано від Маламуж О. Ф...]. Молозиво – перший після отелення удій, який вважається дуже корисним і для людини, і для тварини. У західних областях України його називають кулайстер [3, с. 16]. Рецепт приготування страви доволі простий: молоко зливають у великий казан, додають окремо збиті яйця і трохи цукру, приготовану суміш поміщають до печі на ніч: *«воно береться пльонкою і добре їсти»* [Записано від Шульженка П. А...].

Під час пологів господарі самостійно допомагають тварині, до ветеринара звертаються лише у випадку ускладнень, найпоширеніше з яких – післяродовий парез, в народі – «порези» або «парези»: *«бувають коли корову обгодовують і молоко поза шкурою йде»* [Записано від Сібякіна М. В...]. Головний симптом захворювання: *«корова на ноги не стає, ото так навлежки і доять. А тоді до лікарів, і вони корову на ноги ставлять»* [Записано від Маламуж О. Ф...]. Післяпологовий парез – гостре нервово захворювання, що розвивається раптово, швидко і пов'язане з порушенням мінерального гомеостазу: кальцію, фосфору, магнію. В більшості, лікується успішно, у 95 % тварин настає одужання [4].

Загалом догляд за домашньою худобою можна поділити на два періоди: перший – домашній, коли тварина весь час проводить під наглядом господаря, приблизно від жовтня до квітня, другий – громадський, коли тварина більшу частину доби провидить на пасовищі під наглядом пастуха, відповідно від квітня до жовтня.

Період випасу худоби є набагато легшим з економічного боку, однак він надзвичайно небезпечний з боку духовного. Цілий день домашня тварина знаходиться поза оком господаря в умовах менш безпечних, ніж у господарському домі, тому жоден власник не може бути цілком спокійним за свою годувальницю. Навіть якщо люди впевнені в добросовісності і відповідальності пастуха, ніхто не може гарантувати безпеки на шляху додому. Постійне внутрішнє занепокоєння, усвідомлення свого безсилля перед

нешасною випадковістю змушували господарів шукати захисту тварин в засобах магічних, використовуючи різноманітні предмети, яким приписувалася чудодійна сила, та звертаючись за допомогою до сил, могутніших за людей. Залучення особливих предметів, вчинення різноманітних дій, моління про допомогу склалися в своєрідний обряд, який виконувався навесні при першому вигоні худоби на пасовище [5, с. 145]. До цього обряду приєднувалися і особливим чином складені слова – «пастуші молитви», що вже самі собою були засобом захисту: *«Йди, тилушко, по святій землі, по божій росі. Добрим людям поклоняйся, а лихим на поталу не давайся»* [Записи Щепак О. В. (1918–1999), жительки с. Крутьки Золотоніського р-ну Черкаської обл.]. Сила подібних замовних формул мала захистити тварину від «усякої напасти».

Окрім захисних текстів, важливу роль відігравали і різноманітні предмети, наділені захисними властивостями: свячена верба, віск, свічка, шерсть домашніх тварин, ніж, сокира, замок з ключем, свячений мак: *«Баба дала мені свячену мачину, і щоб я прийшла додому і начала молитися «Отче нашу» розломилла той мак і начала сипать ним між роги корові хрестиком, потом коло корови, і по двору аж до хвіртки щоб хватило. І щоб казала: «Хто цей мак буде збирать, той і молоко буде матъ». Я все так і зробила»* [Записано від Запорожець Г. Ф. (1939–2014), жительки с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.]. Оберегові заходи із застосуванням макового зерна спрямовані поставити кривднику нездійсненне завдання – вважається, що нечиста сила ніколи не зможе позбирати усі макові зерна, то ж і зашкодити корові не вдасться: *«Хто цей мак буде збирать і видать, той буде мою привосвященну Чайку рябеньку збирать небу і його видать»* [Записи Щепак О. В...].

Під час перших випасів худоби головне для господаря – аби корова знала дорогу на пасовище та поверталася додому, *«бо бува, шо додому йде, а з дому не хоче. А то й таке було, шо з дому до одного місця доходить, а далі не хоче, харапудитьсья»* [Записано від Сібякіна М. В...]. Декілька днів господар або господиня ідуть на пасовище кожен зі своєю худобою – «припасують». Аби тварина краще їла та швидше звикала: *«брали торбинку соли, прив'язували її до бича і махали нею по траві перед коровами, тоді корови краще паслися»* [Записано від Шульженка П. А...]. Для того, щоб тварина завжди поверталася додому, той, хто відганяє її до череди, обов'язково повинен забрати із собою прутик, бо *«як кинеш його десь, то корова не буде сама ходить додому»* [Записано від Орлової В. Г...].

Бувають випадки, коли тварина зазнає шкоди від недобросовісних пастухів: *«Колись була корова у нас, та Буцилька череду гнала. А та корова та пішла не по дорозі, а чогось піднялася на гору та в пусте дворище. А Буцилька ж як пожине та як пхне її, так шо корова на колінах проїхала з гори. І вона стала після того як дурна, начала кидатьсья на людей, як іде з пасбища, то мимо двору, ну таке шось з нею зробилося...»* [Записано від Маламуж О. Ф...].

Варто додати, що домашніх тварин, як і людей, лікували від «пристріту», «переляку», зглазу», «порчі», робилося це за допомогою народних «цілителів», бабів «шептух» та ін.: *«...тоді, у Чигрині була Ларіса, яка одробляла, привезли ми її, а вона якось так стала, а корова до неї йде, вона її обняла і шось на вухо начала шептати. А тоді й каже: «Вашій корові не пороблено, вона чогось дуже сильно злякалася». Так, вона їй шось пошептала і корова нормальна стала, все пройшло»* [Записано від Маламуж О. Ф...].

При лікуванні господарі застосовують як магичні, так і домашні, природні засоби. Всім селянам, хто займається утриманням великої рогатої худоби, доводиться стикатися з таким захворюванням, як гостре здуття рубця і кишківника тварини, яке відбувається в результаті переповнення його газами, що блокують стравохід. Виникає цей стан найчастіше від випасання на лугових травах, де переважають молоді рослини, конюшина або люцерна. При великій кількості вжитої трави процес може розпочатися миттєво, тож кожен господар і пастух знають, як надати першу допомогу: *«Ще як у нас на низу була корова, то її надуло, то батько взяв кусок старого сала, обрізав сіль і запхнув те сало їй аж у глотку і вона начала одригувати в животі забулькотіло і полегшало»* [Записано від Шульженка П. А...].

Селяни вірять, що найчастіше причиною захворювання тварин, зокрема, корови, є «зурочення». Господарі дуже бояться «урочливих» людей, один лише погляд яких може завдати великої шкоди. Через це час гону корів з випасу додому часто переповнений людським гомоном та криками. Власники, женучи свою худобу, можуть кричати навіть на дітей, які з цікавістю визирають з-за воріт своїх будинків.

Вважається, що людина може і не знати, що має «зурочливий» погляд, на відміну від відьом, які шкодять людям і тваринам зумисно, насилаючи різноманітні хвороби і навіть смерть. Так само як і народні цілителі, в кожному селі є своя відьма, а часом і не одна: *«Була в нас відьма в селі, ще в старій Вербівці – Журавлиха Ганна. Вона ото в корів молоко крала. Тіки корови надвір виходять, як вона коло них так і треться. Люди знали, якщо корова дає молоко з кров'ю, то йди до Журавлихи питать, що вона корові зробила»* [Записано від Лаптьової О. Г., 1938 р. н., уродженки с. Вербівка, жительки с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.]. Найбільшої шкоди, якої може завдати відьма – відібрати молоко. Існує ціла низка магичних засобів, аби уберегти тварину або ж ідентифікувати зловмисницю. Найпоширеніший спосіб ідентифікації: *«...то треба налить того молока на сковороду і кинути туди 9 голок і жарить, та що поробила прийде і буде шось просить. Давать нічого не можна, скіки б не просила»* [Записано від Сібякіної Г. Я...]. Вважається, що відьмі від таких дій починає «пекти», і аби загасити це полум'я їй потрібно щось узяти із цього господарства. Якщо ж господарі наполягають на своєму і нічого не дають, відьма може навіть просити пробачення: *«Баба шось зробила і сказала їхати додому та три дні нікому нічого не давать не позичать, даже якщо плакать та просить будуть. Коли ж приїхала додому то прийша її кума і одно просить то те дай, то те*

позич, а вона їй – не дам! Вона знову прийшла, мол дай, та вп'ять каже – не дам! Та так разів чотири приходила, а ж поки та не видержала, та й каже: «Кума, як же тобі не соромно. Скільки живемо, спілкуємося, а ти оце таке мені зробила?» а та кума тоді впала на коліна та давай просить прощення» [Записано від Збарацької Н. Т...].

Відьма обертається на різних тварин: кішку, жабу, собаку, таким чином проникаючи до хліву, вона може спокійно доїти молоко. Перекази, про виявлення перевертня у своєму корівнику побутують по всій Україні. Нерідко, «зловмисника» калічать, а наступного дня в селі з'являється особа із схожими ранами: *«Мати розказувала, що у якось Катерини не стало молока, а вона застала у корівнику біленьку собачку, та вдарила її бичем. А тоді побачила сусідку свою з перев'язаною рукою» [Записано від Шульженка П. А...].*

Аби заволодіти чужим молоком, чаклунка може насилати тварин, щоб ті видоювали його для неї. Слугами зазвичай виступають жаби, вужі, їжаки. Цікаво, що в ісландському фольклорі відьма може навіть виростити створіння – тільбері, спеціально для крадіжки молока [6]. В українців жаба біля стайні або в дворі вважається чаклунством: *«Поселилася у канавці коло забору жаба, здорова така. Мені її шкода стало, було як корову м'яку, та водичку в ту канавку і виливаю. Так вона там собі і жила довгенько. А тоді стало моїй корові погано, поїхала я до бабки в Олександрівку. А вона й каже, ти ж сама винувата, ти для чого жабу у дворі пригріла. Я в неї почала просити, щоб сказала хто ж мені це зробив. А вона не хоче, сказала їхати додому і що все нормально буде. Приїхала я додому та до тієї жаби, а її й близько там уже немає» [Збарацької Н. Т...].*

Досить часто господарі у своїх корівниках зустрічають вужа: *«Заставали не раз як вуж смоктав із дїйки молоко. Ото корова лежить, а він коло цицьки і вже такий роздутий, як пухир, а корові хоч би хни» [Записано від Шульженка П. А...].* Недарма кажуть: *«Допався як ужака до молока / суслить як уж молоко» [1, с. 535].* На відміну від жаби, яка вважається суто насланою нечистою силою, до вужа у народних уявленнях дещо інше ставлення. Цього порівняно безневинного плазуна шанують у народі і вважають – де плодяться вужі, там буде щасливе життя і добробут [7]. Живе такий вуж, десь у хліві поблизу вподобаної корови. Вважається, що корова, у якої є вуж, дає більше молока, і якщо його забрати, то тварина захворіє або й зовсім згине: *«Корова перестала молоко давати і захворіла – не може піднятися на передні ноги. З нею щось неймовірно коїться – постійно когось шукає. – А-а, – почухав потилицю дід Тимко, – це вона свого вужа шукає. – Якого це вужа? І дід розповів таємницю Відьми (ім'я корови – прим. авторів). Поряд з нею в стайні жив вуж. Інколи навіть обвивав тварину. Селяни говорили, що вуж роздоє корів і краде у них молоко. Щоб господарі цього не помітили, корова старається дати молока якнайбільше» [8].* В українській народній казці «Корова з вужем» описується сюжет, згідно якого таку корову не можна продавати без її вужа: *«Оце я чула, одна жінка розказувала на*

базарі, як вони корову з вужем купили. Бо то буває така корова, що в неї вуж є. Привели вони корову, а вона ревма реве. Думаютъ, що це вона ще не звикла. А вона реве й не перестас. Через тиждень заходять до хліва, а в неї кругом ноги вуж обмотався і ссе. А сам такий худий, як батіг. Корова, бачте, вже й ревити перестала, молока стала більше давати. Вуж коло неї у яслах спить. Розказують, один чоловік хотів корову тихенько без вужа продати. А покупець обдивився її та й питає: – Еге, а чом ви телятко вдома лишили? Було його в ситі принести» [9].

Біологічна наука не може підтвердити ці уявлення, адже вуж не ссавець, і його організм не пристосований для перетравлювання молока, однак розповіді про те, що цей плазун полюбляє молоко і ссе його у корів, зустрічаються повсюдно і не лише в Україні [10, с. 314]. Вірять, що магічною силою свого погляду він приваблює до себе найбільш дійну корову і тоді ссе у неї вим'я. Про такі здібності вужа розповідають і жителі Чигиринщини: «Я бачив як вуж напав на жабу, главне вона з далеку баче, шо він до неї пливе, кричить страише, а з місця зрушити не може, а він точно на неї голову направив і пливе, наче її гіпнозом зловив» [Записано від Шульженка П. А...]. Окрім вужів та жаб молоком корови люблять поласувати їжаки: «можуть красти молоко їжаки – корова лежить дійки виглядають, а їжак смокче собі, а було в селі таке, шо у одної корови смоктала ропуха – то кажуть, наслано» [Записано від Сібіякіна М. В...]. З біологічної точки зору, організм їжаків також не пристосований до перетравлювання коров'ячого молока, шкода від якого може бути смертельною, хоча ці тваринки і люблять ним поласувати [11].

Корова в господарстві селянина є найдорожчою власністю родини, а молоко – найуживанішим продуктом, його називають «Божою росою». Якість і кількість молока залежить від того, як годують тварину: «Для масла ще ся корова не напсла» кажуть українці [1, с. 542]. Аби не допустити зменшення удою, часто вдаються до усіляких магічних дій: кладуть дрібку солі в посудину, в яку наливають молоко для продажу, ніколи не повертають посуд пустим, а завжди зі шматочком хліба, не продають молоко після заходу сонця, намагаються не допускати, аби молоко збігло, бо так само і удій утече. Якщо молоко все ж таки збігло, то «треба зразу посипать те місце сіллю» [Записано від Орлової В. Г...].

З проведеного дослідження бачимо, що українські селяни доволі консервативні щодо ведення свого господарства. Скотарство – заняття, яке існує з давніх часів, тому й традиції господарювання, пов'язані з ним, сягають своїми коренями глибокої данини. Однак, з плином часу, з різних (історичних, екологічних, економічних, технологічних та ін. – прим. авторів) причин, під впливом світових глобалізаційних процесів значна частина традицій змінюється, а то і зовсім зникає. На жаль, нами майже не було зафіксовано традицій купівлі-продажу худоби в селах Чигиринщини, які яскраво представлені в етнографічних розвідках на території України XIX–XX ст. ст. [2; 5; 12]. Очевидно, їх було втрачено із введенням колективного господарства, коли корів почали купувати в колгоспах, тож ціла низка магічних дій,

пов'язаних з вибором корови, продавця / покупця а також із введенням худоби в новий дім, втратила свою актуальність.

Не так багато уціліло звичаїв і в сфері злучення домашньої худоби в зв'язку із все частішим застосуванням штучного запліднення, тож найбільше традиційних магічно-ритуальних дії в селах Середньої Наддніпрянщини збереглися в області народження, догляду, лікування та випасу худоби.

Список використаних джерел

1. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше/ Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. К.: Либідь, 1993. 768 с.
2. Журавлев А. Ф. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян [Електронний ресурс]. М.: Индрик, 1994. 256 с. Режим доступу: <http://www.rodnovery.ru>
3. Кухаренко С. Худоба в повір'ях і магії селян сучасної України // Етнічна історія народів Європи. Вип. №27. С. 13–24.
4. Післяпологовий парез. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://agroexpert.ua/pislapologovii-parez/>
5. Елеонская Е. Н. Сказка, заговор и колдовство в России. М.: Индрик, 1994. 271 с.
6. Музей ісландського чаклунства і чорної магії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://jak.waykun.com/articles/muzej-islandskogo-chaklunstva-i-chornoj-magii.html>
7. Українські легенди та перекази про гадів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uahistory.co/book/mifiukraini/31.html>
8. Відьмин вуж [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/19966>
9. Корова з вужем [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://kazkar.info/ua/korova_z_vujem/
10. Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. М.: Индрик, 1997. 912 с.
11. Чи можна давати їжакові молоко.[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukr.pets-health.com/3378517-can-i-give-a-hedgehog-milk>
12. Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов. Типография Губернского Земства, 1895. 307 с.

ЦЕРКВА СВЯТОГО АРХІСТРАТИГА МИХАЇЛА В СУБОТОВІ У ЄПІСКОПСЬКИХ ВІЗИТАЦІЯХ ДРУГОЇ ЧВЕРТІ ХVІІІ ст.

Надія КУКСА,

почесний краєзнавець України,

завідувачка відділу «Суботівський історичний музей»

Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

Виняткову інформаційну цінність являють протоколи єпископських візитацій другої чверті ХVІІІ ст., де вміщені описові відомості про зовнішнє і зовнішнє облаштування сакральних споруд, церковне начиння, репертуар літургійних книг, дані про парохіяльне духовенство та церковний причт.

На сьогодні маємо уніяцькі візитації 1726 та 1741 р., які дозволяють відтворити досить яскраву картину щодо статусу, стану не лише церкви Святого Архістратиґа Михаїла в Суботові, а й містять непрямі свідчення про ситуацію навколо усипальниці гетьмана Богдана Хмельницького – церкви Святого Пророка Іллі, демографічної ситуації самого містечка.

Насамперед, зупинимося на аналізі візитації окремих церков південної Київщини 1726 р., що знайшла своє місце в найстарішій серед відомих книг збірки єпископських візитацій книзі ч. інв. 11 п.з. «*Visitatio Generalis Ecclesiarum Dioecese: Leopoliens:, Halicien: et Camenecens: per Podoliam et Ukrain: in Palatin: Braclaviens: ab anno 1726 ad ann: 1733. Tom 1*» [2, 191–194].

Виявлена І. Крип'якевичем і опублікована мовою оригіналу в т. 151 Записок НТШ за 1931 р. візитація, на жаль, досі не знайшла свого гідного використання в дослідженнях, що стосуються Чигиринщини.

Даний документ проливає світло на процес відродження православних церков після спустошення краю внаслідок чигиринських походів турецько-татарського війська 1677–1678 рр.[5].

На початку XVIII ст. територія Поділля перейшла під юрисдикцію львівського уніяцького єпископа, ставши таким чином складовою львівського єпископства. Мали місце спроби уніятів поширити свій вплив і на Київщину, що проглядається в матеріалах даної візитації [2, 191]. З-посеред описаних православних храмів низки сіл і містечок південних окраїн Київщини виняткову інформаційну цінність становлять відомості щодо церков Чигирин та родового маєтку Хмельницьких Суботова.

Подаємо частину тексту візитації церкви Святого Архістратиґа Михаїла:

Містечко Суботів знаходиться за милю від Чигирини і відноситься до Чигиринського староства.

В цьому містечку Суботові о. Родіон Касьянович чотирьох років на престолі Храму Святого Михайла в місті Брацлаві, всеодно тут до цього престолу св-го Михайла мав право від Воеводи Руського д. 28 8-брис. 1725 р.; а святився в покійного Краківського в Києві д. 26 червня 1710 до храму, як вище написано, в місті Брацлаві.

Тут в Суботові церква посередині селища з дерева збудована і покрівлею дерев'яною покрита. Всередині церкви акуратно. Ікон місцевих багато і на іконах місцевих на Пресвятій Богородиці корона гарна срібна велика, інша маленька і ручок срібних там же дві. Замість Архієрея ікона Великої Найсвятійшої Диви, апостолів немає, там же на місці Апостолів ікон гарних багато. Царські врата снісарської роботи.

Іконостас хороший. Перед тими образами 12 підсвічників гарних більших і 6 менших.

Панікадило Боже дерев'яне різьблене. Прапори (в даному випадку і далі – православні хоругви – Н.К.) три на полотні і художника недоброго. Два хрести процесуальних. Лампада перед царськими вратами зелена глиняна полив'яна. В вітарі гарно і чисто. На престолі замість накриття ікона

коронації Христа і небо гарно і акуратно зроблено. Антимінс не напрестольний покійного ім. Краківського, все одно до Св-го Михаїла той антимінс слугував і до Брацлав'я, і до Суботівської церкви. Підсвічників великих два і дерев'яних 2, мірки скляні і сосуди цинкові.

Євангеліє написане напрестольне. Ризи 2 з турецьких матеріалів бавовняних і камінцями оздоблені. Прапор шитий білий і дияконський з матерії, що ковдри бувають; ті ризи пароха і дияконські теж з неї. Дві церковні ризи; одна жовта, бавовняна в квіти, чорна накидка камкова, високої якості, підшита полотном московським; інша риза жовта напіватласна, накидка чорна з крашеніну.

Поясів для служби однотонних червоних 2, третій жовтий. Платків однотонних 2. Нарукавників 3, чорні і червоні камкові церковні, турецької матерії. Дзвіночок пристольний один, другий пароха. На балконі (де хор) акуратно. Там же сосуди цинкові з усім належним порядком, воздух великий гарний камковий, інший з крашеніни московської і воздуха малих два – один зелений камковий, інший атласний камковий і 2 простих.

Ніж-копіє. Ризи пароха. Плащаниці немає. Кадил 2 – одне пароха, інше церковне. Гробниця дерев'яна фарбована, всередині порядок. Покривало з крашеніни. Кладовище гарно огорожене, обставлене частоколом.

Дзвіницю збудовано з дерева і покрито деревом, дзвонів два великих і малий церковний. В тій церкві вікон з вітарем 8. В дереві зроблені (в стіні) катапетазма полотна московського – позичили з Розсоша з Резиденції пароха. Оселя пароха – хатинка з пічкою і віконцями. Садів і ставків немає жодного. Паперів шлюбних не показав, тому що в тому році не було. **Збоку:** Х.В. Цю церкву освячував о. Петро Медведівський Намісник 1724 р. і дано йому 8 злотих польських [2, 191–194].

Нещодавно виявлено протокол ще однієї єпископської візитації храму, складений 20 січня 1741 р., який вводимо до наукового обігу. Текст візитації віднайдено у Державному архіві Житомирської області, позаяк католицькі храми Чигиринщини відносилися до Київсько-Житомирської дієцезії.

З'явилася унікальна можливість співставити стан храму через півтора десятиліття після візитації 1726 р.

Насамперед, відзначаємо зміни у зовнішньому вигляді дерев'яної будівлі церкви. Перед візитаторами храм постає «... із огороженням парафіянами цвинтарем, старий, дубовий, побитий гонтом, обдертий...»[1, 195], що, на перший погляд, може видатися дивним, адже візитатори ксьондзи Теодор Басницький та Василь Андрієвський зазначають, що збудовано храм 1718 р., тобто за 23 роки до їх візиту. Проте це можна пояснити тим, що, зазвичай, нові храми на місці старих перебудовували із максимальним використанням деревини, яка була для цього ще придатною. Принаймні, знаходимо свідчення про це у низці архівних документів ХІХ ст.

Отже, новозбудований храм міг бути споруджений із значної кількості ще міцного на той час матеріалу, який за два десятиліття втратив свою

зовнішню привабливість, а то й підгнив. З огляду на це, логічним видається припущення, що до 1718 р. могла дожити споруда храму, зведена ще за життя Богдана Хмельницького, адже Павло Алеппський зазначає, що храм на час його візиту був новим [8, 28].

Знаходимо у візитації 1741 р. цінні відомості про пограбування храму татарами у часи Руїни: «...інші ж котрі перебували та різне апарене? позабирали у часі нападу татари, зокрема, ап[ара]ти, книги зі срібла і т. і.; ...[у церкви] немає жодних грошей через те, що утікаючи під час татарщини у руїну (?) [люди] повиносили (?) реєстри [грошей], лишень 18 рубл[ів] у реєстрах значиться/мають[1, 195]. Очевидно, тоді було втрачено з храму напрестольне Євангеліє 1651 р., подароване місцевим мешканцем на ім'я Ігнатій. За щасливим збігом обставин святиня не загинула і зберігається у фондосховищі Інституту рукопису ЦНБ ім. В. Вернадського[4, 326–328].

Водночас інформація про пограбування храму татарами є ще одним задокументованим свідченням того, що 1664 р. військо Стефан Чернецького не здійснювало нападу на Суботів та не спалювало і не руйнувало Богданові маєтності, бо після такого рейду татарам уже не було б чого грабувати у храмі. Швидше за все, це сталося уже під час другого чигиринського походу 1678 р., що й знайшло своє відображення у літописі Самійла Величка: «...року від створення світу 7186, а від пришествя у світ творящого слова божого 1678 ... року... І, нарешті, повертаючись від Канева додому, вони (татари – Н.К.) віддали вогню і всеконечному вельми плачливому запустінню Черкаси, Корсунь, Стеблів, Суботів та інші українські міста й села – люди з них від страху повтікали» [7, 599].

Візитатори подають досить детальний опис внутрішньої частини храму, проте ніяких згадок про наявність у храмі склепу чи льоху не бачимо. Немає подібної інформації і у попередній візитації, яку ми розглядали. Це наводить на думку, що льох під вівтарем було облаштовано уже під час наступної перебудови храму 1786 р. [3].

Невідомо, чи храм спорудили на місці старого, чи поряд. Через століття споруда храму стала непридатною для проведення богослужінь, льох під вівтарем взагалі був засипаний сміттям, позаяк давно втратив своє призначення.

Досить детально у візитації подано відомості про майновий стан храму: «Ерекції жодної, як і наділених ґрунтів, не має церква ця, проте орати та сіяти, а також косити сіна священникові дозволено скільки захоче і де захоче, з котрого/чого/ех quo поля та сіножаті достатньо належить до містечка того. [Йому] дозволено мати сад біля [свої] резиденції/помешкання? А ні громадських, а ні двірських/панських в[елебний] парох не підлег... жодних додатково. [Вони](селяни –Н.К.) не здають в[елебно]му парохіві жодної роківщини, а ні проскурного. Із парафіян зобов'язаний [збирати] на церкву вино, кадило (пахощі/ладан). Із канонного воску свічки. Нема жодного братства біля церкви цієї, лише [самі] парафіяни...» [1, 195]

У декларації візитатори роблять досить суворі застереження пароху храму Іродіону Касяновичу щодо дотримання нововведень (очевидно, священник продовжував богослужіння за православними канонами) та рекомендують причту відремонтувати покрівлю храму і огорожу навколо цвинтаря: «Церкви цієї в[елебний] парох залишається біля церкви цієї в[елебний] о[тець] Іродіон Касянович, посвя[чений] [митрополитом] Йосафатом Кроковським у Києві д[ня] 26 ст[арого] ст[илію] червня 1716 р[ок]у до брацлавської с[вято]го Архангела Михаїла церкви у Брацлавському деканаті, звідти [ж] перебрався до Субботова (Subbotowa), [на що й] презенту отримав до с[вя]то-Михайлівської церкви у Підкамені жовтня 28 д[ня] 1725 р[ок]у від яс[но]вельможного й[ого] м[илос]ті равського в[оєво]ди п[ана] Яблоновського; [втім] не має жодного затвердження від свого власного архипастиря до цієї самої церкви.

Реформаційний декрет

На цей час/період ві[зитатор] (?) поскільки перебуваючий біля субботівської с[вя]то-Михайлівської церкви в[елебний] о[тець] Іродіон із окремого розпитування своїх парафіян був знайдений [таким], що дорослих дітей в часі Великого Посту сповідає разом по двоє-трьох, [і також/...] подає Святу Коммунію дуже [ма]леньким діткам, благословляє без ?напоумлення/ повчання/заповіді та сповіді шлюби, не навчає своїх парафіян (потрібних) молитов (racierza), записує не в усьому добре метрику, не зберігає у церкві для людей свяченої води. Киворій для Найсв[яті]ших [Тайн] та нема пристойної пушки, [парох] не уживає гумералів. Зрештою?/Відтєнер (odtąd) серйозно/суворо нагадуємо/зауважуємо (?): коли [парох] лишатися на парохії цій бажає, [то] щоби [він] задбав передусім/насамперед/у першу чергу про [своє] затвердження від яс[но]вель[можного] й[ого] м[илос]ті нинішнього о[тці]я митрополита, і [тоді/вже] далі ж/по тому [аби він] поодиноці сповідав [тих] дітей, котрі мають досконалий/досвічений розум, не подавав С[вя]тої Коммунії дуже маленьким діткам, по сповіді бувших [на Літургії] у Недільні дні або на врочисті Празники після трьох повчань/заповідей благословляв шлюби, навчав щонеділі своїх парафіян (потрібних) молитов (racierza), писав чисто як належить/порядно метрику, опалітуривши у книжку охрещених, пошлюблених та померлих [розпорошені] папери, [і щоби] мав своїх парафіян реєстр (список – Р.З.) у ній, зберігав завжди для людей у церкві свячену воду, уживав гумералу. А наразі/поки що силою декрету цього подаємо [панотця] на [покарання] відсторонення/диспенсу від божественного (suspense a divinis) [у випадку], якщо/коли благословення (benedukcyi) не отримає на конгрегації нинішній генеральній, [й] наказуємо під [погрозою] покарання «запръчення» на церкву, щоби парафіяни ж спорядили киворій на «с[вята]я с[вя]тихъ», купили пристойну олов'яну пушку, оббили новим тинтом церкву, обвели цвинтар» [1, 195].

Цінними є відомості про прихід з 50 дворів та 250 осіб для сповіді: «У Суботові (Subbotowie) [вірних] належить до цієї церкви 50 господарств, [і] 250 плюс-мінус сповідається душ...» [1, 195]... З огляду на те, що маємо візитацію 1741 р. церкви Святого Пророка Іллі, де вказано таку ж кількість причту, можна зробити висновок про кількість населення у містечку у цей час [6].

У даному контексті варто зважати на те, що діти до 13 років до сповіді не допускалися. Це ще один вагомий доказ того, що Чигиринщина у цей період не була спустошеною і обезлюдненою, як вважалося раніше. Візитацію написано старопольською мовою із вживанням окремих слів, а то й цілих фраз латиною. Текст досить лаконічний і перенасичений багатозначною церковною термінологією, що значно утруднює його переклад.

Отже, маємо досить вагомі об'єктивні свідчення про стан храму у 20–40-х рр. XVII ст., що йдуть у розріз з відомостями, вміщеними у «Гетьманському гнізді...» Марка Грушевського, записані від старожилів Суботова на межі XIX–XX ст., де йдеться про вказані нами часові межі. Це зайвий раз доводить, що сприймати серйозно легенди і перекази не варто, а слід послуговуватись документальними джерелами. Зауважимо, що у візитаціях 1726 р., 1741 р. храм Святого Архангела Михаїла взагалі не пов'язується з ім'ям гетьмана Богдана Хмельницького, немає згадок і про його поховання у цьому храмі.

З тексту візитації випливає, що візитатори проводили опитування серед місцевого люду і не зафіксували навіть натяку на існування у храмі склепу. Не бачимо ніяких відомостей з цього приводу і у візитації цієї церкви за 1750 р., тоді як у візитації церкви Святого пророка Іллі храм (1750 р.) виступає як місце поховання гетьмана, на що вказує давня місцева традиція [6].

Список використаних джерел

1. Державний архів Житомирської області. Ф. 178, Оп. 53, Спр. 4. Арк.195
2. Крип'якевич І. Чигирин і Суботів у візитації 1726 р. // Записки НТШ. 1931. Т. 151. С. 191–194.
3. Кукса Н. В. До історії Михайлівської церкви в с. Суботові //Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип.8. К., 1999.
4. Кукса Н. В. Напрестольне Євангеліє 1651 року із Свято-Михайлівської церкви в Суботові // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових праць. Вип. 19. К., 2010. С. 326–328.
5. Кукса Н. Православні церкви Чигиринщини у візитації 1726 р. //Православ'я – наука – суспільство: проблеми взаємодії. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції /за ред. В. В.Масненка. Черкаси: ЧНУ, 2004.
6. Кукса Н. Церква святого пророка Іллі в Суботові: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького. Черкаси: вид. Вертикаль, 2020. 380 с.
7. Літопис Самійла Величка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/966-578-147-2/966-578-147-2.pdf> ст. 599.
8. Халєбський (Алеппський) Павло. З подорожніх записок // Київська старовина, N4, 1995. С.28.

**КОЛЕКЦІЯ ПРЕДМЕТІВ ПАЛЕОНТОЛОГІЇ, ГЕОЛОГІЇ, АРХЕОЛОГІЇ
ТА ПОБУТУ СВЯЩЕНИКА ОЛЕКСІЯ ЄРИМОВИЧА
(поч. ХХ ст.)**

Алла ПЕРЕПЕЛИЦЯ,
*молодший науковий співробітник
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»*

Черкащина відома не тільки історичними подіями, славетними постатями, а також пам'ятками культурної спадщини, зокрема археологічними пам'ятками. На сьогоднішній день (вересень 2021 р.) Археологічна інспекція управління культури і туризму Черкаської області зареєструвала 3326 пам'яток археології. Ще з ХІХ ст. на Черкащині чільні місця займали археологічні пам'ятки Чигиринщини. На території району взято на облік 156 археологічних пам'яток, які із внутрішньо комплексним підрахунком складають 392 археологічні об'єкти. Серед них 305 курганів, 58 поселень, 9 городищ, 3 ґрунтові могильники, 17 різних пам'яток (підземні споруди, зольники, могильники, кам'яні хрести, майстерня по виготовленню крем'яних знарядь праці та інші) [14, с. 4–5]. З другої половини ХХ ст. на Чигиринщині обліковані дві пам'ятки археології національного значення, зокрема Суботівське городище чорноліської культури (Постанова Ради Міністрів УРСР №711 від 21 липня 1965 р. Ох. №1505). Воно входить до складу пам'яток культурної спадщини НІКЗ «Чигирин».

В період з ХІХ по ХХІ ст. пам'ятки археології на Чигиринщині досліджували близько 150 чоловік. Серед них священик Хрестовоздвиженського храму в Чигирині Олексій Єримович (1873–1937 рр.). На початку ХХ ст. отець Олексій був досить відомою людиною в Чигиринському повіті. У 1902 р. він вже проводив богослужіння у Воздвиженській церкві, а також обіймав посади законовчителя в однокласній церковно-парафіяльній школі та Чигиринському городському училищі. Крім цього був депутатом Чигиринської та Губернської Дум. о. Олексій добре грав на домрі та бандурі, займався слюсарними та сніцарськими роботами. Майже увесь вільний час використовував на виготовлення музичних інструментів, які і нині прикрашають експозиції Київських музеїв та колекції збирачів старожитностей. З 1902 по 1937 рр. отець Олексій досліджував сакральні споруди Чигиринського благочиння, проводячи польові розвідки біля сіл Новоселиці, Суботова та міста Чигирини. Згідно зі спогадами старожилів, о. Олексій тижнями проживав у тестя Є. Кудрицького в Новоселиці та свата К. Шараєвського в Суботіві. Після польових розвідок, на човні по Тясмину, привозив свої знахідки додому у Чигирин на вулицю Дворянську [12].

Чигиринщина початку ХХ ст. «багата пам'ятниками ґрунтового роблення, як доісторичної, так історичної доби і курганами, могилами, могильниками, майданами городищами, валами, замковищами, підземними ходами та неолітичними стоянками, найзначніші з яких Замкова Гора в Чигирині, Мотронинський монастир, Великий острів поблизу Суботова» [7, с.160].

Тридцять років (1902–1930 рр.) о. Олексій збирав колекцію палеонтологічних, геологічних, археологічних та побутових предметів. Тому в 20-х рр. ХХ ст., коли за сприянням «Вченого співробітника Української академії наук, професора-археолога» [10,с.122] Г. Стеллецького на Чигиринщині був створений повітовий, а згодом окружний комітет охорони пам'яток старовини мистецтва і природи (ОКРКОПИСИ), він став активним його членом. Професор Г. Стеллецький проводив значну організаційну пошукову роботу щодо створення в Чигирині історичного музею. Незважаючи на те, що о. Олексій був його найсуворішим опонентом в наукових дослідженнях церкви Св. Пророка Іллії в Суботові та місця поховання гетьмана Б. Хмельницького, саме він рекомендував та домагався «розрішення повітвоєнрєвкому» [10, с.115] ввести в штат співробітників музею священника О. Єримовича. Спілкуючись зі священнослужителем, професор розумів, що о. Олексій – один із найосвіченіших людей на Чигиринщині. Тим паче, що О. Єримович все своє життя займався археологією, особливо палеонтологією [9, с. 62]. Після відомого лєнінського Декрету «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» [18, с. 9] археолог Г. Стеллецький вважав за обов'язок допомогти о. Олексієві перекваліфікуватися для утримання своєї великої родини. Можливо тому священник Хрестовоздвиженського собору «...перший пожертвував до Чигиринського музею свою колекцію з детальовим описом обслідування кожної найденої ним речі...» [9, с. 63]. Г. Стеллецький вважав, що Чигиринський музей повинен стати одним з провідних осередків культури краю, і в його експозиції вагоме місце займе палеонтологічна колекція О. Єримовича. На жаль в 20-х рр. ХХ ст. більшовицька влада не дозволила відкрити історичний музей в першій гетьманській столиці. На перший погляд могутній краєзнавчий потенціал Чигиринщини так і не зміг отримати ні постійного приміщення, а ні фінансування. Після того, як дві колекції були пограбовані «коцурцями» [9,с. 63], о. Олексій свої колекційні речі з музейного фонду вилучив та зберігав вдома. По тій самій причині 10 грудня 1924 р. бувший голова товариства охорони пам'ятників старовини і мистецтва Л. Рвачов, згідно із «Описью вещей при археологическом музее» [10,с.125], складеною П. А. Сіверцевим, передав залишки експонатів та «... бумаги из делопроизводства б. Чигиринского музея» [10, с. 125] в Черкаський окружний музей.

Лист від 24 жовтня 1929 р. за №433 завідуючого Шевченківського окружмузею Д. П. Бочкова підтверджує, що колекція о. Олексія не була передана в Черкаський музей. Із 1924 по 1929 рр. О. Єримович продовжував поповнювати її археологічними експонатами, які знаходив під час проведення меліоративних робіт (праця черпалок) в поймі р. Тясмин біля Суботова та Чигирина. В своєму листі директор Д. П. Бочков переконує о. Олексія на будь яких умовах передати колекцію, з коротким науковим реєстром, до Шевченківського окружного музею для заповнення прогалини в його експозиції знахідками з Притясминня. Колекційні речі «...необхідно приєднати до наукового обігу... використати до науково-краєзнавчої думки» [2, с. 27]. В кінці

листа Дмитро Бочков гарантує, що всі матеріали для пакування колекції, зокрема «...скриньки, вірвовки, цвяхи...» [2,с.27] будуть надані, а перевезення проводитиметься транспортом Черкаського окружного музею.

В 20–30 рр. ХХ ст. більшовицька влада зараховувала духовенство до «експлуататорів та гнобителів» [18, с.103] священнослужителів позбавляли політичних прав та свобод, тому їх відразу прозвали «лишенцями» [18, с.103]. «Лишенцем» [18, с.103] вважався і священник Хрестовоздвиженського храму Олексій Єримович. У 1929 р. на священнослужителів були накладені великі податки, невиконання яких суворо каралося. В лютому та березні 1930 р. священники, які мали землю, були проголошені куркулями, і їхні родини виселяли до північних районів країни. Намагаючись пом'якшити утиски від місцевої влади, о. Олексій вирішив скористатися проханням Завідуючого Шевченківського окружного музею і 12 грудня 1930 р. подарував Черкаському окружному музею археологічну колекцію в кількості 1460 одиниць та палеонтологічну і геологічну колекцію в кількості 400 одиниць. Дану інформацію черпаємо з Квитків за №410 і №411 завірених печаткою Черкаського ім. Т. Г. Шевченка музею та підписаних «Зав. ОкрМузеєм» [2, с. 28].

З листа, написаного 29 грудня 1930 р. завідуючим Черкаським краєзнавчим музеєм Д. Бочковим О. Єримовичу, дізнаємося, що до каталогу музею за №№1746 і 1747 увійшли 1104 експонати [2,с.28]. Різницю в 756 одиниці, імовірно, було зараховано до допоміжного фонду музею.

Аналізуючи світлини колекції О.Єримовича, приходимо до висновку, що колекційні експонати були оброблені, систематизовані та розміщені на 19 планшетах. Кожний планшет мав свій індивідуальний № (02;03;04;05;06;07;08;09;10;11;12;13;14;15;16;17;18;19;20).

Палеонтологічна колекція була представлена остеологічним матеріалом на 8 планшетах (02;04;09;12;13;15;19;20). 09 та 12 планшети мали етикетки з ідентичними підписами «коллекция палеонтологическая в Чигиринском уез... окаменелостей... Собр. А. Еримовичем в 1926–27 г.» [2, с. 20]. В нижньому правому куті 09 планшета напис «Древний бык» (на планшеті представлено кістки та їх фрагменти, що належали бичу). Планшет за № 12 нараховує 20 фрагментів кісток невідомих тварин. На 02 планшеті розміщено 33 фрагменти залишків тварин. 04-й експонує 20 цілих кісток та їх великих фрагментів. Планшет № 13 з написом «зубы ископаемых рыб» [2, с. 22] нараховує 28 зубів та їх фрагментів, 15 планшет має 9 кістяків великих розмірів. На верхній частині планшета №19 напис «Мамыт крупные кости» [2, с. 23]. Відповідно по всій його площі розміщені 9 фрагментів кістяків мамонтів. 20-й планшет з написом «Олень» [2, с. 24] експонує роги та 7 фрагментів кісток звичайного оленя. Архівні джерела інформують, що на початку ХХ ст. всі археологічні колекції збиралися «...в х[уторі] Ярмарках, розташованому по р. Тясмину вгору за Чигирин і Суботів, в пісках проти Новоселиці. Там було велике городище первобитного чоловіка, а потім там у всі історичні часи мешкав чоловік...» [9, с. 63].

Архівні джерела та написи на планшетах доводять, що значну частину експонатів палеонтологічної колекції о. Олексій зібрав завдяки польовим

розвідкам біля с. Новоселиці Чигиринського повіту. Саме там в 50-х рр. ХХ ст. археолог О. Тереножкін відкрив Молдохобугорську групу пам'яток [8, с. 287]. З 1992 по 2013 рр. на поселенні Молухов Бугор працювала к. і. н. Т. Нераденко. Проводячи археологічні дослідження, віднайшла та опрацювала 165 104 фрагментів кісток тварин [15, с. 439]. Дослідження остеологічного матеріалу виявило, що у свійському стаді за кількістю особин бик стояв на третьому місці (22 %), а у дикому стаді займав перше місце олень звичайний (31,5 %). Крім цього на поселенні було знайдено кістки гризунів, птахів, риби, молюсків [16, с. 8].

В кінці 1921 р., знайомлячись з «Колекцією древностей» археолога Г. Стеллецького та дізнавшись про «фрагменти клика мамута...» [10, с. 124], знайдені ним в селах: Андрусівка та Калантаєво, О. Єримович вирішує поповнити свою колекцію новими цікавими знахідками. Тільки у 1926–27 рр. вдалося йому знайти «Мамыт крупные кости» [10, с. 29], більш за все, на території «Довгого яру» [10, с. 124] та «Татарського» [10, с. 124] у цих населених пунктах.

Два планшети колекції присвячені геологічним знахідкам, зокрема планшет №03, в нижньому правому куті якого напис «окамялости» [2, с. 30]. На планшеті вміщені 48 сланцевих, крем'яних, кам'яних, зокрема з граніту та кварциту, знарядь праці. Кам'яний інвентар: гранітне ковадло, два розтиральники з підокруглою робочою поверхнею з граніту і кварциту, два сокироподібні знаряддя. Кварцитові знаряддя із загостреним кінцем. Крем'яний інвентар: 15 крем'яних гальок, сплюснені нуклеуси різних форм. Два човники з сланцю [15, с. 346–393]. Планшет за №05 представляє 80 одиниць різних розмірів фрагментів кременю, граніту, кварциту, сланцю. На планшеті в чотирьох невеликих посудинах знаходиться численна кількість фрагментів кременю малих розмірів. У верхньому правому куті планшета напис «Камни» [2, с. 30]. Імовірно, колекцію геологічних знахідок О. Єримович зібрав на поселенні Молухов Бугор (с. Новоселиця) та на Замковій горі (м. Чигирин).

Археології в колекції відведено 9 планшетів за номерами 06;07;08;10;11;14;16;17;18. Планшет №06 має 22 одиниці фрагментів гончарних виробів та підпис «Стоянка в Яничанском лесу. Киевск. губ. Чигир. уез. откр. в 1926 году Ал. Еримович» [2, с. 54]. Знайомлячись із фрагментами вінець, денець, стінок гончарних виробів, які розміщені на 06 планшеті бачимо, що зображена кераміка груба, ліпна, два фрагменти орнаментовані пальцевими ямками під вінчиком, інші три належать підлощеним горщикам, два з них орнаментовані валиком і проколами по вінчику, ще один орнаментований по вінчику наскрізними проколами. Зображені фрагменти кераміки належать до раньоскіфського часу VII–IV ст. до н.е. [17, с. 524]. Тобто, у 1926 р. о. Олексій відкрив раньоскіфське поселення, яке розміщувалося на двох схилах, вкритих лісом, за 5 км на схід від с. Янич [17, с. 524]. Сам О. Єримович вважав, що він віднайшов рештки людських поселень кам'яного або бронзового віку, назвавши поселення стоянкою

[11, с. 35]. У другій половині ХХ ст. поселення досліджували Є. Покровська (1955 р.), В. Петренко (1967 р.), Т. Нераденко (1988 р.). З 2009 р. Яничанське (Іванівське) поселення раньоскіфського часу занесене до реєстру нововиявлених пам'яток археології Черкаської області за №899 [17, с. 524].

На планшеті номер 07 розміщені 12 експонатів. Серед них гончарні вироби, зокрема два плечисті плоскодонні горщики та їх фрагменти, а також один фрагмент орнаментованої заглибленим візерунком кахлі і два фрагменти цегли. Ймовірно, о. Олексій в своїй колекції представляв фрагменти цегли виготовленої на цегельні Медведівського Свято-Миколаєвського монастиря в різні періоди його існування. В кінці ХVІІІ ст. для виготовлення цегли темно-синього кольору ченці до глини добавляли кольоровий метал, а також на виробі ставили монограму з двох букв «N» та «M». У другій половині ХІХ ст. клеймо було змінене. Дві літери «N» та «M» стояли у одному ряду і означали «Николаевский монастырь» [11, с. 34]. Можливо саме два типи цегли були розміщені на 07 планшеті археологічної колекції.

10-й планшет з написом «Гущевск. стоянка» [1, с. 56] експонує близько 80 одиниць фрагментів гончарних виробів кам'яного віку [1, с. 35] та скіфської доби. Серед них велика кількість фрагментів стінок, вінець, які мають прокреслену гребінцеву орнаmentaцію, ямко-гребінцеві візерунки та накольчатий орнамент. Два фрагменти вінець орнаментовані валиком з пальцевими ямками під ними. Тобто, на початку ХХ ст. біля села Гущівки знаходилося поселення епохи неоліту, на якому в VII–V ст. до н. е. розмістилося скіфське поселення. У 1864 р. про Гущівку згадує священник Л. Похилевич, як про «...Особую часть села...», що знаходиться «...в 10-ти верстах ниже Чигирина». У 20-х рр. ХХ ст. там проводив польові розвідки О. Єримович. На початку 60-х рр. ХХ ст., в зв'язку з створенням Кременчуцького водосховища, жителі села Гущівки були переселені у різні населенні пункти Чигиринщини. На сьогоднішній день під час польових розвідок на Гущівській стоянці трапляються фрагменти гончарних виробів скіфської доби [13].

У правому верхньому куті планшета №17 напис «Турово» [2, с. 54], на ньому близько 70 експонатів. В центрі планшета тулуб і денце плоскодонного лощеного горщика. Поряд фрагменти гончарних виробів, зокрема фрагменти вінець із накольчатим орнаментом та фрагменти плічок горщика з геометричним орнаментом; чотири фрагменти коробчастих кахлів, їх лицева пластина прикрашена геометричним орнаментом; скільки ж фрагментів кремнію різних розмірів, крем'яні нуклеуси, відщепи, крем'яні, бронзові, металеві наконечники стріл різних типів. Слід зазначити, що планшет №17 висвітлює період неоліту, ямної культури бронзового віку, ранніх слов'ян та середніх віків. Також Туровській стоянці присвячений планшет №18, верхня частина якого має напис «Стоянка на Туровом острові в болотах Галагановки Херс. г. Собр. А. Єримович в 1924–27 г.». У нижньому правому куті О. Єримович власноручно зробив напис «Туров остр.» Планшет експонує близько ста фрагментів гончарних виробів, які належать до неоліту,

бронзового віку, чорнолісько-скіфського періоду і черняхівської культури [19, с. 35]. Кераміка ліпна з накольчатим орнаментом лопаткоподібної форми [19, с. 301] поряд представлені фрагменти кераміки, що мають орнамент у вигляді заштрихованих геометричних фігур. В західній і східній Європі цей орнаментований мотив символізує зоране поле. У 1924–27 рр. на заболоченій заплаві Тясмина, зокрема на острові Турове о. Олексій проводив польові розвідки, а у 50-х рр. ХХ ст. місцеве населення відкрило на ньому піщаний кар'єр, де згодом утворилося озеро. У 1970 р. з його дна діти діставали «чимало грубого (певно ліпного) посуду – горщиків» [19, с. 6]. У 2007 р. жителькою с. Галаганівки Н. Солодар на Туровім острові була знайдена сокира ІХ–ХІІ ст. [19, с. 22].

На 14 планшеті, з написом «Ядра і бомбы» [2, с. 36], було представлено близько 40 ядер, їх фрагментів та бомб. Ядра кам'яні та чавунні різних калібрів. Серед них три запальних, розривних чавунних ядра з отворами. В отвір одного з них вставлена дерев'яна дистанційна трубка для підпалу. Імовірно всі ядра були знайдені на Замковій горі та на історичному ландшафті першої гетьманської столиці. На малюнку Чигирин з літопису Самійла Величка, який відображає перший турецько-татарський похід 1677 р. добре видно, «як летять ядра з гармат фортеці в бік турків і з турецького боку, влучаючи в замок, схил гори, здіймаючи клуби густого диму та порошу, що опивають фортецю» [5, с. 37]. У 1902 р. В.Хвойка проводив археологічні дослідження на Замковій горі. В «...завалах цегли» ним «...було знайдено кілька чавунних ядер до гармат» [5, с. 119].

Планшет №16 з підписом «Стрелы, кулі, монеты, браслет иконы и проч.» [2, с. 67] зображає знахідки старожитностей різних періодів. На ньому експонуються бронзові наконечники стріл, металеві наконечники списів. Серед них п'ять бронзових наконечників стріл, що належать до різних типів та три наконечники списів із втулками [3, с. 91] скіфського часу. Також на планшеті експонується пластинчатий, бронзовий браслет овальної форми [21, с. 161] знайдений на одному з чорноліських городищ Чигиринського повіту. Поряд розміщені понад 200 монет Римської, Візантійської, Російської імперій. Значне місце на планшеті займали експонати козацької доби, зокрема свинцеві кулі, фрагменти заліза, свинцю довільної форми. В ХVІІ ст. вони використовувалися для козацької зброї. Планшет №16 характеризував знахідки церковного начиння, зокрема на ньому експонували п'ять ікон на дереві, металі та два «четверокопечные» [8, с. 306] латинської форми хрести [8, с. 306]. Один із них стріловидний так званий Богемський (чеський) хрест [8, с. 295].

На верхній частині планшету №08 напис «Оружье» [2, с. 68] тобто він присвячений холодній зброї, яка датується ІV тис. до н. е. – ХVІІІ ст. На планшеті зброя представлена 13 одиницями. Вона відноситься до випадкових знахідок. Представлений на верхній частині планшету ніж закінченої серповидної форми виготовлений з кварциту і відноситься до періоду (неоліту), якому належить одна з пам'яток Чигиринщини. Два кінці ножа

загострені, а вся поверхня його покрита тонкою двосторонньою ретушшю. Якість обробки кварциту була досить високою [20, с. 174]. Три залізні сокири типу кельтів [4, с. 248] відносяться до зарубинецької культури (III ст. н. е.), знайдені були в басейні Тясмина. Аналізуючи археологічну карту Чигиринщини, приходимо до висновку, що племена зарубинецької культури проживали біля сіл Суботова та Івківців.

На планшеті №08 чільне місце займає клинкова зброя. По центру планшету розміщений давньоруський меч (IX ст.), який за класифікацією Я. Петерсона відносився до типу В. Мечі цього типу мають нешироке перехрестя і просту трикутну голівку. В поперечному перерізі вона прямокутна. На голівці клинка знаходиться поперечний ребристий виступ. Мечі типу В були поширені в багатьох країнах Європи, вони датуються VIII–IX ст. [6]. До клинкової зброї належить і металевий кинджал, що розміщений у верхньому правому куті планшету. Він відноситься до одного з типів кинджалів козацької доби (XVII–XVIII ст.) [22, с. 70]. Також на планшеті №08 представлені п'ять наконечників списів, які належать до кількох типів. Чотири з них датуються XIV–XVII ст. Один з наконечників списів (гайдамацька коса) датується XVIII ст. Раритетним експонатом планшету «Оруж'я» [2, с. 66] вважається металева глефа (XIV–XVIII ст.), один з типів алебарди (XIV–XVI ст.) [22, с. 43]. Представлена глефа має форму довгого ножа з широким лезом та відвідними чеканами фігурної форми [22, с. 43].

Представлені на планшеті №08 артефакти козацької доби дають змогу припустити, що о. Олексій проводив польові розвідки в родовому маєтку гетьмана Б. Хмельницького в селі Суботіві та на ландшафті Чигирини – з 1648 по 1976 рр. козацькій столиці гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, П. Тетері, П. Дорошенка.

В нижній частині планшета №11 підпис «Індустрія». В центрі планшета знаходилися знаряддя праці, які були знайдені на чорноліському городищі села Суботова. Зокрема, дві зернотерки (VIII ст. до н.е.), точильний камінь (VIII до н.е.), кам'яна сокира з дерев'яною ручкою (IX ст. до н. е). Поряд три крючки кількох типів кінця раньосквіського часу, трикутний лемех з двома загнутими полукруглими лопастями і дерев'яна лопата та два металеві окуття латенської епохи. Також на планшеті розміщені старожитності, що датуються XVII–XVIII ст. Серед них десять козацьких люльок (XVII ст.) [5, с. 123], ядро для гармат (XVII ст.), одна кінська підкова (XVII ст.) [5, с. 120] та дві підкови для козацьких чобіт (XVII ст.) [5, с. 122]. Більш за, все предмети козацької доби о. Олексій знайшов в історичній частині міста Чигирини.

Завдяки нумерації планшетів від 02–20 дізнаємося, що в колекції О. Єримовича їх нараховувалося 20. Світлина планшету за №1 відсутня, можливо вона не була виготовлена, тому, що у 20-х рр. XX ст. експонати були розграбовані «коцурцями» [9, с.63]. На жаль, написи на планшетах за №03, №08, №11, №15, №16 не читаються, але завдяки світлинам дізнаємося про колекцію, яку залишав о. Олексій на спадок прийдешнім поколінням.

На початку XX ст. палеонтологічна, геологічна, археологічна та історико-побутова колекція священика О.Єримовича була введена у науковий

обіг та відіграла значну роль у історико-культурному житті краю. Подальші дослідження колекції предметів палеонтології, геології, археології та побуту О. Єримовича будуть продовжуватись в фондах ЧОКМ та фондах Національного музею історії України в місті Києві.

Список використаних джерел

1. Амальрик О., Монгайт О. *Що таке археологія*. К.: Держ. учб.-пед. вид-во «Радянська школа», 1958. С. 35.
2. *Архів родини Єримовичів. Опис колекції палеонтології, геології, археології та побуту священика О. Єримовича*. 145 с.
3. Бессонова С., Скорый С. *Мотронинское городище скифской эпохи*. Киев – Краков, 2001. 157 с.
4. Винокур І. С., Телегін Д. Я. *Археологія України: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів*. Видання друге, доповнене і перероблене. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2008. 479 с.
5. Горішній П. *Археологічні дослідження в Чигирині / Археологічні дослідження на Чекащині*. Черкаси: «Сіач», 1995. С.119–123.
6. *Класифікація Давньоруських мечів за Я. Петерсоном [Електронний ресурс]*. Режим доступу до ресурсу: <https://we.org.ua/histori/kyivska-rus/klasyfikatsiya-davnoruskyh-mechiv-zaya-petersonom>.
7. Клименко Т.А. *Охорона пам'яток історії та культури Чигиринщини в 20-х роках ХХ ст.* // *Свідок козацької слави: Погляд крізь століття*. Черкаси, 2003. С. 160–167.
8. Королев К. *Энциклопедия символов, знаков, эмблем*. М.: ЭКСМО; СПб: МИДГАРД. С. 295–306.
9. Кривенко С. *Розриті могили // Пам'ятки України: історія та культура*, 2002. С.62–63.
10. Кукса Н. *Гнат Якович Стеллецький: Штрихи до портрета // Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції 17–18 травня 2006*. Черкаси: Вертикаль. С. 115–125.
11. Лавріненко Н., Кукса Н., Сиволап М. *Гетьманський Пустинно-Миколаївський Медведівський монастир*. Черкаси, 2012. 88 с.
12. *Матеріали польових досліджень автора*. – Записано від Зав'ялової Г., 1923 р. н., уродженки м. Чигирини.
13. *Матеріали польових досліджень автора*. – Записано від Руденка С.В., 1984 р. н., уродженця м. Чигирин.
14. Нераденко Т. *Археологія Чигиринщини*. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2012. 505 с.
15. Нераденко Т. *Молюхов Бугор*. Черкаси, 2017. 505 с.
16. Нераденко Т. *Результати польового археологічного дослідження Молюхового Бугра у 1992–2013 рр.* // *Чигиринщина: історія і сьогодення матеріали VI науково-практичної конференції*. Черкаси, 2017. С. 7–12.
17. Нераденко Т. *Словник-довідник з археології Черкащини*. Черкаси. 650 с.
18. Петренко І. *Невідомі війни (церква та держава на Кіровоградщині в 20–60-х роках ХХ ст.)*. Кіровоград : видавець Лисенко В.Ф., 2012. 375 с.
19. Солодар О. *Галаганівка*. Черкаси, 2010. 70 с.
20. Старков В. Ф., Сериков Ю. Б. *Стоянка Полуденка II в Среднем Зауралье // Советская археология*. 1975. №2. М. : Наука. С. 168–174.
21. Тереножкин А. И. *Киммерийцы*. К. : Наук. думка, 1976. 220 с.
22. Шокарев Ю. В. *Большая энциклопедия оружия*. М. : Росмен, 2008. С. 43–70.

**ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ:
ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ**

Алла ЛИСЕНКО,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

Микола СЕМЕНЕНКО,

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

Збереження історико-культурної спадщини є важливою складовою суспільного життя, так як є вкрай необхідним для кращого розуміння власної історії та усвідомлення національної ідентичності як невід'ємної умови успішного розвитку та процвітання будь-якої держави. Кожна держава розробляє власну систему охорони історико-культурної спадщини, виходячи з особливостей історичного розвитку, соціально-економічного та політичного устрою, специфіки історико-культурного надбання, рівня зацікавленості як державних установ, так і громадськості в збереженні своєї національної культури для нинішніх та майбутніх поколінь.

Загальна типова організаційна модель управління історико-культурною спадщиною включає в себе ключовий елемент – нормативно-правову базу, розробка і ефективне впровадження якої дає можливість взаємодіяти чотирьом основним сегментам управління історико-культурною спадщиною: по-перше, це державна система управління спадщиною; по-друге, це науково-дослідницькі інститути; а також структури громадянського суспільства та фізичні особи. Лише за наявності всіх вказаних сегментів та їх тісного взаємозв'язку держава має можливість зберегти свою історико-культурну спадщину.

Прикладами держав, де присутні всі основні елементи, необхідні для успішної діяльності в сфері охорони історико-культурної спадщини, є Великобританія та Франція. Основна законодавча база в цих країнах сформувалась ще до початку ХХ ст. і на сучасному етапі функціонує за допомогою додатково прийнятих нормативно-правових актів. Ці правові документи регулюють відносини між власниками історичної спадщини і державою відповідно до сучасної економічної та суспільно-політичної ситуації. Система державного управління даною сферою у Великобританії та Франції поєднана з активною роботою громадських організацій. Також там діє широкий спектр економічних пільг та заохочень з боку держави. Значущі результати охоронної діяльності в значній мірі пов'язані з застосуванням різних систем пільг для користувачів і потенційних інвесторів та серйозною увагою до просвітницької та юридичної сторони захисту історико-культурної спадщини, залучення населення до вивчення історії та культури своєї держави.

Найбільш яскравим прикладом управління у сфері охорони культурної спадщини є Великобританія, де перші пам'яткоохоронні закони вступили в дію наприкінці XIX ст., так як перший закон про збереження пам'яток було прийнято ще в 1882 р. В подальшому законодавча база в сфері охорони культурно-історичної спадщини постійно вдосконалювалась, і на сучасному етапі основні положення про охорону пам'яток сконцентровано в законодавчих актах, прийнятих за останні 50 років.

Першою організацією з охорони та відновлення архітектурної спадщини Великобританії стало Товариство охорони старовинних будівель, організоване в 1877 р. [1]. На сьогодні різні аспекти охорони історико-культурних пам'яток знаходяться у сфері діяльності Державного секретаря із питань навколишнього середовища, транспорту і регіонів та Держсекретаря з питань культури, засобів масової інформації і спорту. Реалізацією державної політики у галузі збереження культурної спадщини займаються спеціальні служби при урядах Англії, Шотландії й Уельсу. Всі заходи щодо охорони і використання пам'ятників історії та культури повинні проводитися після консультацій з профільними науковими організаціями.

У Великобританії виконавчі органи влади на місцях мають широкі повноваження щодо культурних об'єктів, які підлягають захисту та збереженню. На регіональному рівні пам'яткоохоронною роботою займаються органи місцевого самоврядування, ради графств і районів. При цьому вони мають певну самостійність: можуть фінансувати рятувальні й охоронні археологічні дослідження, декларувати охоронний статус споруд і будівель, брати їх під охорону тощо.

Поряд із державними структурами у Великобританії пам'яткоохоронною роботою займаються також громадські фонди (наприклад, Меморіальний фонд Національної спадщини), приватні організації (зокрема, Національна опіка). При місцевих музеях та в університетах питаннями збереження пам'яток займаються відповідні підрозділи, які, окрім цього, готують компетентних у даній сфері спеціалістів.

Франція є однією з перших європейських держав, в яких на державному рівні почали вирішувати питання вивчення та охорони культурних цінностей. Базовим нормативно-правовим документом, який регулює охорону пам'ятників у Франції є закон «Про історичні пам'ятники» від 31 грудня 1913 р. З багатьма змінами та доповненнями він став основою Кодексу національного надбання [2].

У 1830 р. у Франції було створено Генеральну інспекцію з охорони пам'ятників. На сьогоднішньому етапі питанням охорони пам'ятників історії та культури Франції займається міністерство у справах культури, а також ним опікуються префекти регіонів та департаментів, мери комун. У 1970 р. було організовано вищу і департаментську комісії з охорони місцевостей та пейзажів, які мають історичне, наукове або художнє значення. В межах Міністерства культури, при Головному управлінні архітектури, функціонує постійно діюча Комісія з охорони пам'ятників культури та мистецтва.

Під керівництвом міністра культури функціонує Національна комісія з загальної інвентаризації пам'ятників і художніх надбань, до якої входять представники міністерств та відомств, наукових та творчих організацій. До її функцій належить підготовка заходів, які спрямовані на збереження та реставрацію пам'ятників, пошуки нових цінних історико-культурних пам'яток, які варто включити до реєстру пам'яток, які підлягають охороні; комісія готує також висновки та пропозиції щодо організації досліджень в галузі матеріальної культури.

При Міністерстві культури діє Національна каса з охорони пам'ятників культури та мистецтва, завданнями якої є насамперед збір коштів, призначених для охорони пам'ятників і цільового розпорядження цими коштами.

У 1983 р. відповідальність за історико-культурну спадщину була передана безпосередньо у підпорядкування комун. При префектах регіонів діють регіональні комісії з історичного, археологічного, етнографічного надбання. Комісія складається з 30 осіб, які є представниками адміністративного апарату, спеціалістами в даній сфері, представниками громадських організацій. Комісія готує висновки з усіх питань, які стосуються вивчення, охорони та збереження історичних, археологічних та етнографічних пам'яток в регіоні. Про зв'язок з громадськістю певним чином свідчить той факт, що реєстр пам'ятників історії та культури, які знаходяться під охороною держави, переглядається кожні 10 років та публікується в пресі.

У Великобританії та Франції активно впроваджуються різні державні програми для заохочення діяльності в сфері охорони історико-культурної спадщини як для фізичних осіб, так і для громадських організацій. Програми мають багатоплановий характер та охоплюють практично всі сфери діяльності, пов'язані з історико-культурною спадщиною: освітні, просвітницькі, реабілітаційні, економічні. Фінансову базу для реалізації таких програм забезпечують державні інституції, фінансові фонди, національні трасти, також реалізації програм збереження спадщини сприяють і благодійні внески.

Отже, для вище розглянутих держав характерний комплексний підхід до збереження та відродження культурної та історичної спадщини, який характеризується наявністю ефективного законодавства, яке регулює дану сферу; реалізацією регіональних та місцевих програм зі збереження історико-культурної спадщини та охорони пам'яток; діяльністю владних структур, які наділені необхідними повноваженнями з метою контролю виконання законів в цій сфері. В заходах та проєктах зі збереження спадщини, які часто мають складну структуру фінансування, взаємодіють держава, регіональна та місцева влада, населення, профільні громадські організації, представники приватного бізнесу. На нашу думку, саме до такої моделі державного управління сферою збереження історико-культурної спадщини має прагнути й українська держава.

Список використаної літератури

1. Варламова Т. Н., Іванова І. Ю. Збереження і використання культурної спадщини: Охоронні технології в соціально-культурній сфері. URL: <http://um.co.ua/1/1-9/1-95318.html> (дата звернення: 24.09.2021 р.)
2. Міжнародно-правові аспекти охорони культурної спадщини. URL: <http://bo0k.net/index.php?bid=11742&chapter=1&p=achapter> (дата звернення: 24.09.2021 р.)

НАПРАЦЮВАННЯ З ПОЛЬОВОЮ АРХЕОЛОГІЄЮ ПІД ЧАС АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ НА РОЗКОПКАХ ПОСЕЛЕННЯ МОЛЮХІВ БУГОР

Тетяна НЕРАДЕНКО,

кандидат історичних наук, методист відділення історії

Черкаського територіального відділення

Малої академії наук України

З 2017 року в Черкаському державному технологічному університеті здійснюється навчання за новою спеціальністю: 032 Історія та археологія; спеціалізація: Музєзнавство та експертиза культурно-історичних цінностей. Студенти, що навчаються за нею, по закінченню I курсу повинні пройти археологічну практику. Тож, починаючи з літку 2018 року майбутні музєзнавці та експерти історико-культурних цінностей відправляються в археологічну експедицію для опанування основ польової археології та набуття необхідних знань та умінь.

У 2018, 2019 та 2021 рр. студенти проходили практику на розкопках поселення доби неоліту та енеоліту Молюхів Бугор – відомої археологічної пам'ятки України.

Відкриття поселення Молюхів Бугор відбулося у 1950 р. в ході археологічної розвідки в Потясминні О. І. Тереножкіна. В 1955 р. окремий загін експедиції ІА АН УРСР на чолі з Є. Ф. Покровською здійснив додаткову розвідку в заплаві Тясмину, обстеживши Панський острів, південно-західна частина якого являла собою піщану дюну в урочищі Молюхів Бугор.

У 1955–1956 рр. В. М. Даниленко розпочав на поселенні розкопки, дослідивши 100 кв. м та виявивши залишки культурного шару пізнього неоліту, житла розвиненого та пізнього енеоліту, поховання пізньої бронзи. Археолог зробив висновки щодо повного руйнування культурного шару пам'ятки. В 1987 р. в ході створення «Зводу пам'яток історії та культури України» автор провела археологічну розвідку на Молюховому Бугрі, зібравши на поселенні багато невеликих фрагментів кераміки та дрібних виробів із кременю. В 1988 р. обстеження поселення здійснили О. М. Титова за участі В. Ю. Коєна, підтвердивши наявність на Молюховому Бугрі матеріалів дніпро-донецької етнокультурної області доби неоліту.

Друге відкриття Молюхового Бугра відбулося у 1992 р., коли нами було проведено розвідкове шурфування. Воно показало добру збереженість культурного шару в центральній частині піщаної дюни, виявило цікавий об'єкт «рів» та дало численний і різноманітний археологічний матеріал.

Поселення постійно привертало увагу українських та іноземних археологів, в працях яких використовуються матеріали Молюхового Бугра як свідчення або докази тих чи інших наукових концепцій. Серед них – Д. Я. Телегін, О. М. Титова, Н. С. Котова, Ю. Я. Рассмакін, Н. В. Риндіна та

ін. Матеріали із розкопок поселення вивчалися археозоологами В. І. Бібіковою, О. П. Журавльовим, О. В. Марковою, Міхаелем Хохмутом, палеоботаніком Г. О. Пашкевич, антропологом І. Д. Потехіною. В Київській лабораторії радіовуглецевого датування М. М. Ковалюхом і В. В. Скрипкіним здійснене дослідження за методом ^{14}C близько трьох десятків зразків кісток диких та свійських тварин.

Поселення Молюхів Бугор досліджується нами вже продовж 20-ти польових сезонів. Результати польових археологічних досліджень пам'ятки висвітлені у більше 150 різноманітних матеріалах: 58 наукових, 10 науково-довідкових і 50 науково-популярних друкованих публікаціях, 20 методичних матеріалах, 19 архівних звітах про розвідки та розкопки поселення.

За час наших розкопок було досліджено близько 1700 кв. м площі давнього поселення та з'ясовано, що на його території люди мешкали у різні періоди – неоліт, енеоліт, бронза, ранньозалізний вік, новий час. Але як пам'ятка археології Молюхів Бугор взятий на облік під №4273 та відомий в науковій літературі вже понад 60 років як поселення доби неоліту та енеоліту. Інші історичні періоди представлені переважно випадковими знахідками із верхнього зруйнованого культурного горизонту.

В ході розкопок було виявлено такі об'єкти: «рів», який оперізував підвищену частину поселення, поділяв її на дві ділянки, прямував на північ поселення до пониженої заплави та виконував певну захисну та господарську функції; «стовпи» в понижених частинах піщаної дюни, на заході та півночі поселення, що були основою легких конструкцій над водою; 44 господарських ями різних історичних періодів – неоліту, енеоліту, ранньозалізного віку, нового часу; 4 об'єкти підопальної форми, ледве заглиблених у материк, які могли бути залишками легких куренеподібних жител доби неоліту; 6 давніх поховань різних історичних періодів; великий житлово-господарський комплекс доби енеоліту на півночі поселення. В ході розкопок знайдено численний археологічний матеріал – понад 108 000 знахідок, що представляють такі основні категорії, як керамічний комплекс, крем'яний інвентар, кам'яний інвентар, вироби з кістки та рогу, вироби з міді, інші знахідки. Знайдено величезний остеологічний матеріал, який складає понад 172 000 кісток диких та свійських тварин, гризунів, черепах, птахів, риби, молюсків тощо.

Результати розкопок та дослідження знайдених матеріалів дозволяють зробити певні узагальнюючі висновки щодо загального устрою 3-х неолітичних та 2-х енеолітичних поселень на Молюховому Бугрі, охарактеризувати їх матеріальну культуру, визначити важливе місце пам'ятки в археології та давній історії України.

Останні три польові сезони студенти ЧДТУ брали участь у розкопках Молюхового Бугра. Пропонуємо вашій увазі їх здобутки по роках.

2018 рік. Розкопки проводилися на північній околиці поселення і підтвердили продовження культурного шару житлово-господарського комплексу на захід від «рову», в пониженій частині піщаної дюни, на який в добу енеоліту існувало поселення:

- зафіксована південна межа цього комплексу, яка знаходиться на одній лінії з господарською ямою, що фіксувала початок культурного шару з попелом та знаходилася в «рові», який прямує на північно-східну околицю поселення;

- виявлено велике відкрите вогнище, яке було витягнуте зі сходу на захід приблизно на 320–330 см. Його ширину встановити поки що неможливо (у квадратах цього року вона дорівнює 110–120 см), адже вогнище уходить в південну стінку розкопу. Можливо, спочатку воно було меншим, але з часом рухалося в різні боки. Або ж це було не одне, а кілька невеликих вогнищ, які, будучи розташовані поруч, з часом набули вигляд одного великого;

- відкрито та вивчено три господарські ями, зміст яких характеризує матеріальний комплекс доби енеоліту, але різний рівень залягання може свідчити про їх різночасовість в рамках пізнього енеолітичного поселення на Молуховому Бугрі, до якого відноситься житлово-господарський комплекс, що вивчається;

- південніше основного розкопу було виявлено і досліджено: продовження великого господарського об'єкту доби енеоліту; невелику господарську яму доби неоліту, яка виявилася майже повністю зруйнованою у більш пізні часи; енеолітичну господарську яму, заповнену великими кістками диких і свійських тварин, великою кількістю енеолітичної пористої кераміки та іншим відповідним інвентарем: господарську яму пізнього періоду, яка дала фрагменти двох кружальних горщиків зі штампованим орнаментом, що можуть бути віднесені до кінця ХІХ – початку ХХ ст.;

- археологічні розкопки поселення засвідчили продовження культурного шару житлово-господарського комплексу в західному та північно-західному напрямках та підтвердили велику перспективність його подальшого дослідження.

2019 рік. Розкопки проводилися на півночі поселення у двох розкопах.

В Розкопі V були відкриті та досліджені:

- завершення господарської ями із розкопок 2011 року та дві нові господарські ями, які за археологічним матеріалом (кістки свійських та диких тварин, фрагменти енеолітичної пористої кераміки, менший за кількість крем'яний а кам'яний інвентар) належать до одного енеолітичного періоду, скоріше за все, до найпізнішого енеолітичного поселення на Молуховому Бугрі;

- продовження системи «стовпів», частина яких розміщувалася по периметру трьох вищеназваних господарських ям. Можливо, ці «стовпи» укріплювали стінки ям, що знаходилися в м'якому піщаному ґрунті, але могли й вкопуватися навколо ям з метою закриття ям певним накриттям, плетеним із підручних матеріалів – гілок, рогази, очерету тощо – з гігієнічних міркувань та з метою безпеки, можливо для кращого зберігання того, що було в них, приклад запасів їжі.

В Розкопі II були відкриті та досліджені:

- продовження великого відкритого вогнища із розкопу 2018 року, яке має ширину в межах 120–130 см та довжину в межах 320–330 см, але уходить в західну стінку розкопу і тому вимагає подальшого дослідження; звертала увагу велика насиченість вогнища шматками перепаленого крупнозернистого граніту;

- в 3-х метрах на північ від описаного вогнища, виявлено ще 2 відкритих вогнища приблизно однакового розміру, але розміщених на різній глибині

від сучасної денної поверхні, що, за скоріше все, засвідчувало різний час їхнього існування; поруч з ними відкрито та вивчено 3 господарські ями, дно яких зафіксовано на різній глибині від сучасної денної поверхні, що засвідчувало правильність нашої думки про різний час побутування виявлених об'єктів – відкритих вогнищ і господарських ям – в рамках житлово-господарського комплексу на півночі поселення;

- приблизно в 2–2,5 метрах на північний схід від описаних вогнищ, виявлено та досліджено ще два овальних відкритих вогнищ, а можливо – одне велике, адже між цими вогнища не має проміжку, перше плавно переходить у друге, при цьому шар першого вогнища більш потужний, ніж в другому; поруч з цим вогнищем (або вогнищами) відкрито та досліджено дві господарські ями енеолітичного періоду, які знаходилися на одній глибині (дно ям зафіксовано на рівні – 192/195 см) та між якими, можливо, знаходилося невелике відкрите вогнище (нижнє). Обидві ями перекривалися зверху міцним шаром верхнього, більш пізнього, великого відкритого вогнища (або двома невеликими відкритими вогнищами);

- виявлено, що культурний шар поселення в напрямку на північ та північний захід стає менш насиченим та має менше попелу в своєму змісті.

2021 рік. Розкопки поселення продовжувалися на північній околиці. В цілому було відкрито та вивчено: продовження «рову» в північно-східному напрямку, в якому зафіксовано два потужних скупчення попелу з дрібними мушлями «унію»; виявлено нове відкрите вогнище з потужним шаром попелу та насиченим культурним шаром поруч; завершено дослідження пізньої господарської ями з кружальною керамікою із розкопу 2018 року; відкрито та досліджено новий об'єкт, який за своїми розмірами 160 x 180 см міг бути залишками невеликого заглибленого куренеподібного житла найпізнішого енеолітичного поселення; знайдено верхню частину давнього поховання, нижня частина якого була досліджена ще у 2004 р.

Розкоп студентів ЧДТУ розміщувався на північно-західній околиці поселення, де в минулі польові сезони було виявлено кілька відкритих вогнищ і господарських ям поруч з ними. Перед студентами стояло завдання: завершити дослідження одного з таких вогнищ, яке було виявлено і частково вивчено у 2019 році. Складність розкопок в цієї частині давнього поселення була обумовлена потужним шаром глинисто-мулистих запливів, які перекривали культурний шар поселення, що сьогодні залягає на глибині 80–90 см від сучасної денної поверхні. Тож спочатку була важка і нецікава праця – викидання цього глиняного прошарку, в якому зустрічалися лише поодинокі знахідки XIX – початку XX ст., серед яких було знайдено три мідні монети Олександра II.

Студентам вдалося не лише на достатньому рівні дослідити культурний шар найпізнішого енеолітичного поселення та знайти закінчення великого вогнища, а й відкрити нове вогнище біля південної стінки розкопу та почати його вивчення. Серед знахідок, виявлених студентами в ході розкопок, варті на увагу фрагменти енеолітичних горщиків, крем'яний інвентар, фрагменти виробів із кварциту і пісковіку, великі шматки перепаленого крупнозернистого граніту, який використовувався давніми мешканцями

поселення в якості каменів для вогнища. Студенти-практиканти не лише опанували методику дослідження культурного шару поселення, а й набули навичок польової камеральної обробки знайдених матеріалів.

Отже, проходячи археологічну практику, студенти набувають необхідних теоретичних і практичних знань та умінь з польової археології. Вони опановують методи проведення польових археологічних досліджень, а саме: розбивки розкопів за квадратами площею 2 x 2 м, вивчення культурного шару за прошарками потужністю 10–20 см, фіксації археологічних знахідок та меж господарських об'єктів, зачистки стінок розкопів та об'єктів для фотофіксації і креслення, ін. Набувають вони й навичок камеральної обробки знайдених колекцій, а також – умінь розпізнання археологічних артефактів різних історичних періодів, що зустрічалися в ході розкопок, зокрема – доби неоліту, енеоліту, середньої бронзи, ранньоскіфського часу, козацької доби, нового часу.

Окрім основного завдання практики, своєю працею вони вносять свій посильний внесок у археологічне дослідження Молюхового Бугра – пам'ятки, яка має важливе значення в реконструкції давньої історії України з кількох причин.

Поселення розташовано на межі двох природно-географічних зон – північних лісів і південного степу, та двох великих культурних зон – землеробського заходу та скотарського півдня і сходу. Проживаючи в південній частині Українського правобережного Лісостепу, мешканці поселення контактували зі всіма навколишніми племенами – північними мисливцями, західними землеробами, південними та східними скотарями. Тому їх культура являє собою унікальне явище в історії України. Будучи представниками етнокультурних областей дніпро-донецького населення доби неоліту і середньостогівського доби енеоліту, молюховобугорці мали в своїй культурі безпосередні та опосередковані впливи ранньої азово-дніпровської, нижньо- та середньодонської, буго-дністровської, трипільської та інших культур. Це зіграло вирішальну роль у формуванні їх культури на відповідних етапах розвитку. Розміщуючись далеко від основних масивів своїх культур, фактично на прикордонних територіях з іншими культурними зонами, мешканці Молюхового Бугра, як складова частина населення Потясминня, створили культуру, що мала помітні відмінності від основного матеріального комплексу дніпро-донецьких і середньостогівських племен.

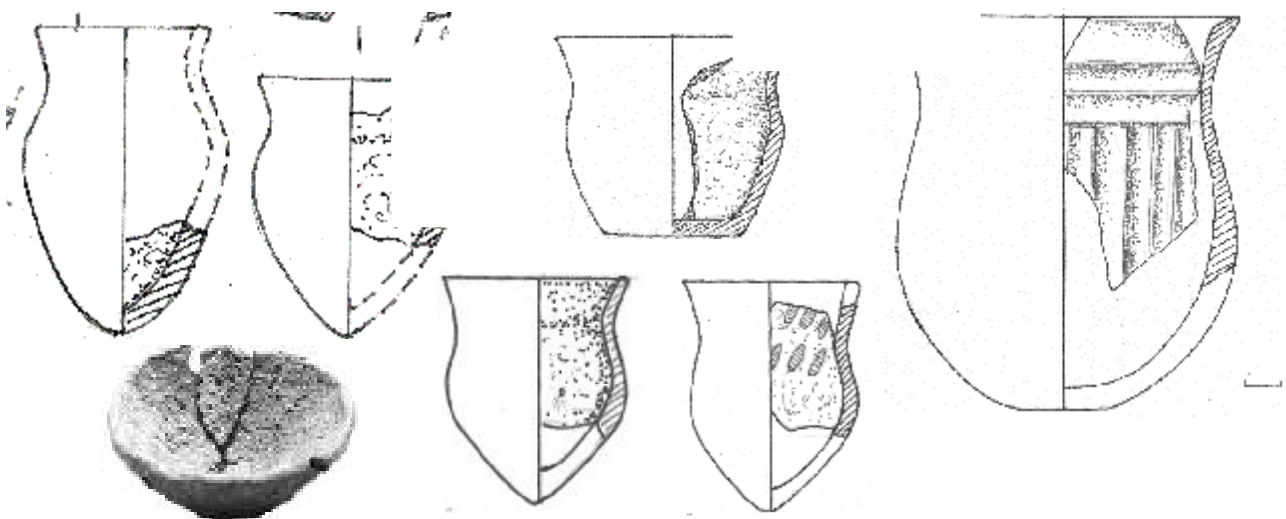
Велике значення Молюхового Бугра полягає ще і в тому, що пам'ятка зберегла до наших днів в добре збереженому стані культурні шари та об'єкти неолітичного та енеолітичного періодів. Це дає нам унікальні можливості прослідкувати стратиграфічно під час розкопок послідовну зміну історичних періодів на прикладі давніх артефактів, порівняти ці матеріали з існуючими в науці класифікаціями та хронологіями, що були розроблені раніше на основі інших пам'яток.

Окрім цього, матеріали поселення дозволяють не тільки підтвердити загальну лінію історичного розвитку давнього суспільства в VI–IV тисячоліттях до н. е. на території України і Східної Європи, а й уточнити та

відтворити окремі його моменти, зокрема – шляхи племінних міграцій, напрямки і характер культурно-економічних зв'язків, час одомашнювання коня, склад та особливості дикого та свійського стада, спільні риси і відмінності матеріальної культури, релігійні уявлення та ін.

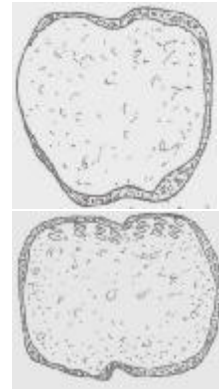
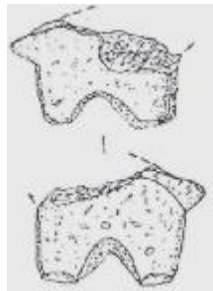
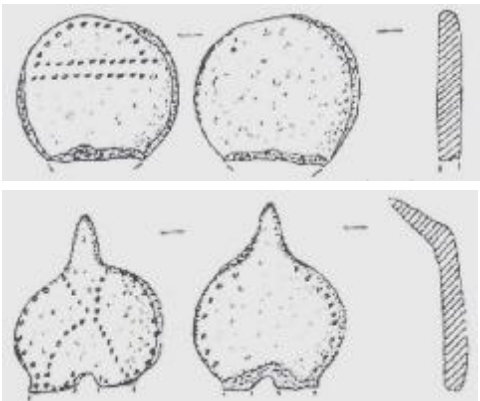
Наприкінці хочемо подякувати усім студентам ЧДТУ, які брали участь у розкопках Молюхового Бугра у 2018, 2019 і 2021 рр., а також викладачам університету – кандидату історичних наук, завідувачці кафедри історії та права Ірині Стадник та кандидату історичних наук, старшому викладачу кафедри історії та права Миколі Семененку, які щороку не тільки опікуються студентами-практикантами та створюють усі умови для ефективного проходження ними археологічної практики, а й самі долучаються до розкопок поселення.

2018 рік: дослідження культурного шару поселення, збір етнографічних матеріалів; найцікавіші знахідки: фрагменти мініатюрних посудинок доби пізнього енеоліту та трипільського імпортного горщика доби пізнього неоліту.

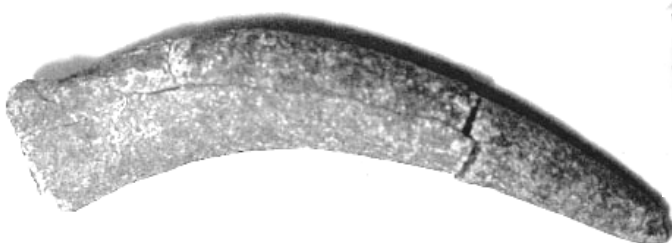

2019 рік: робочий момент розкопок північної околиці поселення, північний розкоп по завершенню робіт; найцікавіші знахідки – глиняні стилізовані жіночі статуетки, фрагмент фігурки кабана, глиняні грузила для рибацьких сіток.

«КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ:
ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ТРАДИЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ»

2021 рік: студенти-практиканти в своєму розкопі, команда ЧДТУ біля давнього поховання; цікаві знахідки: фрагментована рогова мотика, крем'яні – олівцеподібний нуклеус, вістря стріли, ножеподібні пластини і скребки.

ПОТОЦЬКІ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИКИ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ ТА ВІЯНЬ

Тетяна ЧУБИНА,

*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри суспільних наук Черкаського інституту
пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України*

Діяльність людини є передумовою виникнення та базисом історії людського роду, історії людства, всієї історії культури загалом. Культура є способом регулювання, збереження, відтворення і розвитку всього суспільного життя, водночас виступаючи принципом зв'язку з людиною, засобом її вступу до соціального життя.

Поняття культури варто досліджувати через співвіднесення з поняттям природи, на тлі якого культура виступає як продовження, перетворення того, що існувало, наданого від природи людині. Слід зазначити, що, перетворюючи і вдосконалюючи природу, людина на тому ж самому рівні перетворює і вдосконалює себе.

Питання прогресу в культурі й досі залишається одним із найскладніших. Культурний прогрес не може визначатися лише технічними вдосконаленнями чи економічними досягненнями, хоча, зрозуміло, що й це має не останній вплив. Прогрес у культурі – це спадковість культурних елементів та цінностей у прямолінійному історичному розвитку суспільства. Головним критерієм культурного прогресу є вдосконалення самої людини, насамперед моральне. Саме мораль забезпечує збереження людського, особистісного виміру культурно-історичного руху людства. Розвиток життєдіяльності людини і прогрес культури, як засіб та форма організації цієї життєдіяльності, виступають у вигляді процесу розв'язання суперечностей між потенційною універсальністю людини та її актуальною обмеженістю певною епохою, системою норм та цінностей.

Актуальною в цьому ракурсі є сімейна історія, що виступає конструктивним засобом дослідження соціальної та культурно-інтелектуальної історії людства.

Українська та світова культурна історія представлена низкою видатних родин, серед яких особливе місце належить і родині Потоцьких, багатогранна діяльність представників якої розгорталася в межах великого часового і територіального простору.

Кожне покоління роду Потоцьких відзначало наявність неординарних особистостей, які зробили вагомий внесок в економічний та культурний розвиток регіону, країни, нації. Історія роду Потоцьких на генетичному рівні довела, що спадковість має визначальний вплив на духовний світ індивіда.

Українські маєтки Потоцьких за всіх часів, а особливо наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст., являли собою визначні культурні центри, були

важливими осередками духовного життя суспільства. Так, наприклад, садибне будівництво, яким активно займалися Потоцькі, виступало як синтез архітектури, пластичних мистецтв і природи, об'єднаних у композиційно цілісний твір. Яскравим тому підтвердженням є Тульчинський маєток.

Як правило, центром маєтку був панський будинок разом із господарськими спорудами. Середовищем, у якому вони існували, була природа – упорядкований парк, плодовий сад, оранжереї, городи, ставки, басейни, а також декоративні водні пристрої – водограї, водоспади, каскади. Використання для організації простору рослин, що постійно змінювали свій вигляд, вносило в життя маєтку чи садиби естетичну й емоційну своєрідність та неповторність. Сучасній людині навіть важко уявити собі, наскільки важливу роль у житті суспільства минулого відігравали сади і парки.

У садах та парках господарі маєтків проводили багато часу, а тому намагалися якнайкраще обладнати і прикрасити їх. Особливості архітектури, зелених насаджень тією чи іншою мірою відбивали спосіб життя, смаки та культурний рівень господарів маєтків та садиб. Старовинні маєтки і садиби були особливим, ні з чим незрівняним культурним світом – середовищем для спілкування художників, письменників, філософів, музикантів, а також світом високої архітектури та садово-паркового мистецтва.

Як форма синтезу природи та різноманітних видів мистецтв, садово-паркове мистецтво пов'язувалося з історичними стилями і розвивалося у взаємодії з філософією, літературою, естетикою побуту, живописом, архітектурою, музикою, водночас відбиваючи різне ставлення людини до природи, властиве кожній історичній добі. Новий тип садово-паркового мистецтва виникав певного часу і в певному місці лише тоді, коли для цього створювалися відповідні суспільно-економічні та культурно-історичні умови. З цього погляду стильовий образ парку можна сприймати лише як частку культури певного суспільства на певному етапі.

З огляду на географічне положення та історичну долю, Україна стала ареною жвавих художніх взаємодій у різнонаціональній, а за доби феодалізму – ще й багатоконфесійній, державі, якою була Річ Посполита.

Своєрідність садибної архітектури і садово-паркового мистецтва родини Потоцьких полягала в їх розвитку, що відбувався в контексті загальноєвропейської культури та відбивав її ідейно-художню різноманітність. Деякі стильові риси, властиві цим видам мистецтва, прийшли із Заходу до України раніше, ніж до Росії.

Вагома роль маєтків, садів та парків у житті цілих поколінь підтверджується їхньою значимістю в усіх видах мистецтв – живописі, декоративно-ужитковому мистецтві, літературі, поезії та музиці, що постійно взаємозбагачували одне одного.

Сади і парки були своєрідним продовженням, доповненням і живим коментарем до національної літератури. З часом вони зазнавали значних трансформацій, спричинених як їхнім природним єством, що весь час розвивалося і перероджувалося, так і зміною стилів та смаків господарів. Крім

того, багато садів та парків поступово насичувалися творами архітектури і пластики, нові віяння збагачували їх семантичний лад та композицію. Таким чином, пам'ятки садово-паркового мистецтва ставали синтезом багатоманітної та різночасової культури.

Палацово-паркові ансамблі, присадибні парки, міські сади створювалися як синтез архітектури, мистецтва, природи. Досить часто вони ставали тлом для сюжетних композицій, літературних творів, зокрема, поезії. Маєтки і садово-паркові ансамблі з часів заснування і до початку ХХ ст. були справжніми музеями, оскільки містили безцінні колекції творів культури і мистецтва.

Особливу цінність становить «меморіальність» старовинних маєтків, садиб і парків, пов'язана не лише з іменами видатних діячів культури та історії, а й з пам'яттю про давно минулі епохи та їх культуру.

Окремим соціокультурним явищем, що представляє цілісний пласт духовної культури Речі Посполитої ХVІІІ – першої половини ХІХ ст., є родові книгозбірні Правобережної України, і зокрема тульчинська книгозбірня Потоцьких. Водночас бібліотеки були невід'ємною складовою частиною культурних процесів на етнічних українських землях у ХVІІІ–ХІХ ст., що за тих часів входили до складу інших держав: Речі Посполитої, згодом Російської та Австро-Угорської імперій. Відновлення історії та складу родової книгозбірні Потоцьких дає змогу визначити її роль у культурному житті суспільства, в бібліофільстві і колекціонуванні.

Самий факт існування родової бібліотеки свідчить про традиційний інтерес до книжки, відведення їй помітної ролі в житті родини, збереження цілісності бібліотечного фонду та його поповнення.

Засвоєння спадщини минувшини, її критичне осмислення та використання – важливі умови поступального руху як сучасної науки, так і суспільства в цілому. У цьому контексті актуальним постає вивчення такого соціально-економічного і морально-психологічного явища, як благодійність.

Питання благодійності в Україні тривалий період замовчувалося, а сама благодійність розглядалася тенденційно й упереджено. Але останнім часом історія благодійного руху та діяльність окремих осіб та родин привертає дедалі більшу увагу істориків, оскільки благодійність залишається важливим аспектом громадського життя та відносин між державою і громадянським суспільством.

У другій половині ХІХ ст. в Україні існувала розгалужена система добродійних установ та організацій. На приватні кошти створювалися й утримувалися притулки, лікарні, школи, дитячі садки, будувалися громадські будівлі. Вивчення досвіду діяльності Потоцьких у справі благодійності допоможе більш зважливо вирішити проблеми підтримки молодого покоління, задоволення її потягу до освіти, а також відродження і збагачення духовності та загальнолюдських цінностей взагалі.

Родовід Потоцьких охоплює великий період історії України. Важливо наголосити, що Потоцькі не були простими спостерігачами або фіксаторами подій, навпаки, вони були їх учасниками, творцями суспільно-політичних, культурологічних процесів, основоположниками культурних традицій та віянь.

**ДИТЯЧІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ:
ОКРЕМІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ НАПРИКІНЦІ ХХ ст.**

Юлія ІЛЛЯШЕНКО,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права*

Черкаського державного технологічного університету

Початок 90-х рр. ХХ ст. – це період активного розвитку дитячого руху в Україні (у західноукраїнських землях новий етап становлення дитячих громадських організацій розпочався наприкінці 1980-х рр.). У цей період відбулися процеси як утворення нових дитячих громадських об'єднань та організацій, так і відродження раніше існуючих, чия діяльність заборонялася в СРСР.

Згідно існуючого в Україні законодавства, основними засадами формування українських дитячих об'єднань та організації періоду розбудови громадянського суспільства є принципи гуманізму й демократизму; суспільна спрямованість діяльності організації, її зв'язок із життям; добровільна участь в організації; особистісно орієнтована діяльність, спрямована на врахування вікових та індивідуальних характеристик дітей, їх вподобань та потреб; принципи внутрішньоспількового життя, що ґрунтуються на розробленій програмі діяльності організації та її статуті.

Початком відродження дитячого руху України можна вважати 1989 р., коли розпочала свою діяльність організація політичного спрямування Спілка Незалежної Української Молоді (СНУМ). На Другому Великому Зборі СНУМ, який проходив 14–15 грудня 1991 р., назву було змінено на Спілку Української Молоді (СУМ) і прийнято статут, що визначив національно-виховне спрямування діяльності цього об'єднання.

Хоча в статуті СУМ записано, що це «всеукраїнська громадська організація, що об'єднує в своїх рядах українську молодь», членами Спілки є діти різних вікових категорій: Суменята (діти віком 4–5 років), Молодше Юнацтво (6–12 років) та Старше Юнацтво (13–18 років). Усі вони беруть участь у діяльності організації відповідно до власних можливостей та інтересів. Головними напрямками діяльності Спілки Української Молоді є суспільно-громадська, культурно-освітня, спортивна робота, орієнтовані на розвиток індивідуальності дитини, її талантів і творчих можливостей з метою використання їх на благо свого народу й держави.

З часом діяльність СУМ поширилася по всій Україні. У травні 1999 р. організація мала 19 осередків у містах різних регіонів країни – Києві, Львові, Івано-Франківську, Хмельницькому, Донецьку, Запоріжжі, Тернополі, Кривому Розі, Чернігові, Дніпропетровську, Чернівцях тощо. Основою їх діяльності є ідеали християнської моралі, принципи добра, патріотизму, утвердження державності українського народу.

З 1990 р. почалося відродження Пласту, який існував в Україні на початку ХХ ст. У 1911 р. в Галичині з'явилися перші гуртки українських скаутів – пластунів. Вони були утворені за ініціативи вченого-хіміка Петра Франка (сина видатного українського письменника Івана Франка) та студента Львівської політехніки Івана Чмоли. Однак офіційна дата заснування Пласту припадає на 12 жовтня 1912 р. – день, коли на українських теренах вперше прозвучали слова пластової присяги. Її склали учасники скаутського гуртка Львівської академічної гімназії, що був заснований викладачем цього навчального закладу Олександром Тисовським. Підґрунтям для української пластової організації стали традиції світового скаутингу, заснованого британським генералом Робертом Баден-Пауеллом у 1907 р.

Днем народження Пласту в незалежній Україні вважають 22 лютого 1990 р., коли Львівською міською радою було затверджено статут організації пластунів. Того ж року, окрім Львова, пластунські осередки з'явилися у пластових Києві, Луцьку та Донецьку. В подальшому крайові організації пластунів об'єдналися в КУПО – Конференцію Українських Пластових Організацій.

Серед пріоритетних засад українського Пласту визначено всебічний розвиток особистості, багатовекторність якого передбачає розкриття фізичного, інтелектуального, суспільного та духовного потенціалу дитини. Основний акцент організація зосереджує формування лідерських якостей дитини. У наслідок комплексного застосування пластових методик організація зорієнтована на досягнення результатів, пов'язаних із вихованням повноцінної, самодостатньої людини, здатної приносити користь суспільству.

Наприкінці ХХ ст. відчутних змін зазнав піонерський рух України. Хоча Всесоюзна піонерська організація й припинила своє існування, окремі принципи її діяльності залишилися платформою для піонерських об'єднань нового покоління. Так, наприклад, Піонерська організація України, зберегла піонерські традиції та символіку, а Спілка піонерських організацій України змінила частину цих традицій, будуючи власну діяльність на засадах не лише класичного піонерського об'єднання, а й скаутингу; окремі піонерські організації отримали статус дитячих осередків при політичних партіях, але основна їх частина їх набула статусу незалежних, неполітичних формувань.

27 квітня 1990 р. на основі піонерської організації виникла Спілка піонерських організацій м. Києва – СПОК. З 11 лютого 1996 р. цю абревіатуру розшифровують як «Самостійність. Порядність. Оптимізм. Кмітливість». Метою своєї діяльності об'єднання визнає «сприяння розвитку молодих людей для досягнення ними інтелектуального, громадського, духовного потенціалу як особистостей, громадян України, членів місцевих, національних і міжнародних співтовариств».

21 листопада 1990 р. на XI зльоті піонерів України було проголошено про створення Спілки піонерських організацій України (СПОУ). На I зльоті СПОУ, що відбувся в 1992 р. прийнято її програмний документ під назвою «Я – родина – Батьківщина», який базується на принципах «честі й совісті, дружби й товариства, доброти й милосердя, єдності слова й справи».

27 вересня 1999 р. Спілку піонерських організацій України реорганізовано у Федерацію дитячих організацій (Спілку піонерських організацій) – ФДО (СПО). Багатогранність напрямків роботи Федерації дитячих організацій Забезпечила кожній дитині можливість обирати напрямок діяльності згідно індивідуальних талантів, нахилів та уподобань. Один із важливих показників діяльності ФДО (СПО) – щорічна розробка та реалізація у рамках програми «Я – родина – Батьківщина» різномітних проектів, проведення фестивалів, конкурсів, ігор, акцій.

Координацію діяльності Федерації дитячих організацій (Спілки піонерських організацій) покладено на Національну раду дитячих і піонерських організацій України. 2000 р. нею започатковано Марафон дитячої творчості «По веселці в третє тисячоліття», складовими частинами якого стали Міжнародний дитячий фестиваль мистецтв «Слов'янський базарчик» та ряд всеукраїнських фестивалів – Всеукраїнський фестиваль дитячих театрів та студій мод «Золота голка», Всеукраїнський конкурс відеофільмів про діяльність дитячих громадських об'єднань «Це я, це ми, це вся Україна», Всеукраїнський конкурс дитячих ігрових програм «Гра – справа серйозна». Метою Фестивалю є «виявлення й розвиток творчих здібностей, підготовка дітей до реального життя; формування української дитячої інтелектуальної еліти; збереження звичаїв, культурних надбань України; пропаганда діяльності дитячих громадських об'єднань та їх ролі у вихованні молодого покоління; залучення до діяльності дитячих програм і проектів представників української науки, культури, мистецтва, спорту».

Федерація дитячих організацій України – постійний член Міжнародної спілки СПО-ФДО, базовими принципами діяльності якої проголошено гуманізм, орієнтири загальнолюдських цінностей, надання в суспільстві пріоритетності інтересам дітей, захист прав та інтересів підростаючого покоління.

Початок 90-х рр. ХХ ст. став часом відродження також і дитячо-юнацьких організацій козацького типу, зокрема товариства «Січ», започаткованого 1900 р. у Східній Галичині громадським, політичним та культурно-освітнім діячем, доктором права Кирилом Трильовським. У 1991 р. у Києві створено молодіжний осередок «Січ» та козацьку вечірньо-недільна школу, за ініціативи яких відбулося об'єднання дитячо-козацьких осередків України. У січні 1993 р. Установчою Великою Радою дитячих і молодіжних козацьких організацій прийнято рішення про створення національного об'єднання «Січ», яке є «добровільною, незалежною, позапартійною всеукраїнською громадською організацією. Головна мета діяльності організації – сприяння вихованню національно свідомих, духовно та фізично розвинутих громадян України на традиціях українського козацтва та принципах християнської моралі». «Січ» є однією з форм міжнародного скаутського руху. На початок 1996 р. до її осередків, що сформувалися у 18-ти областях України, входили 15 тис. осіб.

17 грудня 1992 р. засновано один з найбільших підрозділів «Січі» – Дитяче козацьке товариство Рівненщини, головним напрямком діяльності

якого проголошено «співпрацю з вітчизняними та закордонними дитячими і юнацькими організаціями, метою діяльності яких є становлення та розвиток підростаючого покоління в дусі козацьких традицій».

У 1995 р. відбулося також відродження товариства «Сокіл», заснованого 11 лютого 1894 р. у Львові, мета якого полягала у вихованні в походах і таборуваннях духовно й фізично розвинених українців з високою національною свідомістю й гідністю. На 1914 р. центральна Львівська організація «Соколів» – «Сокіл-Батько» нараховувала 974 осередки, до яких входили 3277 осіб. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. діяльність цього об'єднання «як розсадника контрреволюції й націоналізму» заборонено, його лідери знищені. 26 червня 1995 р. постановою колегії управління освіти й комітету у справах молоді Тернопільського обласного виконавчого комітету було проголошено про заснування в навчально-виховних закладах області національно-патріотичних освітньо-молодіжних товариств «Сокільський доріст». Ця організація спрямувала зусилля на відродження традицій «Сокола» та інших національно-патріотичних молодіжних і дитячих товариств. До «Сокільського доросту» увійшли діти різних вікових категорій: «Соколята» (6–11 років), «Молоді Соколи» (12–14 років), «Соколи» (15–18 років). В основу виховання в організації покладено національні ідеали та християнську мораль.

У середині 1990-х рр. товариство «Сокіл» було засноване також у Харкові. Його мета: «духовно-культурне оновлення українського народу, зупинення процесів денационалізації й духовної деградації молодого покоління українців». В основу діяльності харківського «Сокола» покладено роботу за патріотично-виховним, культурно-освітнім, спортивно-похідним, пошуковим напрямками. Одним із своїх головних завдань організація проголосила відродження української мови й культури, вивчення та пропагування об'єктивних знань з історії рідного народу серед молоді у Східному регіоні України.

У 1996 р. офіційно зареєстровано Асоціацію Гайдів України (АГУ), що стала єдиною у нашій державі суто жіночою молодіжною організацією. Гайдинг, по-суті, це система скаутингу, адаптована для дівчат. Він був започаткований сестрою родоначальника всесвітнього скаутингу Р. Бадена-Пауелла Агнес, яка на основі книги «Скаутинг для хлопців» розробила «Схему для дівчат-гайдів». Термін «гайд» означає «людина, яка йде попереду та знаходить дорогу». Головна мета діяльності Асоціації Гайдів України – сприяння розвитку й формуванню соціально зрілої особистості в інтересах держави. Вже на 1998 р. до складу організації входило більше 500 дівчат з 15 областей України.

У 1996 р. зареєстровано Всеукраїнське учнівське творче об'єднання КРОКС, аббревіатура якого розшифровується як Культурні, Розумні, Організовані, Кмітливі, Спритні. Об'єднання було створене за ініціативи вчителя математики Борисівської школи Фастівського району Київської області Валерія Косенка. Головне завдання діяльності КРОКС – навчання дитини, її щоденна підготовка до самостійного творчого життя в суспільстві. Змагання, що є головною формою роботи, наскільки швидко набули поширення у всеукраїнському масштабі, що вже наступного року це дитяче

об'єднання отримало підтримку з боку державних структур: Постановою Міністерства у справах сім'ї та молоді, а також Міністерства освіти України від 22.04.1997 р. запроваджено щорічне проведення Всеукраїнського чемпіонату КРОКС серед старшокласників України. Починаючи з цього часу, Всеукраїнським учнівським творчим об'єднанням КРОКС щорічно проводилося близько десятка заходів у різних регіонах України, серед яких Всеукраїнський чемпіонат «КРОКС», Кубок України «КРОКС», Заочний чемпіонат «КРОКС», Літні ігри «КРОКС».

У 1990-х рр. розпочалося також активне утворення дитячих громадських організацій екологічного спрямування, мета яких безпосередньо пов'язана з розвитком у молодого покоління інтересу до природи, потребою в спілкуванні з нею, її збереженні та відновленні, у примноженні багатств довкілля. Найбільш відомою в Україні дитячою організацією екологічного спрямування є Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта», заснована в 1995 р. Всеукраїнською екологічною Лігою. Головне завдання Спілки у становленні екологічно свідомої особистості. Своєю діяльністю «Екологічна варта» охопила близько 20 тис. дітей та юнацтва віком від 6 до 18 років.

Таким чином, здійснивши екскурс в історію становлення дитячих громадських організацій України наприкінці ХХ ст., можемо констатувати наявність широкого спектру об'єднань різноманітного спрямування – національно-патріотичного, екологічного, творчого, спортивного тощо. Надзвичайна інтенсивність вітчизняного дитячого громадського руху стала закономірним суспільним проявом, що відбувся у руслі світової тенденції зростання соціальної активності дітей та урізноманітнення форм її прояву.

Список використаних джерел

1. Джулинська Т. Пластовий довідник. Торонто : Вид-во Головної Пластової Булави при допомозі Крайових Пластових Старшин Канади, США й України, 2000. 230 с.
2. Дитячі громадські організації / укл. Л.М.Мазуренко. Харків : Основа. 2004. 192 с.
3. Дитячі об'єднання України. Шкільний світ. 2004. № 21–23. 127 с.
4. Зайченко А. Якщо ваша дитина обере «Екологічну варту»... Початкова школа. 20004. № 6. С. 54–55.
5. Зайченко А. Якщо ваша дитини обере «СПОК»... Початкова школа. 2003. № 10. С. 51–53.
6. Лавриненко О. Гайдівський рух в Україні. Учитель. 1999. № 3–4. С. 56–59.
7. Охрімчук Р. Дитячі об'єднання України: пріоритет пізнавального інтересу у КРОКСі. Шкільний світ. 2004. № 1. С. 16–17.
8. Підручна книжечка суміця: матеріали з сумознавства / Н. Симчич (ред.); Крайова Управа Спілки української молоді в Україні. Хмельницький : НВП «Еврика», 1999. 106 с.
9. Програма Федерації дитячих організацій України «Я – родина – Батьківщина». Позакласний час. 2004. № 9–10. С. 20–26.
10. Романюк Н. Гайда у гайди! Жінка. 1998. № 3. С. 14–15.
11. Троцько Г. В., Трубавіна І. М., Хлебнікова Г. М. Українські дитячі та молодіжні громадські організації. Харків, 1996. 206 с.

НАРАТИВНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Марина БУГЕРЯ,

*аспірантка кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету,
завідувачка відділу науково-просвітницької та виставкової роботи
Черкаського обласного краєзнавчого музею*

26 квітня 1986 року – одна з найтрагічніших дат в історії людства: на четвертому блоці Чорнобильської атомної електростанції сталася аварія, яку кваліфікують як найбільшу у світі техногенну й екологічну катастрофу. За 35 років з моменту аварії її події та наслідки були розкриті у документальній хроніці, кінематографі, наукових та науково-популярних виданнях. Однак засекреченість об'єкта, інформаційна політика радянської влади, величезні масштаби людських та матеріально-технічних ресурсів, задіяних у процесах подолання наслідків катастрофи, ускладнювали висвітлення подій. Вагомої ролі набули свідчення усної історії, спогади учасників ліквідації наслідків аварії, включені у дослідницьке поле Memory Studies, у тому числі регіонального рівня. Наратив про катастрофу може стати частиною опрацювання минулого травматичного досвіду (working through the past за Теодором Адорно), адже екологічне лихо за своїми наслідками здатне викликати найбільше есхатологічних переживань.

За різними підрахунками, у 1986–1989 рр. у роботах по ліквідації наслідків аварії взяли участь від 600 000 до 800 000 осіб [5, с. 12]. При локалізації і подоланні наслідків катастрофи виявили мужність, героїзм та професіоналізм представники різних професій, фаху та спеціальностей: вчені, інженери, техніки, пожежники, будівельники, пілоти, лікарі, військовослужбовці, шахтарі, працівники дорожньо-патрульної служби, водолази, а також водії, кухарі, прибиральники.

Історії вогнеборців Чорнобиля розкривають перебіг ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Колективний подвиг у першу годину після аварії здійснили 28 бійців-пожежників. Караули пожежної частини з охорони Чорнобильської АЕС під командуванням Володимира Правика та СВПЧ-6 м. Прип'ять на чолі з Віктором Кібенком за тривогою прибули на місце аварії та ціною власного життя поклали початок перемозі над вогнем. Обидва лейтенанта, випускники Черкаського пожежно-технічного училища, отримали смертельні дози радіації і померли 11 травня в Москві, у шостій клінічній лікарні; помертньо нагороджені званням Героя СРСР.

Одним з перших, хто брав участь у ліквідації пожеж на ЧАЕС, був старший пожежник ВПЧ-2 по охороні Чорнобильської АЕС Іван Ярмоленко (1962 р.н.). 26 квітня 1986 року Іван Іванович брав участь у гасінні пожежі, отримав променевою хворобу; 27 квітня направлений на лікування у 6 клініку

м. Москва. За проявлену мужність і героїзм нагороджений орденом Червоної Зірки (1986), відзнакою Президента України – хрестом «За мужність» (1996).

З 4 по 26 травня 1986 року технік-механік, старший водій Василь Григорович Сенько (1950 р.н.) брав участь у дезактивації техніки і гасінні пожеж.

Протягом травня-червня 1986 року безпосередню участь в організації та виконанні робіт, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварії на ЧАЕС, брали заступник начальника оперативного штабу МВС СРСР по ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС від УМВС в Черкаській області Барздун Володимир Федорович (1946 р.н.), старший інженер УПО Щипець Дмитро Володимирович (1952–2021). Д.В. Щипець, представник родини спеціалістів пожежної справи, був відзначений почесною медаллю «За трудову доблесть» (1986).

З 6 по 25 червня 1986 року бойову варту по ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС ніс Черкаський зведений загін протипожежної служби цивільної оборони. Особовий склад загону становив 202 особи. Начальник загону – Іван Макарович Барановський. Серед основних завдань загону були:

- забезпечення протипожежного захисту під час робіт на станції та 30-км зони навколо станції (гасіння пожеж на території зони відчуження, торф'яних полів);
- подача води для бетонування при будівництві саркофага;
- проведення дезактивації території та приміщень АЕС, м. Чорнобиль та Прип'ять.

Майже 100 співробітників загону нагороджено державними та відомчими відзнаками. У складі Черкаського зведеного загону ППС ЦО працювали: Бойко Віталій Васильович, Горошко Олег Вікторович, Думанецький Микола Петрович, Єрьомін Сергій Леонідович, Невмивака Олександр Михайлович, Панченко Анатолій Іванович, Федін Юрій Григорович, Шкільний Сергій Григорович, Чернишов Геннадій Олександрович та інші.

Шкільний Сергій Григорович (1961 р.н.) виконував обов'язки по вигонці радіоактивної води з-під реакторного відгону, ліквідації лісових пожеж у зоні ЧАЕС. Нагороджений Почесною відзнакою Президента України (1995), орденом «За мужність» II ступеня (1999), медаллю «За відвагу на пожежі» (1990). Пожежник ставав кращім начальником караулу Черкаського гарнізону з 1988 по 2003 р.

Федін Юрій Григорович (1959 р.н.) на початку 1980-х рр. працював на будівництві Чорнобильської АЕС (так званому «комсомольському будівництві»), під час ліквідації наслідків аварії – командир відділення ВПЧ-5. Продовжував працювати командиром відділення СВПЧ-1 м. Черкаси, відзначений нагрудним знаком «Кращий працівник пожежної охорони» (1987) [2].

Серед знаних вогнеборців Чорнобиля – Жирний Олексій Олексійович. Народився 1953 року у с. Геронимівка Черкаського району. Здобув фах у

Черкаському пожежно-технічному училищі. Брав участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Потім працював командиром відділення. Загинув при ліквідації пожежі у Черкаському педагогічному інституті 1990 року. На Черкащині започатковані змагання з пожежно-рятувального спорту пам'яті Олексія Жирного.

Виконання завдань протипожежної охорони у Зоні відчуження залишалося важливим і після 1986 року. Роботу пожежників засвідчують фотографії караулу воєнізованої пожежної частини № 2 з охорони Чорнобильської АЕС, зроблені у лютому 1988 року [4]. На світлинах серед пожежників – черкасець, молодший сержант караулу Боговик Володимир Іванович (1963 р.н.), який ніс службу у пожежній охороні з листопада 1987 по квітень 1988 року; продовжуючи працювати пожежником у Черкасах, 2000 року за порятунок двох дітей був нагороджений почесним нагрудним знаком «Кращому працівникові пожежної охорони». Фото свідчить про те, що ліквідація наслідків аварії – це багаторічний процес, який ціною власного життя і здоров'я забезпечували тисячі людей, серед яких і черкаси.

Маловисвітленою залишається робота персоналу та служби охорони станції. Цінними є спогади Олександра Дорощука (1960 р.н.). Олександр Борисович виконував обов'язки прапорщика Першої спеціальної комендатури з охорони Чорнобильської АЕС з 1981 по 1986 рік. Робота комендатури мала засекречений характер у зв'язку з особливостями об'єкта. Дорошук О. Б. став очевидцем трагедії, працював у зміні в ніч аварії, отримав променеви хворобу, з 1986 року проживає у м. Черкаси.

З 27 квітня по 6 травня 1986 року у зоні ліквідації наслідків аварії у складі зведеного підрозділу працівників міліції старший лейтенант Григорій Калишан, старший лейтенант Іван Урвач, старшини Леонід Сандига, Анатолій Новиков, Олександр Дахновський, Олександр Забелін, Андрій Горячий, Володимир Романенко несли службу по забезпеченню безпеки дорожнього руху в м. Прип'ять та на трасах Чорнобиля, супроводу автотранспорту, чергуванню по охороні майна та громадського порядку в м. Прип'ять [3, с. 67; 2].

Від перших годин аварії самовідданість і високий професіоналізм виявили медичні працівники. Важко переоцінити важливість роботи медиків в умовах наслідків аварії та радіаційних викидів. У складі медичних служб у зоні ліквідації наслідків аварії працювали черкащани: начальник штабу 514 окремого медико-санітарного батальйону Казарінов Володимир Олександрович; старший ординатор хірургічного відділення ОМедБ, начальник медичної служби ЧАЕС Лепський Владлен Володимирович; лікар-хірург, командир в/ч 01377 (514 ОМедБ) Семенець Володимир Миколайович; старший лейтенант медичної служби Демченко Валерій Георгійович; капітани медичної служби Комарницький Валентин Павлович, Коваль Володимир Степанович; санінструктор польового військового шпиталю 514 ОМедБ Хлиновський Сергій Володимирович; водій санітарної машини Балахнін Павло Іванович;

лікар-хірург Коломієць Олександр Григорович; військовий фельдшер-дозиметрист Корочкін Сергій Сергійович; начальник медичного пункту Черкаського зведеного загону ППС ЦО Черняк Анатолій Борисович; начальник медичної частини загону воєнізованої пожежної охорони № 3 Шуклін Валентин Костянтинович.

Слід відзначити, що В. М. Семенець (1936–2016) та Герой Чорнобиля, заслужений лікар України В. В. Лепський (1959–2020) зробили великий внесок у збереження пам'яті на Черкащині про учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

«Мало хто знає, в яких умовах несли службу з охорони зони аварії Чорнобильської АЕС солдати і сержанти строкової служби...», – зауважив у своїй книзі Микола Долгих [1, с. 309]. Особовий склад (солдати і сержанти) строкової служби брали участь в охороні трьох рубежів: Чорнобильської АЕС, 10-км і 30-км зони. Завдання охорони, дезактивації території Зони відчуження, «захоронення» техніки виконували також військовослужбовці запасу.

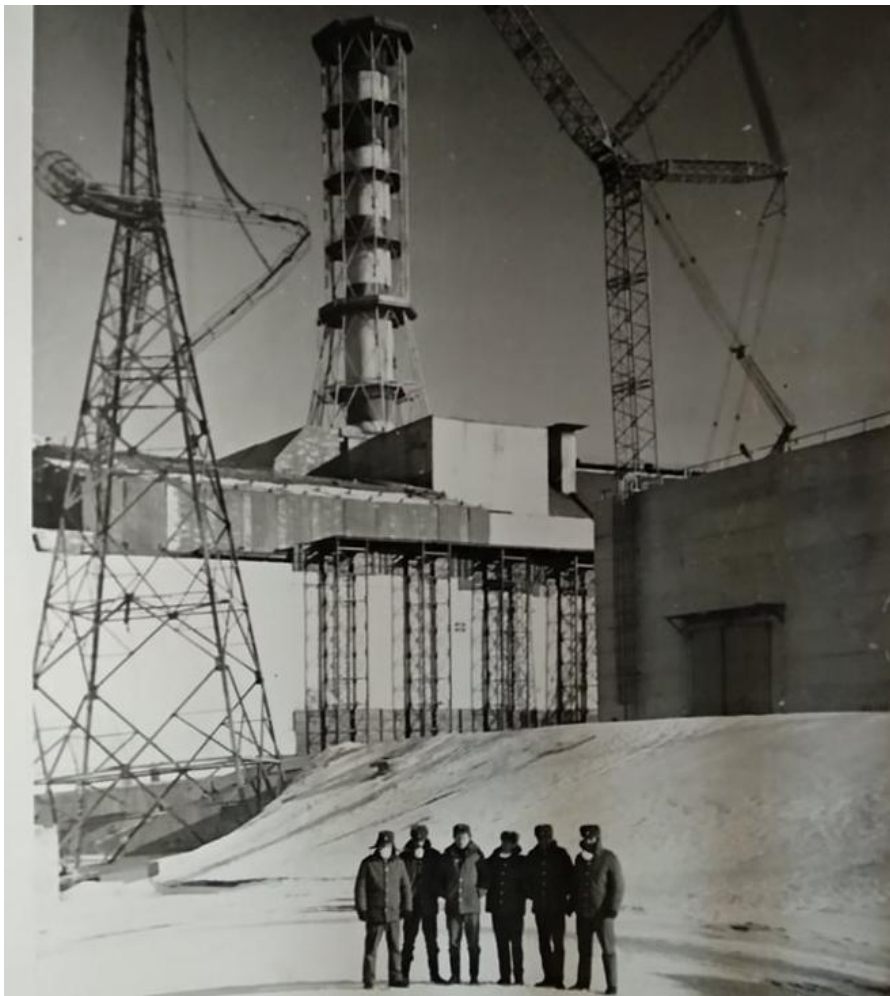
Історія старшого лейтенанта Боровика Олександра Васильовича (1963 р.н.), який два роки з 30 грудня 1986 по 26 грудня 1988 року ніс службу у званні лейтенанта, з 1987 року – старшого лейтенанта в/ч 3217 та 3031, виконував обов'язки з охорони 30-км та 10-км Зони відчуження, доводить маловідомі факти служби у зоні радіаційного забруднення впродовж тривалого терміну.

Інформація про ліквідаторів з Черкащини – пожежників, лікарів, військовослужбовців, співробітників МВС – зібрана у ході усної історичної досліджень та розробки наукової концепції тематичної експозиції у Черкаському обласному краєзнавчому музеї, розкриває ряд питань щодо перебігу та масштабу подій, впливу Чорнобильської катастрофи на життя і здоров'я громадян. Слід відмітити, що у всіх розповідях ліквідаторів відсутні автогероїзація, віктимність та ескапізм, характерні для нарацій травматичного дискурсу.

Наступним, не менш важливим, етапом систематизації матеріалів усної історії щодо Чорнобильської катастрофи має стати збір спогадів евакуйованих переселенців, які після аварії проживають у Черкасах та Черкаській області.

Список використаних джерел

1. Долгих Н. 17-й – «атомный» или «Три года под лучами проникающей радиации». Сборник воспоминаний. К. 2020. 432 с.
2. Матеріали польових досліджень автора.
3. Черкаський біль Чорнобиля. Авт. і упоряд.: М. К. Онищук, В. М. Семенець; редкол.: М. І. Тимошенко та ін. Черкаси. Чабаненко Ю. А. 2006. 165 с.
4. Черкаський обласний краєзнавчий музей. Фонди. ФН-10222, ФН-10223.
5. Чорнобиль. Люди. Місяця. Солідарність. Майбутнє. Інформаційний буклет пересувної виставки. Дормунт. Вид. Міжнародний освітній центр. 2012.

Ілюстрація 1. Караул ВПЧ-2 з охорони Чорнобильської АЕС. Лютий 1988 р.

Ілюстрація 2. Караул ВПЧ-2 з охорони Чорнобильської АЕС на БРДМ-2. 1988 р.

**ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ІЗ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯМ РЕАЛЬНОГО МІСЦЯ ПОХОВАННЯ
ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Оксана ХУДОЛЕЙ,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

Олександр КИВГИЛА,

*студент II курсу Факультету харчових технологій та сфери обслуговування
Черкаського державного технологічного університету*

Авторами поставлено завдання висвітлити основні наукові доробки доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України, проректора з гуманітарно-виховних питань Черкаського державного технологічного університету В. М. Лазуренка, направлені на перегляд усталених у радянській історіографії питань, пов'язаних із місцезнаходженням реального місця поховання засновника Української козацької держави, гетьмана Богдана Хмельницького.

У 2019 р. В. М. Лазуренко активно, як історик, уродженець села Суботів Чигиринського району Черкаської області, включився у висвітлення новітнього етапу досліджень крипти (поховання) Б. Хмельницького, які за ініціативи та підтримки ГО «Фонд Великий Льох» з кінця 2018 р. і донині проводяться в Іллінській церкві села Суботів. У 2019 р. в Іллінській церкві сучасним реорадаром на глибині більше ніж 2 м були зафіксовані дві аномалії, які інтерпретують як можливе поховання Б. Хмельницького та його старшого сина Тимоша. На сьогодні з-під авторського пера дослідника, з'явилося більше десяти наукових статей із власним сучасним баченням і трактуванням тих чи інших подій, пов'язаних зі смертю та похованням Б. Хмельницького в суботівській Іллінській церкві. До речі, вивченням історії державотворчої Чигиринщини вчений займається ще зі студентських років [1]. На переконання В. М. Лазуренка, сьогодні «з'явився шанс просунутись вперед із пошуком праху гетьмана України Богдана Хмельницького, і цей шанс необхідно використати з розумом, не завдавши шкоди Іллінській церкві – пам'ятці культурної спадщини національного значення» [2, с. 69]. З ґрунтовною доповіддю «Поховання гетьмана України Богдана Хмельницького в Іллінській церкві в с. Суботів: від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез» вчений виступив 08 липня 2019 р. в Інституті історії України НАН України у м. Києві, де відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція «Усипальниця гетьмана Богдана Хмельницького: історія, міфи, сучасний стан». У статті директора Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України, професора Т. В. Чухліба, надрукованій в Українському історичному журналі (№ 6 за 2019 р.) з приводу нами вищезазначеного, читаємо: «Д-р іст. наук, проф.

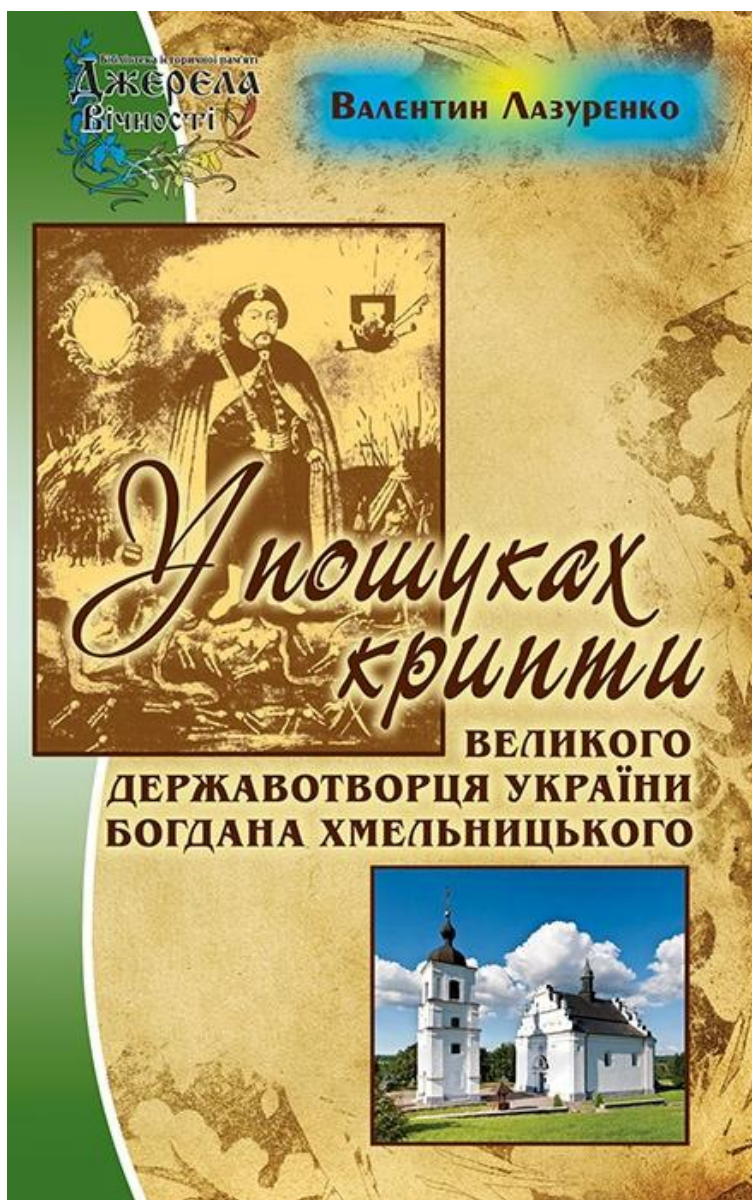
Черкаського державного технологічного університету Валентин Лазуренко зупинився на проблемних питаннях, розкриття яких дає поштовх до розуміння того, а що ж насправді відбувалося у Чигирині та Суботіві з тілом померлого засновника Української держави в період з 27 липня по 23 серпня 1657 р., а також зрозуміти, чи був похований Б. Хмельницький саме в Іллінській церкві? Фахівець побудував свою доповідь на основі виділення ряду історіографічних питань, на які дав власні пояснення. Перша проблема стосується року й дати смерті та дати поховання гетьмана Б. Хмельницького. Щодо року та дати смерті вчені єдині – це 1657-й рік і 27 липня того ж року – дата смерті, а 23 серпня – дата поховання за старим стилем» [3, с. 222]. Саме ця доповідь стала знаковою для наукового видання В. М. Лазуренка «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького. Поховання гетьмана України Богдана Хмельницького в Іллінській церкві у с. Суботів: від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез» (2019 р.)».

Позитивну рецензію на згадану вище книгу опубліковано у всеукраїнському журналі «Краєзнавство» №3 за 2019 рік. Її автор, професор В. М. Мельниченко зокрема зазначає: *«Попри, на перший погляд, значний масив різнопланових джерел і матеріалів, які стосуються поховання Богдана Хмельницького, їх системному аналізу належної уваги донедавна не приділялося. Одним із кроків щодо заповнення цієї прогалини стала книга «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького...». ...У своїй книзі автор, шукаючи відповідь ще на одне питання – «Наруга над прахом великого гетьмана: була чи не було?», дійшов висновку, що і цей епізод поки що залишається білою плямою.... вихід книги В. М. Лазуренка вбачається своєчасним і необхідним для подальшого науково обґрунтованого пошуку місця поховання Богдана Хмельницького в Іллінській церкві» [4, с. 282 – 283].*

Книга професора Валентина Лазуренка «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького...» вийшла накладом 300 примірників і розіслана в усі провідні бібліотеки України та у бібліотеки всіх вищих навчальних закладів нашої держави, де є історичні факультети. Презентація книги, яка відбулась 05 вересня 2020 р. у Черкаському державному технологічному університеті була висвітлена провідними телеканалами України, зокрема такими як 5 канал, НТН, ICTV, 24 канал, Ільдана. Професор Валентин Лазуренко презентував книгу у Києві, Переяславі, Дніпрі, Черкасах, Чигирині, Вінниці, Харкові, Львові.

Значний суспільний резонанс мала стаття історика у всеукраїнському журналі «Пам'ятки України. Національна спадщина» (2020, №1) [5, с. 282 – 283].

Сьогодні вчений вступив у активну всеукраїнську наукову толерантну популяризаторську дискусію із противниками проведення подальших досліджень у Іллінській церкві на предмет підтвердження висунутих у 2019 р. гіпотез про можливе поховання у ній Б. Хмельницького та його старшого сина Тимоша.

Потужний резонанс у наукових колах держави має книга професора В. М. Лазуренка «Богдан Хмельницький і навпротистояння церков Суботова», яка нещодавно побачила світ у харківському видавництві «Новий курс» [6]. Це науково-популярне видання присвячене дослідженню питання можливої локалізації поховань гетьмана України Богдана Хмельницького та його старшого сина Тимоша у дерев'яній Михайлівській церкві в Суботові на Чигиринщині. Розглядаються версії щодо двох суботівських церков – Михайлівської та Іллінської – у вигляді своєрідного протистояння – «навпротистояння». Ця книга була завершена у рік відзначення 425-річчя від дня народження Богдана Хмельницького, як і попередня монографія Валентина Лазуренка, за словами відомого українського історика Тараса Чухліба, дає поштовх до розуміння того, а що ж насправді відбувалося у Чигирині та Суботові з тілом померлого засновника Української держави в

період з 27 липня по 23 серпня 1657 року? [6, с. 6]. В. М. Лазуренко переконливо констатує, що на сьогодні «...перспективними видаються пошуки місця поховання Богдана Хмельницького та його сина Тимоша саме в Іллінській церкві. Враховуючи сучасні наукові гіпотези українських вчених, які базуються на виявленні у 2019 р. аномалій всередині Іллінської церкви, найбільш правильним і доцільним було б розробити і затвердити на державному рівні комплексну Програму всебічного наукового дослідження Іллінської церкви – пам'ятки національного значення в селі Суботів Чигиринського району Черкаської області – на предмет остаточного підтвердження чи спростування можливого поховання в цій церкві великого українського державотворця, гетьмана України Богдана Хмельницького та його сина Тимоша. В разі непідтвердження цієї гіпотези, вже потім, доцільно було б розробити наступну програму з дослідження ймовірних локацій колишньої Михайлівської церкви в Суботові для пошуків їхніх поховань» [6, с. 188–189].

Науково обґрунтованими є і ряд висновків, зроблених професором Валентином Лазуренком щодо подальших фахових пошуків поховання гетьмана Богдана Хмельницького, викладені у висновках книги «Богдан Хмельницький і навпротистояння церков Суботова». Наведемо деякі з них.

«Сучасні фахові дослідження українських вчених, проведені у польських архівах і бібліотеках, не підтверджують факт нападу Стефана Чарнецького на Суботів у 1664 р. та здійснення наруги над прахом гетьмана Богдана Хмельницького і його сина. А тому можемо припустити, що у Літопис Григорія Грабянки, та й у Чернігівській літопис, могла бути свідомо (?), за чиєюсь вказівкою, чи й несвідомо, внесена вигадана інформація про напад карального загалу на Суботів і сплюндрування могил Богдана і Тимоша Хмельницьких, що на століття збило дослідників з правильного напрямку пошуків місця поховання великого державотворця України й запустило в інформаційний простір неправдиві, на нашу думку, відомості, які використовувало у своїх дослідженнях не одне покоління істориків [6, с. 192].

Версію про поховання Богдана Хмельницького в Михайлівській церкві в Суботові активно наприкінці XIX – на початку XX ст. пропагував завдяки виданню «Гетьманське гніздо. Урочища і перекази села Суботова» настоятель цієї церкви о. Марко Грушевський. Але з приватних міркувань щодо тієї церкви, в якій він був настоятелем, та для її звеличення священник штучно примениував статус Іллінської церкви як усипальниці Хмельницьких. Цей священник прагнув перекреслити історичне значення Іллінської церкви і зробити славу своїй, Михайлівській. З цією метою о. М. Грушевський хотів переконати жителів Суботова спорудити на місці існуючої тоді дерев'яної Михайлівської церкви нову, кам'яну, а Іллінську церкву зовсім закрити і зробити з двох приходів – один, саме у новій Михайлівській церкві. Але жителі Суботова його не підтримали. Щоб врятувати свій задум від провалу, о. М. Грушевський, спираючись на створений ним самим так званий «Літопис Михайлівської церкви», переконував, що Богдана Хмельницького поховано саме в Михайлівській церкві. Це твердження він обґрунтував, фальсифікуючи спогади суботівського жителя Маркіяна Бердника. До речі, на сьогодні доля згаданого «літопису» невідома [6, с. 190–191].

Нами встановлено, що саме завдяки збирачу та досліднику старожитностей, члену Чигиринського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, краєзнавцю, священнику Хрестовоздвиженського собору у Чигирині о. Олексію Єримовичу у 1921 р. вдалось виявити факт фальсифікації о. М. Грушевським спогадів суботівського жителя Маркіяна Бердника щодо знаходження ним поховання Богдана і Тимоша Хмельницьких під час ремонтних робіт на місці старої Михайлівської церкви. О. Єримович особисто зустрівся з ще живим на той час М. Бердником, який, ознайомившись із текстом «літопису» у Михайлівській церкві, страшенно обурився і заявив, що о. М. Грушевський надто зловживав його ім'ям. Для відновлення справедливості М. Бердник власноручно 04 грудня 1921 р. написав на ім'я тогочасного священника суботівської Михайлівської церкви Григорія Кривенка записку про

те, що він не знаходив під час земляних робіт поблизу Михайлівської церкви поховань ні Богдана, ні Тимоша Хмельницьких [6, с. 191–192].

На сьогодні достовірних тогочасних писемних джерел про існування склепу у колишній Михайлівській церкві в Суботові не зафіксовано» [6, с. 188].

У жовтні місяці 2021 р. професор Валентин Лазуренко дав інтерв'ю для рейтингового українського ютуб-каналу «Історія без міфів. 10 запитань історика», ведучим якого є відомий український історик і журналіст Владлен Мараєв, під час якої відповів на наступні 10 запитань: 1. Коли, де і за яких обставин помер державотворець України Богдан Хмельницький? 2. Що повідомляють про його смерть і місце поховання першоджерела? Скільки їх? 3. Коли виникла і поширилася легенда про знищення польським каральним загоном Стефана Чарнецького тіл Богдана і його старшого сина Тимоша Хмельницького? 4. Чому сьогодні історики України вказують на неправдивість легенди про знищення поховання Богдана Хмельницького і його старшого сина Тимоша польським каральним загоном Стефана Чарнецького? 5. Хто і коли проводив професійні дослідження Іллінської церкви в Суботові та прилеглої до неї території? 6. У чому важливість, з погляду сьогодення, результатів розкопок 1970 року археолога Романа Юри в Іллінській церкві у Суботові? 7. Чому Фонд «Великий Лях» ініціював на сьогодні нові пошуки поховання гетьмана України Богдана Хмельницького? 8. Якими є результати новітніх досліджень Іллінської церкви? 9. Що необхідно на сьогодні зробити для того, щоб реально наблизитись до розкриття таємниці місцезнаходження крипти творця Української Козацької Держави Богдана Хмельницького? 10. Які ще є версії щодо поховання Богдана Хмельницького в Суботові і чому вони не можуть сприйматися всерйоз?

На завершення хочемо зазначити, що особливість В. М. Лазуренка як вченого і як людини полягає в тому, що він ніколи не залишається на половині дороги, всяку справу доводить до логічного результативного завершення. Він завжди сповнений любов'ю до людей, не любить гучних слів, перевагу надає здійсненню реальних справ. Надзвичайно любить свій рідний край і свою малу батьківщину. Постійний пошук нового, надання людям необхідної допомоги визначають головну життєву позицію В. М. Лазуренка та забезпечили його високий авторитет як у Черкаській області, так і на теренах України.

Список використаних джерел

1. Лазуренко В. М. Археологічні дослідження Суботівського замчища // V Міжнародна археологічна конференція студентів та молодих вчених (м. Київ, 22–24 квітня 1997 р.) : наукові матеріали. Київ, 1997. С. 291–293; Лазуренко В. М. «Дано з Суботова» // Чигиринські вісті. 1997. 13 серпня. С. 3; Лазуренко В. М. Церемоніал прийому іноземних гостей в Чигирині за часів Богдана Хмельницького // Чигиринські вісті. 1998. 3 червня. С. 2–3; Лазуренко В. М. Місто слави козацької. Черкаси : Ваш Дім, 2005. 28 с.; Лазуренко В. М., Лазуренко Ю. М. На перехресті епох. Богдан Хмельницький та його доба. Черкаси : Ваш Дім, 2005. 92 с.; Лазуренко В. М. Тут кожен камінь пам'ятає гетьмана. Суботів – замська резиденція гетьмана України Богдана Хмельницького. Черкаси : Ваш Дім, 2006. 20 с.; Лазуренко В. М. Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення) : навч. посіб. Черкаси : Ваш Дім, 2004. 456 с.; Лазуренко В. М. Іллінська церква // Українське козацтво : мала енциклопедія. Київ ; Запоріжжя, 2002. С. 179–180; Лазуренко В. М. Сучасний історіографічний погляд на проблему

встановлення дати закінчення земного життя та локалізацію поховання гетьмана України Богдана Хмельницького // *Гуманітарний вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси, 2019. Число 31, вип. 15. С. 5–14.* ; Лазуренко В. М. Створення Пантеону пам'яті великого державотворця України Богдана Хмельницького: безпековий аспект // *Безпека в сучасному світі : матеріали Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2019 р., м. Дніпро / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро, 2019. С. 147–150* ; Лазуренко В. М. Новітні пошуки крипти великого державотворця Богдана Хмельницького як наближення суспільства до усвідомлення необхідності створення пантеону національної Пам'яті українських героїв // *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження : матеріали II-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (10–11 жовтня 2019 р.) / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси, 2019. С. 150–155* ; Лазуренко В. М. Сучасні дослідження, направлені на пошук крипти гетьмана Богдана Хмельницького, як реальне наближення суспільства до усвідомлення необхідності створення Пантеону національної пам'яті українських героїв // *Актуальні проблеми сучасного культурно-освітнього простору : зб. ст. і матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (6–7 листопада 2019 р.). Полтава, 2019. С. 74–76* ; Лазуренко В. М. Історичні джерела і сучасні наукові розвідки про поховання гетьмана України Богдана Хмельницького у контексті українського державотворення // *Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України. Постать Івана Виговського в контексті української історії : матеріали Третьої Всеукраїнської науково-історичної конференції, 14 грудня 2019 р., м. Бар Вінницької області. Вінниця, 2019. С. 204–209* ; Лазуренко В. М. Сучасний погляд на історичні події 1664 року. Наруга над прахом великого українського гетьмана Богдана Хмельницького: була чи не було? // *Гуманітарний вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси, 2020. Число 32, вип. 16. С. 5–12.* ; Лазуренко В. М. Літописна необачність чи свідома фальсифікація української історії. 1664 рік: таємниця осквернення могили і праху великого українського державотворця Богдана Хмельницького // *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку : матеріали II Міжнародної наукової конференції, 27–28 березня 2020 р., м. Дніпро / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро, 2020. Частина II. С. 112–116* ; Лазуренко В. М. Столітні наближення і віддалення українського суспільства від розкриття таємниці місця поховання великого гетьмана України Богдана Хмельницького // *Вісник гуманітарного наукового товариства : наук. пр. Черкаси, 2020. Випуск 20. С. 52–58* ; Лазуренко В. М. Михайлівська церква в Суботіві як об'єкт для сучасних наукових дискусій // *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження : матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (05–06 листопада 2020 р.) / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. ; упоряд.: д.і.н., проф. В. М. Лазуренко, к.і.н., доц. І. Ю. Стадник, к.і.н., доц. О. О. Яшан). Черкаси, 2020. С. 11–18* ; Лазуренко В. М. Чи буде розкрито таємницю місця останнього спочину Богдана Хмельницького // *Пам'ятки України. Національна спадщина. 2020. № 1–3. С. 52–58* ; Лазуренко В. М. До питання пошуку реального місця поховання державотворця України Богдана Хмельницького // *Поділля в роки Української національної революції середини XVII століття : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 370-й річниці героїчної оборони Вінниці на чолі з полковником Іваном Богуном, Вінниця, 04 березня 2021 р. Вінниця, 2021. С. 211–225*; Лазуренко В. М. Успальниця Гетьмана України Богдана Хмельницького в Суботіві має свою написану історію // *Краєзнавство. Науковий журнал / Національна спілка краєзнавців України, Інститут історії України НАН України. 2021. № 1 – 2. С. 136–138.*

2. Лазуренко В. М. У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького. Поховання гетьмана України Богдана Хмельницького в Іллінській церкві у с. Суботів : від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез. Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2019. 76 с.

3. Чухліб Т. Всеукраїнська науково-практична конференція «Усипальниця гетьмана Богдана Хмельницького : історія, міфи, сучасний стан» // Український історичний журнал. 2019. №6. С. 220–223.

4. Мельниченко В. Де похований Богдан Хмельницький? Історія пошуку усипальниці великого гетьмана. Рец. на: Валентин Лазуренко «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького». Черкаси: Вертикаль, 2019. 76 с.: фото. Бібліотека історичної пам'яті «Джерела вічності» // Краєзнавство. 2019. № 3. С. 282–283.

5. Лазуренко В. М. Чи буде розкрито таємницю місця останнього спочину Богдана Хмельницького // Пам'ятки України. Національна спадщина. 2020. №1–3. С. 52.

6. Лазуренко В. М. Богдан Хмельницький і навпротистояння церков Суботова. – Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2021. 232 с.

ГЛОБАЛЬНО-ГЛОКАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Оксана КОЖЕМ'ЯКІНА,

*доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету*

Нові тенденції глобальної взаємодії стрімко змінюють узвичаєні контури сучасності, активізуючи, зокрема, мережі міжкультурних зв'язків та міжрегіональних взаємовпливів. Глобалізаційний дискурс сучасності, супроводжуючись хвилями спаду, піднесення, палкими дискусіями та суперечками, спрямовує концептуальне поле окреслення процесів системних трансформацій просторово-часової організації суспільства щонайменш у трьох провідних ракурсах – панглобалістському, скептичному та трансформаційному.

Як зазначають відомі дослідники глобалізаційних трансформацій Д. Гелд, Е. Макгрю, Д. Голдблат та Дж. Ператон, глобалізація породжує чотири типи змін:

1) розширення транскордонних, трансрегіональних чи трансконтинентальних взаємодій соціальної, політичної та економічної діяльності;

2) інтенсифікація та зростання масштабів взаємозалежності торгівельних, фінансових, міграційних, культурних мереж;

3) прискорення процесів глобальних взаємодій внаслідок розвитку транспортних та комунікаційних систем, що значно збільшує швидкість поширення інформації, ідей, товарів, людей, капіталу;

4) поглиблення взаємовпливу масштабів, швидкості та інтенсивності глобальних взаємодій з окремими локальними подіями, які можуть мати значні глобальні наслідки [1].

В умовах появи та загострення низки загроз глобального характеру доволі важливим постає і питання методологічних трансформацій в

дослідженні культурно-історичної спадщини. Потребують уточнення культурні аспекти глобалізації, зокрема, в контексті окреслення специфіки культурної взаємодії, концептуального уточнення глобальних та глокальних змін, співвідношення архаїчного та модерного, національного та загальнонародського, партикулярного та універсального тощо. Важливо звернути увагу на характеристики глобальності не лише в термінах універсальності та транскордонності, а й повсюдної активізації регіональності та переваг локальності, потреби самовизначення в унікальності, вирішення питань нерівності та долі національних культур.

Культурні наслідки глобалізації зумовлюють і зміни в ролі та логіці збереження культурно-історичної спадщини, що доволі виразно проявляється, зокрема, в функціонуванні музеїв, їх інноватизації та тематизації наукових досліджень. Глобалізація впливає насамперед на національні структури, демонструючи потужність процесів асиміляції, дифузії та універсалізації. Змінюються способи міжкультурної взаємодії, все більшого поширення набувають процеси культурного заміщення, імпортування та подальшого відтворення запозичених культурних зразків. Трансформуються насамперед ключові основи нації, розмивається етнічна специфіка, слабшає мовна домінація, а національна ідея живиться низкою просторових та політичних міфів, осередям яких є музейна культура.

Водночас, усвідомлюючи неоднозначність, багатовекторність, динаміку та складність процесів глобалізації, дослідники звертають увагу на зростання значень унікальності, виражених, зокрема, в культурно-історичних проявах локальності. Взаємовпливи глобалізації та глокалізації як дві сторони одного процесу проблематизують дилеми амбівалентності ідентичності (планетарної та національної, релігійної та атеїстичної, традиційної та модерної) в умовах розмаїття культур та життєвих світів, а також балансу універсального та унікального. На думку Р. Робертсона, родоначальника теорії глокалізації, навіть визнання спільності простору не означає спільності його сприйняття [2, р. 8]. Відтак глокалізація ілюструє зростання ролі особливого, визначаючи значущість права на інакшість та окремішність. Глокалізація як побічний ефект глобалізації посилює значимість просторової, історичної та культурної конкретності, що втілюється в концептах простору як визначеної території; релігійної та етнічної ідентичності, національних інтересів та національної самореалізації, а також унікального локусу соціокультурного досвіду місця в його історичній темпоральності. Глобалізація не заперечує локальне, і своєрідна музейна глобалістика з урахуванням розвитку нових інформаційних технологій може знаходити нові репрезентативні ролі.

Список використаних джерел

1. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. *Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press. 2003. 602 p.
2. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture* / Roland Robertson. London: Sage publications, 1992. 211 p.

ДО ІСТОРІЇ МОНУМЕНТА – ПАМ'ЯТНИКА ПАРТИЗАНСЬКОЇ СЛАВИ

Олександр ВЕТРОВ,
почесний краєзнавець України
м. Кам'янка (Черкаська область)

У легендарному лісі Холодного Яру, неподалік Мотронинського монастиря на пагорбі біля розвилки доріг, височить п'ятиметровий монумент партизанської слави. Автори пам'ятника партизанам – скульптори С. Е. Грабовський та архітектор С. К. Рец. Більшість із подорожніх навіть і не здогадуються, якою тернистою і нелегкою є його історія. Та й авторський задум скульптора С. Е. Грабовського до цього часу так і залишився нереалізованим. Бо бачать в монументі лише фігуру одного старика-партизана, а жінка-партизанка та юнак, які були в авторській задумці скульптора, так і залишилися «заховані» в камені, як і багато інших невідомих «білих плям» історії Холодного Яру [3].

Мало хто зараз знає, що своєрідною живою моделлю для задуманого пам'ятника був Григорій Лукич Красота (колишній командир взводу партизанського загону ім. Сталіна (ком. П. А. Дубовий)). На період створення пам'ятника він був головою місцевого колгоспу [1].

У наш час «модно» і «патріотично» хаяти все колишнє наше минуле... Навіть героїчне і подвижницьке! Та історія й документи-першоджерела свідчать, що пам'ятник партизанської слави не являється ініціативою якихось компартійних органів, а є результатом довгорічних ініціатив і домагань самих колишніх партизанів на чолі з їх оргкомітетом, простих людей-ветеранів.

Хочеться зазначити, що керівництво ради колишніх холодноярських партизанів ще тоді провело «декомунізацію»! Як зазначено в книзі «Обком утік... з історії організації «всенародної» боротьби проти нацистів на Кіровоградщині в 1941–1943 рр.», виданій у 2017 р. державним архівом Кіровоградської області авторства Івана Даниловича Петренка: «Незадовго по війні та ще довгий час після неї ім'я командира партизанського загону ім. Сталіна П. А. Дубового на Кіровоградщині вперто замовчувалося. Причина доволі банальна – неприязні стосунки між ним та М. Скирдою (паперовим «секретарем підпільного Кіровоградського обкому партії» – О.В.). І все через небажання П. Дубового вписати до звіту заповітну фразу про особисту участь секретаря підпільного обкому партії у створенні та здійснювані ним керівництвом бойовою діяльністю холодноярського партизанського загону» [10, с. 324].

Підготовка до першої ювілейної зустрічі. У наказі № 16 від 19 серпня 1943 р., написаному олівцем в учнівському зошиті, зазначено, що 16 серпня 1943 р. на знищення партизан в Холодному Яру було кинуте фашистський кінний ескадрон, 14 танків, артилерія, інші збройні сили. Бій тривав 9 годин. Цей наказ зберігається в Київському архіві.

16 серпня 1967 р. в Холодному Яру біля Гайдамацького ставу неофіційно зібралися 27 колишніх партизанів і 23 членів їх родин. У розмові колишній командир найбільшого в цих краях холодноярського партизанського загону ім. Сталіна Петро Антонович Дубовий запропонував відзначити наступного 1968 р. 25-ти річчя першого великого бою народних месників проти німецьких карателів.

Після цього почалася переписка П. А. Дубового (м. Черкаси) з колишніми начальником штабу Г. М. Бронніком та комвзводу В. І. Смірновим. А вже в грудні 1967 р. була створена ініціативна група по підготовці майбутньої зустрічі у складі Г. М. Бронніка (м. Сухумі), В. І. Смірнова (м. Ленінград), В. Т. Ветрова (Кам'янка). В Черкаському обкомі партії цією підготовкою опікувався завідуючий відділом пропаганди і агітації В. К. Собченко. П. А. Дубовий тяжко захворів і не мав можливості активно займатися справами. Про хід підготовки члени групи йому доповідали.

З грудня 1967 р. по травень 1968 р. тривала інтенсивна письмова переписка, запити в архіви і паспортні столи з метою розшуку колишніх партизанів-холодноярців. Йшла підготовка до виготовлення в Ленінграді ювілейного значка «Холодний Яр». Склалися списки з адресами та формувалися подання для нагородження ряду колишніх партизанів орденами, медалями, почесними грамотами, на присвоєння окремим особам звань почесних громадян районів, присвоєння вулицям та деяким Будинкам культури імен загинувших партизанів.

Публікувалися матеріали про партизанський рух у Холодному Яру в засобах масової інформації. Проводилися лекції, доповіді, бесіди, зустрічі з людьми Черкаської області і прилеглих населених пунктів Холодного Яру. Одночасно йшло піклування про допомоги інвалідам-партизанам. Організовувалися відвідування пам'ятних місць пов'язаних з партизанським рухом, приведення в належний порядок братських могил, де покояться загиблі колишні партизани в м. Смілі, Кам'янці, Чигирині, в селах Куликівці, Мельниках, Медведівці, Суботові та ін.

Листи, документи та багато інших першоджерел з архіву ради колишніх холодноярських партизанів, який багато років формувався у колишнього секретаря цієї ради В. Т. Ветрова (м. Кам'янка), дає змогу зробити висновок, що організаційна робота оргкомітетом була проведена титанічна! Треба було організувати масштабні публічні заходи, в яких приймуть участь сотні і тисячі мешканців Кам'янського, Смілянського, Черкаського, Чигиринського районів Черкаської області і Олександрівського та інших районів Кіровоградської області, та десятки і сотні приїжджих з різних куточків колишнього Радянського Союзу.

Необхідно було забезпечити великий святковий концерт, участь військового духового оркестру, підготовку транспорту, запрошення працівників ЗМІ (газет, радіо, телебачення). Активно включилися до підготовки і надали велику допомогу і керівники партійних та господарських організацій

Чигиринського, Кам'янського, Олександрівського районів. В ряді лісництв були виписані дошки і збудована велика сцена в Холодному Яру для виступу Черкаського народного хору (70 осіб), зведена велика трибуна для урочистого мітингу. Змонтовані дерев'яні столи і лави для громадянського обіду, для підготовки і забезпечення якого було виділено кваліфікованого шеф-повара і 36 осіб обслуговувачого персоналу з сіл Михайлівки і Мельників. За проведення мітингу були призначені відповідальні: Дубовий П. А., Броннік Г. М., Ветров В. Т. Оркомітетом були замовлені і виготовлені бланки офіційних запрошень, які були надіслані колишнім партизанам і запрошеним у всі куточки колишнього Радянського Союзу. Заброньовані були місця для приїжджих у місцевих готелях, по запрошенню ждали до себе на постій в своїх власних оселях і місцеві колишні народні месники та їх родичі. [1].

Зустріч 16 серпня 1968 року. Ще напередодні партизанської зустрічі в міста і села навколо Холодного Яру почала прибувати величезна маса людей. Зранку 16 серпня 1968 р. всі дороги навколо Холодного Яру були забиті автомобілями, мотоциклами, велосипедами, возами та пішими людьми з населених пунктів всієї округи. За оперативними міліцейськими зведеннями в район Холодного Яру прибуло 947 одиниць автотранспорту. Їх рух координували працівники ГАІ, крім того були виділені і міліціонери для охорони громадського порядку. Документи свідчать, що залучено було 53 працівники міліції.

Було організовано столи для святкового обіду на 320 осіб, працювало 12 виїзних буфетів та 9 магазинів. Урочистий мітинг відбувся на місці колишньої бази партизанського загону. Тут зібралися тисячі жителів із навколишніх сіл та жителі із сусідніх районів. Адже у кінці 1943 на початку 1944 рр. в Холодний Яр з прифронтової зони під захист партизан втікали тисячі жителів навколишньої місцевості. Понад 10 тисяч мирних людей сім'ями жили у лісі у викопаних власноруч землянках в окремому цивільному таборі, а в січні 1944 р. взяли участь разом з партизанами в знаменитому Тясминському прориві німецького фронту.

На підготовленій сцені біля Кривенкової гори виступав Черкаський народний хор. Над лісом звучала пісня написана колишнім юним партизаном Миколою Негодою «Степом, степом».

Цього дня на території Мотронинського монастиря поруч із гранітним постаментом, що засвідчує про відвідування Холодного Яру великим українським поетом Т. Г. Шевченком, урочисто закладено гранітну плиту з написом: «Тут буде споруджено монумент Вічної Слави партизанам-героям, які загинули в боях з фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни (1941–44 рр.)». А неподалік зашуміли листям молоді дубки, каштани, липи. Колишні партизани посадили партизанський гай. [1].

17 серпня 1968 р. був обраний постійно діючий оргкомітет (рада колишніх холодноярських партизанів) – голова Г. М. Броннік, секретар В. Т. Ветров [2]. Спорудження самого пам'ятника партизанської слави було намічено на 1970 р. Але не вийшло... Призначили другий термін – 1975 р. Теж не вийшло.

Першопочатковий пам'ятний камінь

Автор пам'ятника скульптор Станіслав Грабовський. Після участі у партизанській зустрічі 16 серпня 1968 р. бойова слава партизанського краю, де горіла земля під ногами фашистських окупантів, захопила і молодого черкаського скульптора Станіслава Грабовського, життєва і творча біографія якого була ще не довга. Родом він з Черкащини, з села Багви, що під Жашковом. Вчився в Київському художньому інституті, учень відомого скульптора Михайла Лисенка.

З 1968 р. головною роботою для Станіслава Грабовського став монумент на честь славних партизанів Холодного Яру. Працював він над цим задумом з великою творчою наснагою, зосереджено і захоплено. Думку про монумент навіяло ознайомлення з матеріалами про народних месників з легендарних холоднорських лісів. Укріпився молодий скульптор в ній після поїздок по місцях бойової слави і зустрічей з колишніми партизанами. Свою роль відіграла і особиста дружба з черкаським письменником Миколою Негодою, який написав роман «Холодний яр».

Незакінчений пам'ятник партизанам С. Грабовського

І ось задумане почало матеріалізуватися в конкретних формах скульптурної групи. Довгі місяці пошуків, коли безкінечним варіантам і лік загубився. Нарешті з'явився в майстерні виліплений з пластиліну остаточний ескіз монумента, який відповідав виношеному задуму. Остаточний? Але ось почав скульптор ліпити з глини метрову робочу модель, а в ній вже видно було зміни – новий поворот голови, новий вираз обличчя. Тривало поглиблення образів, скульптору хотілося досягти всієї складності психологічного малюнка, який підвладний різцю.

В уяві Станіслава Грабовського майбутній монумент повинен був стати поемою про гордий зліт духу українського народу, який не підкорився чужинцям. Наче з скелі, виростають постаті трьох озброєних партизан – старика, жінки і юнака. Народні месники в дозорі, готові в бій, готові на подвиг... На всю висоту приміщення, ледве не до самої стелі, піднявся в майстерні п'ятиметровий монумент, який скульптор почав ліпити в натуральну величину. Це вже потім з нього знімуть гіпсову форму, щоб врешті перевести в остаточний матеріал – бетон чи граніт.

Хто бачив Станіслава Грабовського за роботою, той бачив, які у нього сильні руки робочої людини. Ці руки перекидали багато тонн глини, наносячи її на каркас, збитий з дерева і металу. Водночас у скульптора вони були і м'якими, які трепетно шукали в глині доцільні форми, щоб найповніше передати образи художнього твору. Робота тривала кілька років – напружена, повсякчасна.

Завершалася перша стадія в створенні монумента. Пора було зробити вибір матеріалу, в якому втілюватиметься проект. Але виникли проблеми з фінансуванням робіт, яке залежало від Черкаського обласного Товариства охорони пам'ятників історії і культури і районних організацій м. Чигирин [3].

З листування Ветрова В.Т. (Кам'янка) з Б.С. Зісманом (Чернівці) (04.12.1972 р.): «Леонід Володимирович (Чхаїдзе – О.В.) був у відрядженні в Черкасах, заїздив до мене, два дні гостював у мене. Були в Погрібного (в Михайлівці – О.В.), потім разом їздили в Жаботин, дивилися, як рухається робота зі спорудження партизанського пам'ятника. Повернулися з Жаботина всі зібралися у мене» [4].

З часу проведення першої великої партизанської зустрічі 1968 р. минуло 5 років... Кожного року колишні партизани збиралися періодично на свої зустрічі у Холодному Яру. У 1973 р. київське видавництво «Мистецтво» випустило фотоальбом «Черкащина» [5], у якому, між іншим, було написано: «Нещодавно на Черкащині відкрито ще один величний пам'ятник – пам'ятник партизанської слави. Його споруджено в Чигиринському районі у Холодному Яру, овіяному героїчними легендами минувшини. У грізні дні боротьби з фашистськими загарбниками Холодний Яр став рідним домом безстрашних народних месників».

Та автори фотоальбома поспішили і ввели читачів в оману. Нічого такого величного у Холодному Яру, крім встановленого в 1968 р. кам'яного знаку з написом, що на цьому місці буде споруджено пам'ятник народним месникам, не споруджували і не відкривали.

У 1974 р. в № 9 «Українського історичного журналу» була опублікована стаття Героя Радянського Союзу Г. М. Гончара, на основі документів, що знаходилися в Партійному Архіві при ЦК Компартії України, про діяльність партизанського загону ім. Сталіна під командуванням П. А. Дубового. [6, с. 115–122].

Та ніяких надій на відкриття обіцяного пам'ятника не було і в 1975 році – році 30-ти річчя Перемоги на фашистською Німеччиною.

З листа секретаря ради колишніх холоднорських партизанів Ветрова В. Т. своєму бойовому побратиму М. О. Столяренку в Харків: «В грудні 1977 р. Г. Броннік, В. Смірнов, М. Негода і я були запрошені на ювілейний вечір присвячений 20-ти річчю заснування Черкаського державного народного заслуженого хору. Вечір пройшов дуже добре. Багато було вітань, побажань і подарунків. Відбувся великий концерт і банкет в ресторані. На слідуючий день Броннік, Смірнов і я були на прийомі в секретаря обласного комітету КП України тов. Суховершка. Було вирішено прийняти невідкладні міри для того, щоб до серпня 1978 р. закінчити будівництво пам'ятника партизанам Холодного Яру. В принципі домовилися 19–20 серпня провести відкриття пам'ятника і зустріч партизан Холодного Яру присвячену 35-й річниці першого великого бою 16 серпня 1943 року. Зустріч не повинна була відбутися ні при якій погоді.» [7].

Але до запланованої офіційно зустрічі колишніх партизанів, приуроченої 35-й річниці першого великого бою в Холодному Яру 16 серпня 1943 р., закінчити встановлення і відкриття пам'ятника знову не вдалося. І нарешті лише 2 вересня 1978 р. відбулося його урочисте відкриття [8, 126]. Про що 7 вересня 1978 р. чигиринська районна газета писала:

Будівництво пам'ятника партизанам Холодного Яру. 19.08.1978 р.

«Минулої суботи відбулося урочисте відкриття пам'ятника. ...В овіяний легендами Холодний Яр з'їхалися гості з Черкас, Кіровограда, Чигирина, Кам'янки, з навколишніх сіл. ...І ось перед гостями постає під білим покривалом пам'ятник холодноряським месникам. Поруч – широкий транспарант: «Честь і слава партизанам Холодного Яру, які мужньо захищали свободу і незалежність Батьківщини у роки Великої Вітчизняної війни!». Ці слова звернені до учасників партизанського руху в нашому краї, які прибули на відкриття пам'ятника. В їх числі секретар комітету ветеранів холодноряських партизанів, колишній командир взводу партизанського загону В. Т. Ветров, інженер з м. Ленінграда В. І. Смірнов, який теж був командиром взводу, колишній політрук другої роти, а нині – голова Михайлівської сільської Ради народних депутатів Кам'янського району І. Є. Погрібний та багато інших.

Мітинг відкриває перший секретар Чигиринського райкому партії В. І. Братчик. Він звертається з словами вітання до ветеранів партизанського руху, висловлює щиру вдячність авторам пам'ятника, колективу будівельного управління Чигиринської ДРЕС, Медведівської ПМК-203, обласному виробничому управлінню будівництва й експлуатації шляхів, членам колгоспу імені Крупської Чигиринського району – всім, хто брав участь у спорудженні пам'ятника.

Пам'ятник партизанам

Секретар обкому Компартії України Г. В. Суховершко перерізає червону стрічку. Спадає біле полотнище, і перед присутніми з'являється постать партизана з автоматом на фоні темної брили. Звучать гімни Союзу РСР і Української РСР, салют воїнів Черкаського гарнізону. Присутні вшановують пам'ять полеглих у роки Великої Вітчизняної війни хвилиною мовчання.

На мітингу виступив секретар обкому партії Г. В. Суховершко, заступник начальника штабу партизанського загону П. В. Царьов, секретар Кам'янського райкому партії Д. І. Ворона, перший комендант рейстагу полковник у відставці, Герой Радянського Союзу Ф. М. Зінченко, заступник голови комісії у справах колишніх партизанів при Президії Верховної Ради УРСР, член правління республіканської організації Товариства охорони пам'ятників історії і культури Л. П. Дрожжин, директор школи з Кіровоградщини, член Президії Верховної Ради УРСР, Герой Соціалістичної праці І. Г. Ткаченко.

Від імені трудівників колгоспу імені Крупської Чигиринського району виступив його голова М. Ф. Дивнич. Проникливі поетичні рядки присвятив холодноярським партизанам голова обласного відділення Спілки письменників України поет М. Т. Негода, який в юнацькі роки воював в одному з партизанських загонів Холодного Яру.

...До підніжжя пам'ятника лягають живі квіти. На закінчення відбувся концерт художньої самодіяльності.

У мітингу взяли участь секретар обкому Компартії України Г. І. Масленнікова, заступник голови облвиконкому О. М. Дубовий, голова облпрофради В. В. Шкворець, завідуючий відділом пропаганди і агітації обкому партії В. К. Собченко, перший секретар обкому комсомолу А. Ю. Чабан, голова Чигиринського райвиконкому Л. Т. Степанець, а також делегація з Кіровоградської області, велика група колишніх партизанів» [9, с. 3].

Список використаних джерел

1. З документів архіву Ради колишніх партизанів і підпільників (секретар Ради Ветров В. Т.). Архів Ветрова О. В., м. Кам'янка.
2. Протокол № 1 собрания бывших партизан партизанского отряда им. Сталина от 17.08.1968 г. Оригінал. Архів Ветрова О. В. м. Кам'янка.
3. Сайчук О. Партизанська поема // Черкаська правда. Травень. 1970.
4. Лист Ветрова В. Т. до Зісмана Б. С. в м. Чернівці. 04.12.1972. Архів Ветрова О. В.
5. Голубничий І. Г., Грибенко В. І. Черкащина. Фотоальбом. – «Мистецтво», 1973.
6. Гончар Г. М., Герой Радянського Союзу. Герої Холодного Яру / Український історичний журнал. № 9. 1974. С. 158.
7. Лист Ветрова В. Т. до Столяренка М. О. в м. Харків. 1978. Архів Ветрова О. В.
8. Олександр Ветров. Василь Терентійович Ветров – воїн, патріот, громадський діяч, краєзнавець // Джерело. Випуск XV. Матеріали 15 науково-практичної краєзнавчої конференції «Історія рідного краю в контексті історії України». 20 квітня 2018 р. Черкаси : Вертикаль, 2018.
9. Партизанам Холодного Яру // Зоря комунізму. 7 вересня. 1978.
10. Петренко І. Обком утік... з історії організації «всенародної» боротьби проти нацистів на Кіровоградщині в 1941–1943 рр. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017.

**ФІЛОСОФСЬКО-ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА ІВАНА ФРАНКА
У КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНО-НАЦІОНАЛЬНОГО
САМОВИРАЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ**

Ігор ВОЛОШИН,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Релігійність видатного українського мислителя Івана Яковича Франка (1856–1916) є надзвичайно складною і водночас актуальною філософською проблемою. За життя і після смерті діяча з'явилося чимало розвідок, в яких автори намагалися розгадати хитросплетіння франкових богошукань. Сьогодні, коли українські філософи вбачають у понятті «богошукання» передусім важливу форму самореалізації особистості, «коли пошук Бога для людини стає насамперед пошуком себе, сенсу свого буття, своєї людяності, істинної форми власного існування та можливих шляхів самореалізації; коли процес пошуку-знаходження Бога перетворюється на реальний процес знаходження себе справжнього, наближення до шуканого ідеалу, як уособлення найдосконалішого та найчесотнішого, шляхом внутрішнього переображення людини у відповідності з абсолютним об'єктом (хоча, мабуть правильніше, суб'єктом) пошуку» [1, 5–6], – питання релігійності І. Франка набуває особливого значення.

Філософсько-літературна спадщина мислителя є невичерпним джерелом, яке дозволяє з'ясувати оригінальність і власне надзвичайність релігійного світогляду самого Франка та його епохи. Для сучасної української науки і українського соціокультурного простору в цілому вивчення франкових релігійних поглядів має непересічне філософське, антропоцентричне і власне націотворче значення. Як слушно підмітив Сергій Шамара, ще за життя Франка його образ прописався в пантеоні «народної інтелігенції» України, а згодом став персоніфікуватися з борцем за українську народну/національну справу й використовувався під час формування національної ідеології як західних, так і східних українців [2, 168]. Отже, на часі є питання синтезу релігієзнавчої спадщини діячів українського національного пантеону із сьогоднішніми культурософськими проблемами України, де релігійність, духовність і національна ідентичність людини є тісно переплетеними.

Останнім часом з'явилося дві надзвичайно цікаві монографії, які присвячені біографії І. Франка: одна з них (книга Ярослава Грицака «Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)» [3]), за влучним спостереженням Віталія Масненка, є біографією франкової особистості, а друга (книга Тамари Гундорової «Франко не Каменяр. Франко і Каменяр» [4]) – біографією його творчості [5, 155]. На відміну від масштабних праць радянських суспільствознавців, монографії Я. Грицака і Т. Гундорової ламають багато стереотипів щодо особистості Франка і на вдалих прикладах показують

його філософсько-літературну діяльність у зрізі світоглядних орієнтирів часу і спільнот, в яких жив і працював мислитель. Саме такого підходу, на наш погляд, потребують і багато інших філософських (історіософських) досліджень сучасної України.

Повертаючись до характеристики світобачення Франка, зазначимо, що історики й історіографи сходяться на думці про «суперечливий та еклектичний франків світогляд» [6; 5, 156].

І все ж сучасний український філософ Павло Кретов вважає, що «ключем до розуміння франкового нарративу та дискурсу може стати філософема символу» [7, 159]. Поняття символу сучасний філософ розглядає як універсальну функцію речі, явища або процесу, яка вказує на безкінечний ряд розгортання смислів (як маніфестацій, так й інтерпретацій) у смисловому полі усвідомлення соціокультурної проблематики у вербальній та інтелектуальній картині світу людини [7, 158]. Причому дослідник воліє розрізняти художній нарратив, філософський дискурс та вербальну картину світу, намагається простежити трансформацію символу поетичного у символ філософський. У творчості І. Франка він бачить властиво християнську символічність картину світу самого Франка (світ як текст, книга, одне з творінь Святого Духа). На думку П. Кретова, «майже весь пізній Франко – поет, як і весь пізній Франко – мислитель, акцентовано символічні (наприклад, цикл «Притчі» 1895 р., стаття «Поza межами можливого» 1900 р.; і там і там знаходимо символи «скелі» (М. Попович тут вбачає символ гори Афон), «польоту на промені» (відверта алюзія щодо неоплатонізму...)» [7, 159]. П. Кретов висловлює цікаву пропозицію зіставити постаті Франка та Ніцше. Згідно його аргументації, обидва вони самотні, обидва багатомовні, обидва «чужі серед своїх, свої серед чужих», обидва неоднозначні щодо позірної нормальності. Дослідник пропонує порівняти релігійні погляди цих мислителів саме у трагедійній напрузі внутрішнього життя особистостей, що втратили Бога, шукаючи його (хоча, імовірно, мали його спочатку) [7, 159].

Часом Франка вважали (вважають) атеїстом, – що, в свою чергу, призвело (призводить) до створення величезного масиву нищівної критики бачення ним релігії і Бога. Сучасний літературознавець О. Баган у цілому погоджується з принциповими критиками франкових релігійних поглядів: «... лише короткочасними моментами пробивалися у його творчості ідеалістично-романтичні образи і проблеми. Весь він здебільшого був занурений у товщу позитивістського світогляду: детальний опис і аналіз матеріального життя суспільства, зображення соціальних контрастів і виробничих процесів, злиднів і страждань нижчих верств, економічних тенденцій і наукового прогресу» [8, 79].

Дослідник вважає, що І. Франко проніс в українську культуру і суспільну свідомість тисячі атеїстичних і матеріалістичних постулатів та ідей, хибних і неглибоких в своїй основі. На думку вченого, сам І. Франко запозичив їх у європейських метрів раціоналізму і соціалізму, а в Україні – у М. Драгоманова [8, 80–81].

Водночас О. Баган визнає, що І. Франко був непересічною постаттю своєї епохи, вся складність якої відбилася і на його світоглядній еволюції. Він, зокрема, відзначає духовну переорієнтацію мислителя в середині 1890-х рр. із засад раціоналізму на засади ірраціоналізму, його перехід від ліберального соціалізму до вольового націоналізму і традиційного консерватизму. Більш того, учений небезпідставно вважає, що духовне переродження І. Франка допомогло переорієнтуватися на «потрібні ідеї» цілому галицькому поколінню [8, 81].

На наш погляд, варто розрізняти Франкову «анти релігійність» як таку, що спрямована проти інституту Церкви, і «релігійність» як носій добра, любові, гуманізму, віри у вищу силу [9, 169].

Навіть оцінка релігійних поглядів І. Франка у студіях Гавриїла Костельника та Дмитра Донцова (які відносяться до періоду «ідеалістичної трансформації» в українській філософській думці, тобто до 1920–1940-х рр.), хоч мала опонувати матеріалістичному і раціоналістичному, як тоді вважалося, світоглядові І. Франка, – не змогла втриматися в рамках цієї концепції. Так, Донцов помітив світоглядну еволюцію І. Франка, який, за його словами, «у хвилини просвітку отрясався від згубного впливу свого вчителя» (Михайла Драгоманова) [10, 274]. Можливо, саме тому більш пізні праці Д. Донцова не містили «гострих стріл» у сторону франкових поглядів на релігію. А деякі інші дослідники на еміграції стали вивчати релігійну тематику у творчості Франка через призму соціальної психології та з огляду на інші методологічні підходи, відзначаючи при цьому вміння мислителя відкидати «прагнення юрби» і зважати на «дух народу» [11]. Поема «пізнього» Франка «Мойсей» яскраве тому підтвердження. Цього не зміг заперечити і Д. Донцов [12, 68–69].

Підсумовуючи, варто зазначити, що дослідження релігійних поглядів такої непересічної постаті в історії української філософської думки, як Іван Франко, повинно спиратися на комплекс феноменологічних студій, в яких суб'єкт (тобто сам Франко) буде репрезентований власною візією Бога і питань релігії. Ймовірно, лише за умов врахування усіх складнощів особистих шукань Бога Іваном Франком відкривається перспектива більш глибоких досліджень його релігійних поглядів.

У зв'язку з цим надзвичайно характеристичною, на наш погляд, є їхня оцінка сучасним українським літературознавцем О. Баганом, який у вступі до збірника «Іван Франко і питання релігії» так окреслив загальну ситуацію: «... він [Франко – *I.B.*] подібний до релігійних фанатиків Середньовіччя і запеклих схоластів, до завзятих протестантів і реформаторів Церкви, які, хоч і помилялися часом чи занадто були категоричні і запальні, проте незаперечно володіли одним – **здібністю руйнувати застарілі і утверджувати нові форми цивілізованого розвитку Європи**» [курсив – *O.B.*] [13, 6]. Цілком імовірно, що релігійні сюжети філософсько-літературної спадщини І. Франка виглядали нетрадиційними саме з-за того, що утверджували нову якість української спільноти – національну замість етнічної, з-за того, що стимулювали стару віру до модернізації, а людей України – до активного релігійно-національного самовираження.

Список використаних джерел

1. Марченко О. Богошукання як шлях людського самоздійснення: аналіз вітчизняної релігійно-філософської традиції. Монографія. Черкаси: Брама, вид. Вовчок, 2004. 264 с.
2. Шамара С. У пошуках «народної інтелігенції»: дореволюційні рефлексії С. О. Єфремова щодо постаті І. Я. Франка // Франківські читання: Збірник статей. Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2007. С. 166–168.
3. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). К.: Критика, 2006. 632 с.
4. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. К.: Критика, 2006. 352 с.
5. Масненко В. Іван Франко як історична постать у сучасній українській історіографії (огляд ювілейних видань) // Франківські читання: Збірник статей. Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2007. С. 154–158.
6. Грицак Я. Між семітизмом й антисемітизмом: Іван Франко та єврейське питання // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. ІХ. Дрогобич, 2005. С. 79–105.
7. Кретов П. Художньо-філософська символіка І. Франка: від образу до дискурсу // Франківські читання: Збірник статей. Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2007. С. 158–159.
8. Баган О. Постаті й епохи (Гавриїл Костельник contra Іван Франко) // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії. Збірник наукових праць. Дрогобич: Коло, 2004. С. 73–82.
9. Волошин І. Релігійність Івана Франка: до постановки проблеми // Франківські читання: Збірник статей. Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2007. С. 168–170.
10. Донцов Д. Дух нашої давнини. 2-ге вид. Дрогобич: Відродження, 1991. 342 с.
11. Кульчицький О. Психосоціальні аспекти «Мойсея» // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. CLXVI. Збірник філологічної секції на пошану сторіччя народин Івана Франка. Нью-Йорк; Париж, Сідней; Торонто, 1957. С. 67–81.
12. Баган О. Постать та ідеї Івана Франка крізь призму філософії ірраціоналізму (Д. Донцов про І. Франка) // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії. Збірник наукових праць. Дрогобич: Коло, 2004. С. 54–70.
13. Баган О. Від редколегії збірника // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії. Збірник наукових праць. Дрогобич: Коло, 2004. С. 3–6.

**ДО ПРОБЛЕМИ «МИТЕЦЬ І ШЛЮБ»
У ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ХУДОЖНИК»**

Валентина КОВАЛЕНКО,

*письменниця, літературознавець, в.о. генерального директора
Шевченківського національного заповідника*

Шевченкове бачення подружньої любові, шлюбу (етимологічне – від любити) незрідка художньо моделюється і на сторінках його прозової (російськомовної) творчості, яка за часом (50–80-ті роки ХІХ ст.) збіглася із використанням літературою Просвітництва автобіографічного документального матеріалу, із написанням романів виховання, зокрема про мистецтво і долю митця, що досить широко представляла німецька (гетівська, новалісівська) та російська проза першої половини ХІХ ст. У своїх повістях

Т. Шевченко особливе місце відводить ролі жінки в житті чоловіка – як естетичного ідеалу, як жінки-матері. Тож виписані письменником у повістях високоморальні подружжя Сокир («Близнюки»), Шмідтів («Художник»), Претхелів («Прогулка с удовольствием и не без морали») є втіленням власне шевченківського ідеалу родини, такої родини, де є любов, взаєморозуміння і взаємоповага, де обов'язково є діти і особлива увага приділяється їхньому вихованню, традиційно закоріненому в український ментальний ґрунт.

Генетично закладені витворені століттями життєві й етичні ідеали українського укладу життя оприявлюються поетом у його творах як українська національна картина світу, особливо тоді, коли він найгостріше відчуває тугу за сімейним затишком на засланні, плин часу і віку.

Тож російські повісті Т. Шевченка, в переважній більшості яких персонаж-оповідач органічно через автобіографічні подробиці «живопише» себе (як співавтор, учасник або свідок справжніх подій), мають, за В. Смілянською, «неабиякий пізнавальний інтерес» [3, с. 367], особливо ж, у контексті заголовної проблеми цієї статті. Підтвердження бажання автора-оповідача поділитися з читачем своїми роздумами знаходимо і в репліках типу: «...дело в том, что люблю открывать мои убеждения во всей их наготе, несмотря на чин и звание. Притом же я это делаю теперь собственно для друга моего художника...» [4]. А, отже, і для себе.

Своєрідним відкриттям Шевченка-прозаїка, як зазначає відомий шевченкознавець В. Смілянська, «стало поєднання вигаданого сюжету з мемуарно-епістолярними елементами», які склали основу повісті «Художник» (1856). Саме цей твір розлого оприявлює «процес формування самоцінної творчої особистості», «історію душі автобіографічного героя», оскільки жанр автобіографічного роману виховання передбачає звернення до духовної еволюції героя...» [3, с. 346].

У повісті «Художник» Т. Шевченко наділяє художника І. Сошенка, від імені якого ведеться розповідь, своїми переживаннями і філософськими роздумами над сенсом життя творчої особистості, зокрема над проблемою «митець і шлюб», приводом до розмислів над якою стало також невдале одруження Карла Брюллова, хто був для поета і художника взірцевим прикладом того, що головніше в житті творця – сходження до вершин духовної культури через активне накопичення творчого потенціалу, через напруження творчих сил, чи «ядовитое дыхание домашней медяницы», якою був «отруєний» молодий перспективний художник, герой Шевченкової повісті. Перший (так закінчується і повість) Карл Великий, помирав у Римі, столиці митців «вищої» проби; другий, зійшовши з розуму, помер у лікарні «Всех скорбящих». Такого фіналу, очевидно ж, підсвідомо боявся і сам Шевченко, оскільки в стосунках із жінками йому не раз доводилося переживати розчарування і зради. Усвідомлюючи «нерозбірливість» в «любовних справах» таких «огневых душ», як і сам (тут Шевченко в це поняття вкладає смисл душі вразливої, мистецької) письменник резюмує: «...И часто случается, что истинному и самому восторженному поклоннику красоты

выпадает на долю такой нравственно безобразный идол, что только дым кухонного очага ему впору, а он, простота, курит перед ним чистейший фимиам... очень немногим этим огненным душам сопутствовала гармония. От Сократа, Бергема и до наших дней одна и та же безобразная нескладица в обыденной жизни. ...чего я боюсь (вид. В.К.) в моем художнике. Пожалуй, и он, по примеру всемирных гениев, закабалит свою нежную, восприимчивую душу какому-нибудь сатане в юбке. И хорошо еще, если он, подобно Сократу и Пуссену, шуточкой отделается от домашней сатаны и пойдет своею дорогой, а в противном случае – прощай, искусство и наука, прощай, поэзия и все очаровательное в жизни, прощай навеки...» [4, с. 346].

Слід підкреслити, що від початку повісті і до її завершення читач має змогу прослідкувати, як саме відбувається той процес «звершення» (і, навпаки, згуби) таланту творців, як розвивається «історія душі» досвідченого геніального Карла («с его неуместной женитьбой и уместным разводом») та зовсім молодого недосвідченого художника, котрий від пристрасного почуття першого кохання та від неперепутного бажання домашнього затишку женився на вагітній від мічмана молоденькій сусідці (з останньої у свіжому пориві натхнення намалював картину «Весталка», яка подарувала йому неабиякий творчий успіх та відкрила шлях до Італії, де б він міг зреалізувати свою програму і «зажити» професійного мистецького пера». Ось як про це в листі до Івана Сошенка пише про свого товариша Михайлов: «... «Весталку» моего друга превозносят до небес... Ее купил какой-то богатый вельможа и хорошо заплатил. Копий и литографий с нее – во всех лавках и на всех перекрестках. Одним словом, успех полный. А он, дурак, женился. На днях я заходил к нему и нашел в нем какую-то неприятную перемену. Тетушка, кажется, его прибрала к рукам. У Карла Павловича он никогда не бывает. Вероятно, стыдится. Начал он с своей жены и не с своего дитяти мадонну с предвечным младенцем. И если он кончит так хорошо, как начал, то это превзойдет «Весталку». Экспрессия младенца и матери удивительно хороша. Как это ему не удалась программа, я удивляюсь. Не знаю, допустят ли его, как женатого, будущий год к конкурсу. Кажется нет...» [4, с. 421].

Символічним, як бачимо, і в плані життєвої, і в плані творчої невдачі видається одруження молодого митця, бо ж заснований цей відпочатково «брак» (а не шлюб, як це звучить українською в сенсі змістовому) на короткочасному вогні першого, не перевіреного часом, почутті; з жінкою, яка, хоча й не зі своєї волі, але стала покриткою (порушивши таким чином морально-етичну традицію кровного роду та впустивши кров чужу); віддавши перевагу сімейного побуту над творчою працею. «Если усиленный труд и даст ему средства, – раздумье оповидач, – то жена и дети отнимут у него эти бедные средства прежде, нежели он подумает о Риме и его бессмертных чудесах...» [4, с. 421]. І вже риторичними вигуками типу «Сколько бы великих произведений не потонуло в этом домашнем омуте, а остались бы на земле в назидание и наслаждение человечеству!», «О, если бы могли эти светочи мира

обойтись без семейного счастья, как бы прекрасно было!» оповідач переконливо таки засвідчує, що і для генія, і для звичайного художника «домашний камин и семейный кружок необходим» як солодке заспокійливе для втомленого серця, як душевний відпочинок. А гармонійну рівновагу для творчої людини автор-оповідач бачить у колі дітей і доброї та люблячої дружини, розуміючи, що для митця таке щастя, така прекрасна муза гармонії трапляється дуже рідко і тому, за його висновками, стократ блаженний той художник, кому поталанило в цьому плані. Шевченків оповідач розуміє і те, що «весталка», натхненниця його візаві «едва ли способна залезть поглубже в сердце художника, который так прекрасно чувствует и понимает все возвышенно-прекрасное в природе... Это должна быть быстроглазая, курносенькая плутовка, вроде швеи или бойкой горничной...». Ця репліка підкреслює несприйняття Шевченком у жінці «штукованості», поверховості. Так, приміром, спостерігаючи за знайомою красунею (про що читаємо в «Журналі»), він помічає, що на її потилиці у дрібні косички заплетене волосся («...прежде думал, что у нее естественно завиваются волосы, а это вот что») – і це відкриття зупиняє його в зізнанні кохання. То відзначає для себе, що вона поверхова і про прекрасне в мистецтві говорить байдуже, проте читає напам'ять «пошленькие стишки» чи до півночі грає в карти – «отвратительно видит молодую прекрасную женщину за таким безчувственным занятием») [4, с.417]. Що ж до ідеалу жіночої краси, то на сторінках Шевченкових повістей і журналу оприявлюються письменником розлогі філософствування, втілені в афористичні формули типу:

1. «...Если необходима красавица художнику для его любимого искусства, для этого есть натурщицы, танцовщицы и прочие мастерицы цеховые. А в доме ему, как и простому смертному, необходима добрая, любящая женщина, но никак не привилегированная красавица... Красавице, как и истинной актрисе, необходима толпа поклонников... (с. 416).

– «В наблюдениях своих по делу семейного счастья я вот что заметил. Замечание мое относится вообще к людям, но в особенности к вдохновенным поклонникам всего благого и прекрасного в природе. Они-то, бедные, и бывают тяжкою жертвою своего обожаемого идола – красоты... а красота женщины в особенности, действует на них всеокрушительно... А это-то и есть мутный, всеотравляющий источник всего прекрасного и великого в жизни... В ней одно чувство поглотило все другие прекрасные чувства. Это эгоизм, порожденный сознанием собственной всеокрушающей красоты... Привилегированная красавица ничем не может быть, кроме красавицы. Ни любящей, кроткою женою, ни доброй, нежной матерью, ни даже пламенной любовницей... (с. 415).

Взагалі ж, самобутня, одухотворена краса жінки дарувала Шевченкові неабияку творчу радість відкриття. Так, прошкуючи поетовим щоденником та повістями, натрапляємо на багату палітру вражень від спілкування з жінками. До жінок високої проби Шевченко відносив Марка Вовчка, Агафію Ускову, дружину Голіховського, директорку інституту Марію Дорохову, Варвару

Репніну... Однак, втіленням досконалої природної краси поет вважав тип своєї землячки (згадаймо: все своє життя він мріяв поєднатися у шлюбі з простою сільською дівчиною). Саме в ній поета захоплювала краса моральної чистоти: «...А обыкновенная женщина по-моему, есть самая лучшая женщина», – читаємо Шевченкові розмисли з уст його оповідача [4, с. 418–419].

У своєму героєві повісті письменникові хотілося бачити найбільшого і найнезвичайнішого художника і водночас найзвичайнішу людину в домашньому житті. Однак, ці дві якості дуже рідко вживаються під однією кривлею. Шевченко це розумів і, можливо, знаходив у тому своє заспокоєння від нереалізованості у власному житті. Бо не існує, за його висновкуванням, середньої дороги в мистецтві і в науці – «средняя дорога ни к чему, кроме безыменной могилы, не приводит». Тому, очевидно, приклад Карла Великого як геніального художника був показовим і для Тараса Григоровича: «Цампиери как будто говорит мне: «Не женись, погибнешь», – нагадує письменник у повісті слова свого великого учителя Брюллова (факт одруження Карла був зафіксований ним і в «Журналі») і детально згадує той цікавий епізод із життя відомого художника, у майстерні якого відточувався Шевченковий малярський пензель. Виявляється, одруження для Карла з його молодою пасією було звичайною подією, чого не скажеш про той празничний настрій, з яким він приступав до написання своїх картин. Не забарився і розрив – схожий на звільнення. Звільнення душі і духу. Від... домашней сатани в юбке? нравственно безобразного идола? ядовитого дыхания домашней медяницы?

Цими та іншими означеннями автор-оповідач підкреслив у повісті неперебунне існування проблеми «митець і сім'я», де перший нерідко згаса у провільжених умовах домашнього побуту, втративши даровану Богом іскру любові. Тоді і з'являються, як у молодого художника, препавшего человека, замість оригіналів – копії «Весталки»; замість геніальної картини – незакінчена «Мадонна», яка послужила замість рами в розбитому вікні. І, як уже мовилося вище, – символічна смерть, самознищення митця. Напевне ж, страх самознищитися був природним і для Т. Шевченка. Тому сублімування в творчість проблеми одруження допомагало йому уявно «проживати» те, чого не відбулося (чи, не дай Боже, щоб відбулося) в його реальному житті.

Список використаних джерел

1. Зарва В. «Близнюки», «Художник» Т. Шевченка як версія просвітницького роману виховання ?? Збірник праць Всеукраїнської (37-ї) наукової шевченківської конференції: Черкаси, 22–24 квітня 2009 р. С.63–71.
2. Мовчанюк В. Філософські, релігійні, етично-екзистенціалістські аспекти поезії Т. Шевченка «Росли укупочці, зросли...» ?? Збірник праць Всеукраїнської (37-ї) наукової шевченківської конференції: Черкаси, 22–24 квітня 2009 р. С.362–374.
3. Смілянська В. Шевченкознавчі розмисли. Збірник наукових праць. К. 2005.
4. Шевченко Т. Повісті. К.: Держ. Вид-во худ. л-ри. 685 с.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕДМЕТІВ МЕТАЛОПЛАСТИКИ ЧАСІВ СКІФСЬКОЇ ДОБИ

Ігор СОЛОДОВНИКОВ,

*завідувач відділу досліджень у сфері інформаційних технологій
Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України*

Скіфи заселяли територію України приблизно у VII–III ст. до н. е. на землях сучасної України від Дунаю до Дону. Формування скіфської культури відбувалося у VII ст. до н. е. На основі засвоєння елементів культури попереднього населення Надчорномор'я – кіммерійців.

Символіка, орнаментация та образотворчі мотиви – це своєрідна художня мова часу, яка відтворювала світоглядні уявлення суспільства. Особливістю скіфського золотарства стало зображення фантастичних звірів (грифони, сфінкси, крилаті тварини та химери з людськими головами), так званий «скіфський звіриний» стиль. Потім сармати принесли нові традиції – своєрідний поліхромний стиль, особливістю якого є те, що у виробках у напаяних гніздах з'явилися кольорові вставки з блакитної пасти, граната, бірюзи.

При оцінці автентичності виробів цієї епохи є певні труднощі у визначенні центру виробництва й часу. Це пов'язано насамперед із тим, що частина виробів виготовлялася місцевими майстрами на території, де проживали скіфи, а інша частина ювелірних виробів була привезена чи куплена або захоплена під час військових походів.

Період скіфського мистецтва прийнято ділити на два періоди, які різняться за характером виконання художніх виробів.

Перший період, ранній, датується VII–VI ст. до н. е. Основними рисами, що притаманні першому періоду, є:

- реалізм тваринного світу, компактність;
- зображення тварин у спокійному стані (VI–V ст. до н. е.).

У другій половині V ст. до н. е. виникають зооморфні перетворення, коли частина фігури тварини перетворюється у самостійний образ.

Другому більш пізньому періоду передував короткий суміжний етап (II половина V століття до н. е.), коли ознаки, характерні для першого і другого періодів, поєднуються між собою і коли в скіфське мистецтво широким струменем вливаються грецькі та іранські мотиви.

Другий період пізній, датується IV–III ст. до н. е. Основними рисами, що притаманні другому періоду, є:

- поява динамізму і експресії;
- поширення композицій, де зображилася боротьба звірів;
- посилення орнаментальності відповідно до схематизації реальних форм;

- графічна схематизація образів, перетворення їх у лінійний орнамент: зображення стають пласкими, деталі позначаються різьбленими лініями. Образи набувають візуальної чіткості, притаманної знакам (зображенням знаків). Цей період характерний тим, що «зображення стають пласкими, деталі позначаються різьбленими лініями;

- у скіфське мистецтво вливаються грецькі мотиви, у виробах відчутна деградація тваринного стилю.

- з'являються повністю самостійні зображення голів, копит, ніг, лап, кігтів, вух тварини, тобто образ розчленовується на окремі деталі, що сприяє посиленню орнаментальних тенденцій скіфського мистецтва і подальшій схематизації цілих фігур.

В цей період виникла своєрідна «мова» скіфського звіриного стилю, особливості якої у тому, що твір мистецтва часом є ніби схематичним зображенням міфологічної оповіді, яке містить означення основних (найбільш важливих) моментів міфу, але організовує їх за принципом декоративності.

Важливою ознакою автентичності ювелірного виробу є застосовування певних технічних прийомів, які в кожному історичному періоді мали власні особливості.

На ранньому етапі розвитку ювелірного ремесла, зокрема у кіммерійську добу, частіше використовували техніку лиття. У скіфсько-сарматський період метод лиття застосовували дуже рідко, оскільки при цьому втрачається метал і важко отримати чіткі відливки з високопробного золота. Литву притаманно: складність конструкції форми, наявність пор, наявність на протилежній частині виробу шорсткості поверхні від форми з піску та слідів від форми, велика вага виробу. Виготовлення виробів із дорогоцінних металів, особливо в IV ст. до н. е., часто здійснювалося технікою штампування й карбування з кованого листа. Про це свідчать знахідки бронзових штампів, а також виробів, виготовлених цими способами. При штампуванні майстри розміщували на м'яку подушку зі смоли тонку пластинку золота, на яку натискували накладеним зверху штампом. Розпізнати метод штампування можливо за ознаками плавних рельєфних ліній форми, простої конструкції, найчастіше площинної композиції, незначних зморщок у кутових місцях, відносно малої товщини деталі.

У виробництві карбованих художніх виробів застосовували дерев'яні форми-матриці. При рельєфному карбуванні дрібних речей дерев'яну форму використовували багато разів для виготовлення цілої серії однорідних предметів. Із кінця III і в II ст. до н. е. в зв'язку із занепадом металообробки рельєфне карбування як цілих предметів, так і окремих деталей часто замінювали литтям.

Із IV ст. до н. е. майстри володіли технікою паяння. Припоєм слугували легкоплавкі сплави, які майже непомітно відрізнялися від предмета, а для напаявання зерен філіграні на витончені й дрібні вироби інколи використовували ртуть. Декорування ювелірних виробів здійснювали

простими й складними методами, діагностика яких не викликає великих труднощів. При виконанні штампування та різьблення золото тільки деформується, але не дає відходів, а гравірувальних робіт – золото зрізається. Спосіб гравірування рідко використовували при виготовленні виробів із тонкого листового золота – воно характерне для декорування масивних виробів. Різані лінії на виробках нагадують неглибокі жолобки. Більш глибокі V-подібні лінії характерні для гравірування, виконаного сучасними сталевими інструментами. Золоту поверхню можна обробити інструментом, схожим на різець (гравірування «тремоло»), проте він залишає зигзагоподібний слід. Простіші орнаменти продряпувалися на золоті металевим гострим стрижнем.

Під час експертизи античних ювелірних виробів про справжність можна судити за наявністю зерні й особливого виду філіграні, яка, як правило, не дублюється сучасними фальсифікаторами. Фальсифікатори даними прийомом не володіють і в підробках ми зустрічаємо, що кульки тримаються на стандартних ювелірних припоях. Часто один припій охоплює кілька кульок одночасно, склад припоїв може бути сучасним сам по собі і т.п.

Антична грануляція закріплюється на основі за допомогою припою, який отримано шляхом відновлення введеного під кульки куприту або малахіту до міді та взаємодією останньої із золотом. Філігрань виготовлялася з кованого листа, розрізаного на тонкі смужки, які перекручувалися й додатково прокатувалися між дерев'яними поверхнями або декоративно оброблялися різцем. Протягування дроту крізь філь'єри відмічається в більш пізній період. Дріт протягується через ряд отворів, які поступово звужуються. Такі отвори називаються філь'єри. Унаслідок такого методу по довжині дроту залишається «лінія шва», яка відсутня в підробках та копіях. Розповсюдженим методом декорування були так звані «плетінки», отримані звиванням двох смужок. Укладені паралельно, але з різним нахилом витків, смужки утворювали ялинковий орнамент. Заключною обробкою гладких поверхонь ювелірних виробів були шліфування або полірування. Обробку філігранних виробів здійснювали розчинами солей, галунів або сечовини. Нанесення тонкого золотого листа (фольги) на поверхню металевого виробу здійснювали нагріванням із одночасним поліруванням. Іншим способом наносили на поверхню амальгаму – суміш золота й ртуті, яку підігрівали, ртуть випаровувалася, залишаючи рівний, золотий шар, який полірували до блиску.

Корисним є також дослідження під мікроскопом поверхні предметів. При цьому зазвичай слід звернути увагу на подряпини, пошкодження, лагодження, наявність сторонніх матеріалів (залишків ґрунту, полірувальних матеріалів та ін.), походження яких може бути пов'язано як з умовами поховання для речей імовірно археологічного походження, так і з процесом природного зносу предметів в побуті.

Отже, для експерта важливим є встановлення особливостей стилістики та технологічних характеристик ювелірного мистецтва скіфського періоду, для того, що б вірно визначити автентичність під час проведення досліджень.

Список використаних джерел

1. *Артюх Т., Индутний В., Підвисоцька О. Експертиза та оцінка ювелірних прикрас скіфсько-сарматського періоду // Коштовне та декоративне каміння. № 4 (34). 2003. С. 3–29.*
2. *Квасниці В. Н., Подвысоцкая Е. П. К вопросу о технической экспертизе древних золотых изделий. СПб.: Ювелирное искусство и материальная культура, 1997. С. 33–34.*
3. *Мінжулін О. І. Реставрація творів з металу. К.: Лібра, 2000. 227 с.*
4. *Кузьміна Е. Е. Скифское искусство как отражение мировоззрения одной из групп индоиранцев. М.: Наука, 1976. С. 58.*
5. *Дайфи У., Огден Д. Греческое золото. Ювелирное искусство классической эпохи V–IV века до н. э. Мюнхен: Артограф Компад, 1989. 272 с.*
6. *Косолапов А. И. Некоторые аспекты экспертизы исторического металла // Сборник материалов по экспертизе художественных произведений. СПб.: Формика, 1995. С. 137–141.*
7. *Булах Ю. Проблеми оцінки автентичності культурних цінностей із золота скіфського періоду. Електронний ресурс: <http://tr.knute.edu.ua/files/2010/09/14.pdf>. Дата звернення 15.09.2021.*

**ЗБЕРЕЖЕННЯ І ТРАНСЛЯЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД**

Христина ПЛЕЦАН,

доцент, кандидат наук з державного управління,

доцент Навчально-наукового інституту

Київського національного університету культури і мистецтв

Жива душа народна, жива, неподоланна!

О. Довженко

Дбайливо збережена та якісно інтерпретована культурна спадщина є унікальним підґрунтям для сталого розвитку українського суспільства і, водночас, може забезпечити креативну підтримку процесам розвитку креативних індустрій в Україні. Так, культура є основою та багатством сталого об'єднаного суспільства, вільних, відповідальних, креативних і щасливих людей. Водночас, креатив це те, що сприяє генерування нового соціального досвіду, творчості, ідеї, розвитку культурного вираження через збереження і трансляцію культурної спадщини.

Дефініція «культурна спадщина», чітко виокремлена в статті 1 Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, прийнятої в Парижі в 1972 році на Генеральній конференції ООН із питань освіти, науки й культури. Відповідно до якої культурна спадщина охарактеризована за трьома категоріями: пам'ятки (твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність із точки зору історії, мистецтва чи науки); ансамблі (групи ізольованих чи об'єднаних будівель,

архітектура, єдність чи зв'язок із пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки); визначні місця (твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології) (*Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини*).

Аналізуючи вищезазначене, підкреслимо, що саме в культурній спадщині виражається основна культурна ідентичність нації, її історія, звичаї і традиції, етнокультурна самобутність загалом. Зокрема, ідея розвитку культурної спадщини забезпечує культурний код української нації.

Нині в українському суспільстві все помітнішим стає пошук інтересу до історичного минулого, дослідження невідомих артефактів, популяризації культурного розмаїття.

Погоджуємось із К. Поливач (2012, с. 46), що культурна спадщина регіонів України настільки своєрідна та різна, що не підлягає ординарному порівнянню, і, оскільки її слід вивчати та достежувати як неповторне явище та не оціненне надбання нашого народу, то розвиток методичних підходів до її оцінювання має велике практичне значення (Поливач К., 2012).

Найбільш перспективною системою використання спадщини видається нова технологія, що передбачає перехід від відновлення точкових об'єктів матеріальної та духовної культури, живої і неживої природи, до відтворення територіально-просторових комплексів, що поєднують у собі унікальні історико-культурні та природні території. У цьому контексті, цілком актуальною є визначена місія Міністерства культури та інформаційної політики, а саме: збільшити вагу культури та створити умови для перетворення її на ключовий елемент розвитку та усвідомлення власної ідентичності українського суспільства (*Звіт Міністерства культури та інформаційної політики України, 2021*).

На сучасному етапі розвитку суспільства з всеохоплюючим процесом глобалізації у світовому культурному просторі відбуваються значні зміни, неминучим є шлях асиміляції культурної спадщини України до світового культурного простору, водночас актуальним є збереження своєї самобутності, автентичності і неповторності. Важливість цих засад спонукає до подальшого системного дослідження, збереження, відтворення й популяризації найрізноманітніших форм та проявів нематеріальної культурної спадщини, яка відповідно до Конвенції ЮНЕСКО проявляється в усних традиціях та формах вираження, зокрема, в мові; виконавському мистецтві; звичаях, обрядах, святкуваннях.

У своєму дослідженні більший акцент зосередимо на ролі нематеріальної культурної спадщини як пласту формування української ідентичності, мови, традицій, духовних цінностей, що є важливим фактором усвідомлення українців як єдиної нації. Тому, актуальним в наш час є залучення та популяризація усі державних і громадських інституцій для збереження і трансляції культурної спадщини України як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Об'єкти нематеріальної культурної спадщини (далі – НКС) відображають збережену культурну самобутність регіонів України: Буковини, Гуцульщини,

Бойківщини, Покуття, Опілля, Закарпаття, Волині, Поділля, Слобожанщини тощо. Загалом, до елементів НКС відносяться: усні традиції та форми вираження, виконавське мистецтво, звичаї, обряди, святкування, знання та практики, що стосуються природи та всесвіту, традиційні ремесла (*Нематеріальна культурна спадщина України, 2017*). Збереження, трансляція та популяризація традицій, оригінальність та неповторність їх можливість потенційної конкурентоспроможності країни, ідентифікацію України у світі через її бренди.

Україна пишається своєю багатю нематеріальною культурною спадщиною. Кожен регіон має свій унікальний колорит, автентичність, звичаї та традиції. Зауважимо, що станом на 1.09.2020 року до національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України включено 26 елементів (*Національний перелік нематеріальної культурної спадщини України, 2021*). Переконані, унікальність культурної спадщини потрібно розглядати як ресурсу пізнання природи, історії та культури українського народу, водночас і як необхідність збереження української нації, самобутності та розквіту культури України загалом.

Розглянемо, до прикладу, Тернопільський регіон. Станом на 1 січня 2019 року в області працювало 17 заслужених майстрів народної творчості, 280 майстрів народних художніх промислів, 1188 умільців. Їхні види діяльності – художня вишивка, кераміка, живопис, різьба по дереву, лозо- і рогозоплетіння, писанкарство, ковальство, графіка, різьба по каменю, інші види мистецтва. Виставки виробів майстрів та умільців народних художніх промислів проводяться у рамках кожного клубного масового заходу, фестивалю чи конкурсу. Обов'язковим елементом кожної виставки є проведення майстер-класів з усіх жанрів образотворчого і декоративноприкладного мистецтв. Станом на 1 січня 2020 року на державному обліку перебуває 6727 пам'яток та об'єктів культурної спадщини (археології, історії, монументального мистецтва, архітектури, садово-паркового мистецтва та науки і техніки), з них до Державного реєстру нерухомих пам'яток України занесена 241 пам'ятка (*Офіційний сайт Тернопільської обласної державної адміністрації*).

Як зазначає Н. Волощук (2018), культурна спадщина Західного регіону має свою локальну ідентичність, сформовану впродовж тривалого історичного періоду. Вона складалась в тісному європейському контексті. Ці території перебували в контакті й під впливом різних культурних епох. Торговельні шляхи, що єдали Захід і Схід, були і шляхами культурного діалогу, шляхами паломників до духовних джерел, дорогами студентів до університетів, тогочасних еліт до європейських культурних центрів, які були каналами поширення літератури, ідей, знань, законів і норм, які відігравали значну цивілізаційну роль. Це творило моду на будівництво, колекціонерство (Волощук Н., 2018). Культурна ідентичність є вартістю не матеріальною, а духовною, однак є зматеріалізованою в культурній спадщині, у всьому культурному ландшафті Європи. Культурна спадщина формує і локальну

ідентичність – від села, містечка й міста до цілого регіону, зберігає різноманіття як цінність і відрізняє нас від інших, викликаючи зацікавлення інших нами (*Волощук Н., 2018*).

Родзинкою нематеріальної культурної спадщини Тернопільського краю є борщівська вишивка, яку у 2020 р. внесено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. Борщівська народна вишивка (Борщівський район Тернопільської області) поки що єдиний елемент народного мистецтва від області, що включений до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України. Це сорочки вишиті темним, аж до чорного, колоритом. Виконані вовною густо без пробілів орнаменти суцільно вкривають рукави жіночих сорочок, гаптовані «поверхневим швом». Основний фон вишивки чорний, з вкрапленням червоного, зеленого, жовтогарячого. Нитки вовняні. Орнамент дуже різноманітний за композиційними мотивами й елементами.

Проте, Тернопілля славиться не тільки борщівською вишиванкою. У регіоні здійснюється активна діяльність збереження і трансляції культурної спадщини як державними інституціями, так і громадськими. Загалом, збереження, трансляцію та популяризацію культурної спадщини регіону забезпечують у колоборації діяльності управління культури Тернопільської ОДА та місцевих ОТГ, Тернопільський обласний центр охорони наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, Тернопільський обласний методичний центр народної творчості, громадські організації.

З метою охорони, збереження, популяризації та підтримки нематеріальної культурної спадщини Тернопільщини, на виконання наказів управління культури Тернопільської ОДА Тернопільським обласним методичним центром народної творчості забезпечується формування та оновлення регіонального реєстру елементів НКС. Як зазначено на офіційному сайті (*Офіційний сайт Тернопільської обласної державної адміністрації*) до списку Елементів нематеріальної культурної спадщини, що включені до регіонального (обласного) переліку Тернопільщини відносять: «Лемківські пісні з м. Бережани»; «Староноворічне засівання з конем села Вістря Монастириського р-ну»; «Повстанські пісні Шумщини» та «Шумський весільний обряд «Корона»»; «Кременецькі гречані вареники»; «Обряд Куста з с. Андруга Кременецького р-н»; «Весільний обряд «Вінкоплетіння» з с. Самолуски Гусятинського р-ну»; «Обряд Подільського весілля з с. Горошова»; «Різдвяна Традиція «Спалювання дідуха» з с. Курники»; «Приготування страв на Святий вечір»; «Весільний обряд «Вінкоплетіння» в селах Заліщицького р-ну»; «Обряди Різдвяних свят на Підгаєччині»; «Підзамочківські лемківські пісні та обряди» тощо.

Метою списку є охорона в умовах посиленних глобалізаційних процесів таких галузей нематеріальної культурної спадщини, як: «усні традиції і форми вираження, включаючи мову в якості носія нематеріальної культурної спадщини; виконавські мистецтва; звичаї, обряди, свята; знання і звичаї, що відносяться до природи і всесвіту; знання і навички, пов'язані з традиційними ремеслами» (Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини). Доцільно підк-

реслити позитивну динаміку ефективної діяльності вищезазначених інституцій зі збереження і трансляції культурної спадщини Тернопільського регіону.

Підсумовуючи вищезазначене зауважимо, що культурна спадщина повинна бути стратегічним напрямом розвитку кожного регіону та українського суспільства загалом, цим самими забезпечуючи популяризацію України та української самобутності на міжнародному рівні.

Список використаних джерел

1. Волощук Н. Роль елементів нематеріальної культурної спадщини в розвитку туристичної сфери регіону (на прикладах реалізації проектів «етногалерея «спадок», «під зорею Пінзеля»). Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс: досвід, практики, інновації : тези доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф.-фестиваль, Київ, Вид. центр КНУКіМ, 2018. С. 101–108.
2. Звіт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <http://kyiv-heritage.com/sites/default/files/Мінкульт-Звіт.81.pdf>
3. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/content/konvenciya-yunesko-pro-ohoronu-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchini.html>
4. Копієвська О. Р. Культурна спадщина в контексті історичної культурології// Питання культурології: зб. наук. праць. Київ: КНУКіМ, 2009. С. 66–72.
5. Національний перелік нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv>
6. Нематеріальна культурна спадщина України. Методична розробка. Київ, 2017. URL: https://uccs.org.ua/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/2018-08-17_2.pdf
7. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Монографія. Київ: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРИЧНИЙ АРЕАЛ м.ЧИГИРИНА

Ірина ЧЕПУРНА,

старший науковий співробітник

Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

Визначення історичного ареалу міста, яке занесене до Списку історичних населених місць, є сьогодні одним із найактуальніших у сфері охорони культурної спадщини. Світове пам'яткоохоронне законодавство ще з середини минулого століття ввело поняття історичне місто, історичний ареал населеного міста і здійснило перехід від охорони окремої пам'ятки до цілісної системи охорони історичних територій. Зокрема, в 1964 р. була прийнята Венеціанська хартія, в якій зазначалося про охорону традиційного середовища. Важливими документами є «Міжнародна хартія про охорону історичних міст» 1987 р. та Краківська хартія 2000 р., в яких зазначається, що історичні міста і села повинні зберігатись цілісно. Новим кроком світового співтовариства в справі охорони історичних міст (сіл) є так звані Принципи Валетти (2011 р.), які значно розширили поняття

культурна спадщина. Збереження традиційного ландшафту доповнилося нематеріальною спадщиною: збереженням традицій, звичаїв, специфічного духу певної території. Історичні центри (ареали) запропоновано охороняти разом з околицями, розглядаючи їх як нерозривне ціле.

Орієнтація на світові тенденції була одним із чинників прийняття в Україні у 2000 р. Закону України «Про охорону культурної спадщини». Хоч він і не повністю враховує світові стандарти охорони давнини, проте Р. II та Р. VI. Закону дають визначення поняттям «історичного місця» та «історичного ареалу», визначають засади їх збереження. У 2002 р. Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова № 318 «Про затвердження порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць».

Як же адаптована до світових тенденцій та українського законодавства охорона культурної спадщини Чигирин, міста, що занесене до «Списку історичних населених місць України» [5, с. 1]? Адже історичні міста вимагають особливого підходу, оскільки процеси їх розвитку, реконструкції, забудови, господарської діяльності у історичних ареалах, визначених на їх території, повинні ґрунтуватись на необхідності збереження і раціонального використання об'єктів нерухомої культурної спадщини, охорони традиційного середовища. Алгоритм пам'яткоохоронної діяльності в таких містах коротко можна описати так:

– проведення комплексних історико-архітектурних, археологічних, природоохоронних досліджень території міста, на основі яких здійснюється :

- 1) повна інвентаризація пам'яток;
- 2) встановлення зон охорони пам'яток (охоронна зона, зона регулювання забудови, зона охоронюваного ландшафту);
- 3) затвердження місцевих правил забудови;
- 4) розроблення науково-проектної документації (історико-архітектурного плану), яким визначаються межі та режим використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів.

Перший історико-архітектурний план Чигирин був розроблений у 1987 р. співробітниками науково-дослідного інституту теорії, історії і перспективних проблем радянської архітектури (КиївНДІТІ) під керівництвом В. Вечерського [4, с. 1]. Його створення було зумовлено вимогами Інструкції Міністерства культури СРСР від 24.01.86 р. № 33, яка зобов'язувала розробити зони охорони пам'ятників для нерухомих пам'ятників історії та культури у історичних містах (ще в 1968 р. Чигирин був занесений до «Списка старинных городов, поселков и сел Украинской ССР, проекты которых должны согласовываться с органами охраны памятников культуры»). Місто також увійшло до переліку поселень, затвердженого постановою Ради Міністрів УРСР № 532 від 1976 р. «Об утверждении перечня старинных малых и средних городов и других населенных пунктов республики, имеющих памятники истории, археологии, градостроительства и архитектуры»). Цим історико-архітектурним планом визначались території, які мали історико-культурну цінність. Це Замкова гора, Поділ, територія на північ від Замкової гори до Тясмину, лівий берег Тясмину

(Свято-Троїцький монастир), долина Тясмину в напрямку від Замкової гори до с. Суботів. Для найбільш цінної в історико-культурному відношенні території «Замкової гори» було розроблено зону охорони (Фото 1). Також у плані були зазначені об'єкти історико-культурного надбання, в т. ч. давні архітектурні споруди, які рекомендувалося взяти під охорону та занести до списку пам'ятників [4, с.59-60]. Історико-архітектурний план був затверджений виконавчим комітетом Черкаської обласної ради (рішення № 40 від 15.02.88 р.).

В 1989 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову «Про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи м. Чигирин, с. Суботів і урочища Холодний Яр в Черкаській області Державним історико-культурним заповідником». В зв'язку з цим, у 1991 р. науково-дослідним інститутом теорії архітектури та містобудування у м. Києві (КиївНДІТІАМ) була розроблена генеральна схема зон Чигиринського історико-культурного заповідника [1, с. 1]. Проект виконаний групою фахівців під керівництвом кандидата архітектури С. К. Кілессо. За основу був взятий історико-архітектурний опорний план 1987 р. із врахуванням даних нових історико-археологічних досліджень. Зокрема, в 1989 р. була організована Чигиринська експедиція, яка протягом 1989-1994 рр. проводила дослідження території Замкової гори, в т. ч. бастіону Дорошенка.

Генеральна схема зон охорони містила проектні пропозиції щодо включення до складу заповідника територій пам'яток (об'єктів) історії, культури і природи, визначала їх межі та зони охорони і встановлювала режим їх використання. Також до уваги були взяті пам'ятки (об'єкти), що знаходяться поза межами заповідника, але мають історико-культурну чи природну цінність. Для особливо цінних в історико-культурному відношенні територій були розроблені поглиблені історико-культурні опорні плани з відповідними рекомендаціями. У Чигирині це території Замкової гори та Чигиринського Свято-Троїцького монастиря [1, с. 13].

Генеральна схема зон охорони затверджена виконавчим комітетом Черкаської обласної ради народних депутатів (рішення № 30 від 16.03.92 р.) У рішенні зазначено, що генеральна схема є основним місторегулюючим документом, обов'язковим до дотримання усіма інстанціями, організаціями та особами, які виконують будь-які роботи на території заповідника та у межах визначених охоронних зон. На основі генеральної схеми зон охорони у 1992 р. українським державним виробничим об'єднанням «Гіпроград» був розроблений генеральний план міста Чигирин, на якому визначено 2 історичні території – Замкова гора і Свято-Троїцький монастир з позначенням їх меж та зон охорони: (охоронні зони, зони регулювання забудови та охоронюваного ландшафту) (Фото 2, 3).

З часу створення заповідника минуло 32 роки. Функціонування НІКЗ «Чигирин» активізувало проведення археологічних досліджень на території міста. Зокрема, Верхнє та Нижнє місто досліджувалось в 1993-1994 рр. Чигиринською експедицією ІА НАН, у 2004 р. – експедицією Чернігівського Державного педагогічного університету Т. Г. Шевченка та Сіверського інституту регіональних досліджень; у 2007-2008 рр. – археологічною інспекцією управління культури Черкаської ОДА. Окрім того, історія Чигиринщини досліджувалась

багатьма науковцями в архівах України та закордону. На разі, завдячуючи дослідженням археологів, науковців, співробітників НІКЗ «Чигирин» маємо достатньо матеріалу про розвиток міста, його історико-культурну спадщину.

Окрім того, в роки незалежності України були прийняті нові законодавчі акти, зокрема:

Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000;

Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 8.03.2004;

Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 №318 «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів»;

ДБН Б.2.2-3: 2012. «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту». Затверджено наказом Мінрегіонбуду від 12.03.2012 № 106.

Ці закони та ряд інших на сьогодні створюють нормативно-правове поле збереження історико-культурної спадщини, а їх виконання в час відродження національного надбання набуває особливої ваги. Кожне історичне місто зобов'язане розробити історико-архітектурний план (відповідний до діючого законодавства), який визначає його містобудівний розвиток (ст. 17 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»). Міністерством регіонального будівництва визначений порядок його створення. На сьогодні, історико-архітектурний опорний план – це серйозна науково-проектна документація, у якій відображається інформація про:

нерухомі об'єкти культурної спадщини;

землі історико-культурного призначення;

території історико-культурних заповідників;

місця втрачених будинків, споруд, оборонних укріплень, що мали важливе історичне або містобудівне значення;

дисгармонійні будівлі та споруди;

пам'ятки природи, природні заповідники, цінні природні ландшафти [3, с. 1].

Матеріали історико-архітектурного опорного плану є підґрунтям визначення історичних ареалів та розроблення (коригування) зон охорони пам'яток. Зрозуміло, історичний ареал, зони охорони пам'яток мають відповідний статус, який і направлений на збереження історико-культурного середовища. Дані історико-архітектурного опорного плану є обов'язковими для проектних рішень у генеральних планах міст. Варто також зазначити, що історико-культурний план обов'язково підлягає коригуванню у разі отримання нових даних за результатами археологічних, історико-архітектурних чи містобудівних досліджень.

Чигирин на сьогодні користується Генеральним планом 1992 р., розробленим на підставі пам'яткоохоронного законодавства СРСР, УРСР. Відповідно до вимог сучасного законодавства, місто не має скоригованого Генерального плану, історико-архітектурного опорного плану, історичний ареал (чи ареали) міста не визначені. Відсутність історико-архітектурного опорного плану призводить до того, що на Генеральний план міста не нанесені усі пам'ятки

(об'єкти) культурної спадщини. В результаті, деякі з них зазнають негативного впливу, руйнування, перебудови, нищення.

Найбільше занепокоєння викликає статус та стан пам'ятки археології «Територія пізньосередньовічного Чигиринського верхнього і нижнього місто» (Замкова гора та Поділ). Вона була занесена до Списку пам'яток історії та культури у 1996 р. (Розпорядження Черкаської ОДА від 12.03.1996 р. № 129). На сьогодні пам'ятка ще мало досліджена. Лише в окремих місцях археологічні дослідження проводились у 1990 та в 1993 рр. археологічною експедицією ІА НАН України (керівник Горішній П. А) [2, с. 37]. Частина пам'ятки (Верхнє місто або Замкова Гора) знаходиться на балансі НІКЗ «Чигирин», занесена до Державного Реєстру нерухомих пам'яток, зони охорони встановлені. Інша частина пам'ятки (Нижнє місто або Поділ) перебуває в управлінні Чигиринської ОТГ. Ряд причин призвели до того, що на цю пам'ятку не складений науковий паспорт, її межі не визначені, зони охорони не встановлені.

У 2005–2006 рр. і у 2008 рр. на території пам'ятки проводились археологічні дослідження та розвідки археологічною інспекцією Черкаської ОДА (керівник к.і.н. Куштан Д. П). Під час археологічних досліджень 2005-2006 рр. на місці ймовірного розташування резиденції Б.Хмельницького були виявлені залишки кам'яних будівель 17 ст. Одна із споруд, можливо, була військовою канцелярією. Для з'ясування більш точних меж Нижнього міста Куштан Д. П. використав малюнок з плану укріплень Чигиринського замку військового інженера П. Гордона, датований 1678 р. Він наклав сучасний план Чигиринського замку з супутникової зйомки на план П. Гордона, зведених до спільного масштабу. В результаті було отримано малюнок за яким можна бачити орієнтовні межі пам'ятки (Фото 4). За його підрахунками площа Нижнього міста пізньосередньовічного Чигиринського складала 47 га [2, с. 41]. А якщо додати площу Замкової гори (Верхнє місто) – то загальна територія пам'ятки складе 74 га! Власне це і є історичний ареал міста.

Відсутність визначеного історичного ареалу (чи ареалів), відсутність пам'ятки на Генеральному плані міста вже призвела до того, що на початку 1980-х рр. у центрі Чигиринського (на той час в зоні охорони пам'ятки Замкова гора) були побудовані багатоповерхові будинки, які, до речі, історико-архітектурним планом 1987 р. визнані дисгармонійними спорудами [1, с. 34].

З порушенням пам'яткоохоронного законодавства був побудований центр зайнятості. Навіть сьогодні історичний центр міста забудовується магазинами, павільйонами на ще недосліджених територіях.

Головних причин відсутності плану на сьогодні є дві. По-перше, відповідно до сучасних вимог, необхідно провести комплексне дослідження всієї території міста. По-друге, містобудівна документація розробляється на замовлення виконавчих органів місцевого самоврядування. За роз'ясненням співробітників відділу житлово-комунального господарства, землеустрою архітектури та екології Чигиринської ОТГ місто не має на це коштів. Вартість історико-архітектурного опорного плану у 2019 р. складала 2,5 млн. грн., що є непідіймим для місцевого бюджету.

Тож на сьогодні збереження традиційного характеру середовища історичного міста Чигирин є проблемним. На жаль, у структурі новоствореної Чигиринської ОТГ навіть відсутній відділ пам'яткоохоронної роботи, хоч пріоритетним напрямком розвитку краю визначений туризм.

Список використаних джерел

1. Генеральна схема зон охорони Чигиринського історико-культурного заповідника. Київ, 1991 // Науковий архів НІКЗ «Чигирин».
2. Куштан Д.П. Звіт про науково-дослідні археологічні розкопки на багатошаровому поселенні-замчиці Б.Хмельницькогоу с.Суботів Чигиринського району, рятівні розкопки у м.м. Черкаси та Чигирин та розвідки на території Черкаської області за 2008 рік / Д.П.Куштан // Науковий архів НІКЗ «Чигирин».
3. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, наказ від 12.03.2012 № 106 Про затвердження ДБН Б.2.2.-3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту. – Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-1026>
4. Научные рекомендации к опорному плану г. Чигирин Черкасской области. Киев. – 1987 // Науковий архів НІКЗ «Чигирин».
5. Постанова КМУ від 26.06.2001р. № 878 Про затвердження Списку історичних населених місць України. Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: <https://ips.ligazakon.net/document/KP010878>
6. Чигирин. Генеральний план. 1992 р. // Архів відділу житлово-комунального господарства, землеустрою архітектури та екології Чигиринської ОТГ.

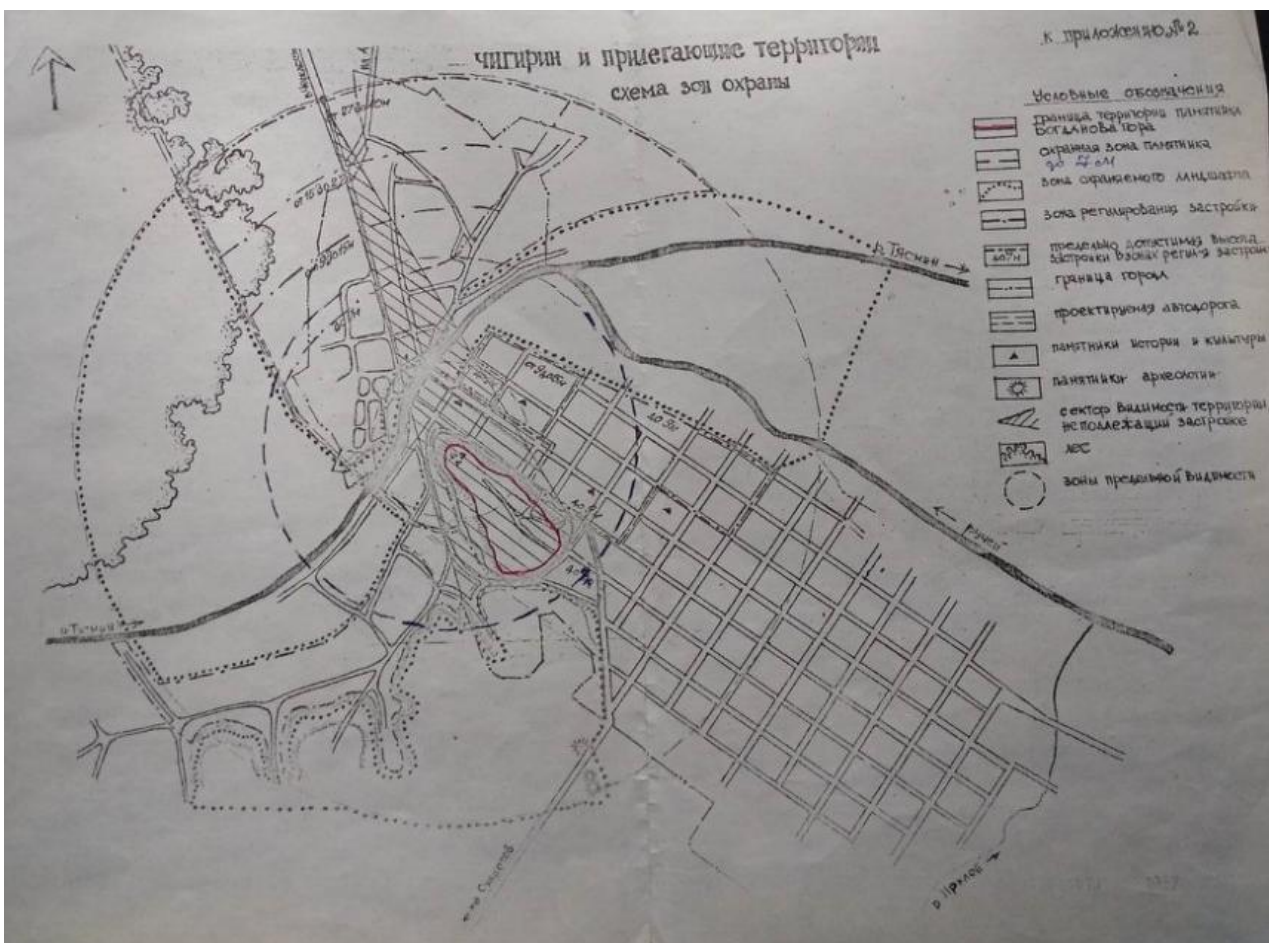

Фото 1. Чигирин. Замкова гора. Схема зон охорони

Фото 2. Чигирин. Генеральний план 1992 р. Замкова гора. Схема зон охорони.

Фото 3. Чигирин. Генеральний план 1992 р. Чигиринський Свято-Троїцький монастир. Схема зон охорони

Фото 4. Пам'ятки археології «Територія пізньосередньовічного Чигиринського верхнього і нижнього міст»

ТОПОНІМИ СЕЛА ТРУШІВЦІ

Юлія БАРВІНОК,

молодший науковий співробітник

Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

У публікації наведені топоніми села Трушівці Черкаського району, Черкаської області. Назви «кутків» села відображають географічні особливості місцевості або реальні, або ті, якими послуговувалися тоді, коли присвоювали найменування, тому розкриття їхнього змісту становить важливий інтерес для вивчення історії села.

Трушівці – одне з найбільших сіл Чигиринщини. Розташоване воно на відстані 31 км від Чигирини в напрямку Черкас. Село простягається вузькою

довгою смугою на 12-ти кілометрах вздовж траси Чигирин – Черкаси. До сьогодні зберігся вислів: «від Щура до Дибця» (на початку села від Погорілець жили Щури, на кінці – Дибці – прим. автора).

Заселення села Трушівці відбувалося упродовж віків у процесі складних історичних і соціально-економічних відносин. Паралельно із цим складалися і топоніми села.

Згідно з описом Леонтія Похилевича початку 1860-х рр.: «Село разделяется на две части, из которых одна на берегу Тясмина лежащая, называется Ясковцами, а другая, при почтовой дороге собственно Трушовцами» [7, с. 531]. За словами жителів, раніше село було багатолюдне і простягалося на 10 верст понад Тясмином. Піщаний степ, що все більше і більше поширювався і змушував жителів переселятися, ще на початку цього століття був вкритий дубовим і сосновим лісом. Насправді ще в універсалі гетьмана Павла Тетері на володіння маєтками Медведівському Свято-Миколаївському монастирю від 10 жовтня 1663 р. згадуються «Трушовци, зо всеми пожитками, поле для паханя от Медведовки лежащие, сеножати за мостком Медведовским». Отже, назва Трушівці існувала з другої половини XVII ст. [6].

За однією з версій топонім «Трушівці» походить від переселенців наприкінці XVI ст. з-під Нижнього Новгорода – племені терюшівської мордви. Саме від назви переселенців – представників народності ерзя могли виникнути населені пункти Худоліївка («кудо лей» – «домашня ріка»), Мордва і Терюшівці (Трушівці). Так само топонім «Ясківці», ймовірно, походить від татарського «ясак», «яса» чи башкирського «яһак» – натуральний податок, данина. Відомо, що в Московській державі з XV ст. підкорені народи Поволжя, Сибіру і Півночі платили завойовникам данину хутром. Можливо, переселенці принесли з собою в Україну цей термін [6].

До середини XIX ст. у документах вживаються обидві назви: Ясківці – поселення над Тясмином, неподалік від Медведівського Свято-Миколаївського монастиря, і Трушівці – поселення на північ від Ясківців за піщаними кучугурами уздовж нової поштової дороги. У Ясківцях були кутки: до греблі – куток Филони. Ближче до сучасних Трушівців – Бойки, Вахівський, Векли, Ціпов'язи, Вихрести – жив тоді жид-вихрест.

Землі у Трушівцях ще називалися «Заборівкою» – бо раніше були «за бором»: «Ліс спалили. Була Заборівка. Може, це через те, що тут були ці Трушівці. А потім воно вийшло з обіходу, та казав, то що Заборівка» – розповів трушівчанин Микола Васильович Вдовенко [2].

Основну частину села Трушівці називають «Центр». Тут розташовані школа, дитячий садок, будинок культури, сільська рада і приміщення колишнього колгоспу, фельдшерсько-акушерський пункт, магазини, центральний цвинтар.

Частину села від центру до села Погорільці називають «Дубіївкою». За місцевими переказами, тут була велика дубова діброва, яка вигоріла ще за часів царювання Катерини II. Проте, ніяких слідів від дубових насаджень немає. Скоріше за все, дубовий ліс не міг рости на цих безплідних пісках [1, с. 86].

В 50-х рр. ХХ ст. при колгоспі були створені бригадні пункти. В Трушівцях їх називали «**та́бур**». В селі було 8 таких «табурів». «Табури» розташовувались у степу біля колгоспних полів. Тут перебували коні, воли, ясла, розміщувались с/г техніка (плуги, сівалки, борони, вози), бочки з водою, польова кухня.

Територію від центру села в напрямку Черкас називають «**Рокита**» або «**Глибока Рокита**». За місцевими переказами, ще як чумаки ходили у Крим по сіль, тут загруз віз з волами, адже тут завжди було вогко [4]. До сьогодні, навесні та після сильних дощів, тут утворюється невеличке озерце. Також існує легенда про двох хлопців Романа та Микиту, що потонули в цьому озерці. Як спогад про ці події, місцину почали називати «Рокита»: від частин імен «Ро» – Роман, та «кита» – Микита [5].

Відомо, що у Трушівцях ще у ХІХ ст. від Тясмину текла річка Трушанка: *«Де ото Рокитянське болото. Де ото на Рокиті в нас таке – дерева ото – там воно болітце було. А потім вона повертала так наче в ліс. Бо там і видно – по лісі отак іде-йде таке – влага-влага-влага. Тут вона виходила осього в вулиці. Там піп, которий тут жив останній, хотів робить ставок собі. І ті, хто не знали якоїсь молитви, як дітей хрестили – копали. Викопали – була метрів до двадцяти. І вони чотири метри не докопали до води. А так точка, де оце болото це, була на сорок сантиметрів вища, чим отут він копав. І він хотів проложить жолоба, щоб вода текла сюди. (...) Бо там така яма була викопана, шо омого-го-го. Повертала вона вверх. Поверталася вона тут, де сусід, батько і його двоюрідна сестра. Вона робила таку дугу, опускалася вниз. Там, я ше помню, стояло корито. Коров напували. Волів напували. Ну, такий, копанка така була. І потом оп'ять вниз, і низом пішла й пішла туди, де оце, як на берег їхати – дорога. Попід низом там тожже така балочка»* [2]. Річечка ця тяглася аж до Чигирина, де біля Свято-Троїцького монастиря впадала в Тясмин.

Територію села поряд з річкою Тясмин називали «**Берег**» або «**в б́ерезі**». Тясмин був щедрий рибою, раками, в'юнами, карасями, линами, щуками. Ряску, інші водорості з річки селяни використовували як корм домашній птиці. На болоті росли вільха, очерет, рогіз, що слугували основними будівельними матеріалами. Прибережні торф'яні землі використовували для вирощування овочів, конопель, випасу худоби. Тому саме у цьому місці трушівчани мали земельні володіння, кожне з яких мало власну назву: «**Дев'ятківське**», «**Тирсівське**», «**Раківське**», «**Яремчине**» і інші. В повоєнні роки ця родюча земля могла забезпечити багато сільських сімей [1, с. 87].

У долині річки Тясмин було урочище «**Криву́ша**». Там стояла хата діда Каленика. Це затишне місце, відгороджене від старого поштового шляху трикілометровою смугою сипучих пісків, а з півдня обрамлене широкою болотистою поймою р. Тясмин. Вважається, що тут свого часу знайшли надійний прихисток втікачі із-за Дніпра з Полтавщини. Сьогодні тут немає жодної хати, а на цьому місці виріс сосновий ліс [1, с.86].

Також у заплаві Тясмина було урочище «**Го́галчине**». За спогадами літніх людей, тут жила баба Гогалка, мала 8 дітей. Її син, Нихтод,

«перетрусився» за пісок, там збудував хату, а баба саодиоко доживала віку. Поряд з болотом простягнувся вільховий гай, в краю якого було джерело з чистою цілюшою водою. За спогадами трушівчанки Ганни Антоненко, будучи дитиною, вона разом з іншими однолітками бачила жабу, що постійно сиділа біля джерела, ніби охороняла його. Джерела та хати давно немає, а урочище до цих пір місцеві називають «Г'оґалчине». Коли в 60-х роках були проведені роботи по осушенню боліт притясминської долини, це негативно позначилося на рівні ґрунтових вод. Обміліли криниці, висохли копанки, засохли верби. Земельні наділи в «березі» стали не придатними для вирощування с/г культур [4].

На заході, в напрямку Черкас, Трушівці межують з селом Худоліївка. Їх розділяє дорога, що веде до сусіднього села Медведівка. Тому цей куток так і називають «**Медв'єдівський поворот**» [3].

«**Рови**» або «**р'івці**» – канава, довжиною близько 800м, що бере початок від центру села і проходить через усю Дубіївку і далі по погорільських землях, аж до Мордви. Вона була межею між колгоспними полями і левадами – городами селян. Вздовж канави пролягає стежка. Цією стежкою ходили діти з Дубіївки і села Погорілець до трушівської школи. Біля «р'івців» були глибокі глинища, з яких селяни брали (копали) глину. Глинищами вже не користуються, а стежкою трушівчани ходять і до сьогодні.

«**Косовик**», так називали шлях, що пролягав від «ровів» навпростець через поля від вулиці Топківської і вів до «Чаплянського» (сусідського), (сусіднє село Чаплище, нині затоплене Кременчуцьким водосховищем – прим. автора). На цьому шляху стояла велика дупласта верба, де подорожні зупинялись перепочити влітку від спеки.

Вулиці в селі зазвичай називали по прізвищах, тих хто там жив: наприклад, вулиця Паталахівська – жив куркуль Паталаха; Бойківська – сім'я Бойків; Друзівська – сім'я Друзяк [4].

Південна частина села – піщане плоскогір'я. До 60-х років ХХ ст. тут здійсмались піщані бурі, які стримували лише куці шелюгу (червоної лози) своїм довжелезним корінням (5-10 м). Місцеві називають цю територію «**піски**», котрі стали невід'ємною частиною історії життя не одного покоління мешканців села. Тому заліснення цих територій, що відбулося в 60-х роках ХХ ст., є значимою подією для жителів притясминських сіл, в тому числі і Трушівець [3].

Багата і різноманітна топоніміка села Трушівці допомагає пізнати історію краю. Треба віддати належне спостережливості наших предків у влучності назв для навколишньої місцевості.

Список використаних джерел

1. Антоненко Г. В. *Історія, проза і поезія: Трушівці, Трушівці – там росли чебреці*. Черкаси: Видавець Пономаренко Р.В., 2014. 144 с.
2. *Матеріали польових досліджень автора (далі – МПДА). Спогади Вдовенка Миколи Васильовича, 1956 р.н., уродженця с. Трушівці Чигиринського району (записано 04.03.20 р. с. Трушівці)*

3. МПДА. Спогади Кононенко Анастасії Іванівни 1950 р.н., уродженки с. Трушівці Чигиринського району (записано 13.06.16 р. с. Худоліївка)
4. МПДА. Спогади Таранухи Катерини Іванівни 1935 р.н., уродженки с. Трушівці Чигиринського району (записано 20.02.20 р. с. Трушівці)
5. МПДА. Спогади Панченко Лариси Василівни 1958 р.н., уродженки с. Трушівці Чигиринського району (записано 16.03.17 р. с. Трушівці)
6. Солодар О. І. Трушівці у першій половині XIX ст. Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2464981163806008&id=100008824459288
7. Похилевич Лаврентій Іванович. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Біла Церква: О. В. Пшонківський. 2005. 642 с.

КУЛЬТУРА ТА ТУРИЗМ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Руслан МАНН,

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та управління
Черкаського державного технологічного університету*

Гліб БАРАНОВ,

*студент магістратури кафедри економіки та управління
Черкаського державного технологічного університету*

На сьогодні культурна спадщина в поєднанні з туристичною індустрією є однією із найбільш прогресуючих галузей світової економіки, тому її розглядають як самостійний вид економічної діяльності і як міжгалузевий комплекс. Для багатьох держав, саме культурний туризм приносить основний дохід та є джерелом прибутків, тому і в економіці України туристична галузь відіграє вагомую роль (Закон України «Про туризм» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 31, ст. 24) зі змінами). Сьогодні Закарпаття є одним з найпривабливіших куточків України для туристів. Наявність курортного та рекреаційного потенціалу, мальовничі пейзажі, цікаві та визначні пам'ятки історії, культури та архітектури, особливе географічне розміщення на перетині держав (Румунії, Словаччини, Польщі, Угорщини), поєднання різних культур та особливостей, сприяє поширенню туризму в цьому регіоні та з кожним роком приваблює більшу кількість відвідувачів. Вище зазначені можливості і переваги дозволили увійти Закарпаттю у трійку найперспективніших і найпопулярніших туристичних об'єктів нашої держави.

Важливу роль для продуктивного розвитку туризму відіграє інфраструктура. На нашу думку у Закарпатській області інфраструктура є доступною, але не досить ефективною. Однією зі складових інфраструктури є шосейні, залізничні та авіасполучення. У цій області перетинається чотири найбільші автотранспортні магістралі, регіон має залізничне сполучення практично з усіма столицями Південної і Центральної Європи. Завдяки

достатньо розвиненій дорожньо-транспортній галузі, щороку зростає кількість мото- та автотуристів, що дає можливість відвідати найвіддаленіші та найцікавіші визначні пам'ятки та місця цього краю, побачити рослинний, зооморфний світ та ландшафти Західної частини України, помилуватися мальовничими краєвидами. Проте, на жаль, все ще виникає проблема якісного транспортного сполучення з туристичними об'єктами, адже є шляхи, які потребують капітального ремонту, фінансування та інвестицій, яких надто мало чи практично немає.

До туристичної інфраструктури належать заклади громадського харчування, проживання, санаторії, курорти, пансіонати, туристичні підприємства, бази відпочинку тощо. Наприклад, в 2015 р. в області зареєстровано 213 готелів та 55 спеціалізованих засобів розміщення. На жаль, більша частина з них не відповідає сучасним вимогам і не відійшла від стандартів СРСР, проте, за останні роки можна бачити поступові зміни і активізацію будівництва нових закладів розміщення, що відповідають європейському рівню, хоча процес розвитку готельно-ресторанного бізнесу сповільнився, внаслідок економічної кризи і епідемії COVID-19.

Через недосконале законодавство, туристичне використання історичних пам'яток у Закарпатській області, як загалом і в Україні, зводиться до мінімуму. Це пов'язано з тим, що зміни потребують залучення значних коштів та зусиль, а Уряд України, через відсутність системних положень щодо напрямів розвитку туризму на перспективу, стримує налагодження ефективної роботи у туристичній галузі. У цьому контексті переконані, що варто було б запозичити досвід європейських та інших держав світу (Іспанії, Хорватії, Туреччини та ін.), які здатні максимально організувати використання історичних пам'яток у туристичній галузі і отримувати з цього значні дивіденди, насамперед у фінансовому плані. На наш погляд, можна запропонувати низку інноваційних проєктів, які сприяли б використанню історико-культурної спадщини у туризмі, а саме:

1. На території всіх без винятку замків можна організувати різноманітного роду ресторації, фестивалі чи етнокультурні дійства, пов'язані з історією і культурною спадщиною України. Цей досвід вже мають у Мукачевському і Ужгородському замках тощо.

2. Стан збереженості багатьох замків дає змогу організувати у них музейні експозиції різної тематики, тематичні вечори, готельні номери, що з часом може повністю повернути кошти, вкладені на їх реставрацію. Важливим при цьому є створення необхідних загальнодоступних інформаційних сайтів та порталів з повною довідкою про ці пам'ятки культури і надання інформації про туристичну інфраструктуру місцевості.

В Україні висвітлено не всі питання теоретичних і прикладних засад діяльності підприємств туристичного комплексу. Є необхідність в подальшому науковому дослідженні аспектів формування адміністративного і фінансового розвитку туризму, визначенні шляхів і пріоритетів підвищення ефективності управління туристичного потенціалу України.

Список використаних джерел

1. Горбик В. О. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні / О. Горбик, Г. Денисенко // Український історичний журнал. 2003. № 3. С. 143–151.
2. Кифяк В. О. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Кифяк. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. 312 с.
- Кобаль Б. Історія розвитку етнографічного туризму в Україні / Б. Кобаль // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 2. С. 98–102.

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КАМ'ЯНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА
В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: НОВІ КОМУНІКАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ**

Ірина СТАДНИК,

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та права*

Черкаського державного технологічного університету

Тетяна КОВАЛЕНКО,

*т.в.о. директора КУ «Центр надання соціальних послуг
Кам'янської міської ради Черкаської області»*

Одним із пріоритетних завдань, визначених Стратегією розвитку Кам'янського державного історико-культурного заповідника є «відповідати інноваційності та вимогам часу», а слоган заповідника сформульовано наступним чином: «Заповідник – це місце «Сили, краси і натхнення», готовий до успіху, змін та відкритий до всього нового» [1]. Однією з таких вимог часу став пошук інноваційних інструментаріїв для популяризації історико-культурної спадщини народу, широкого інформування громадськості щодо ресурсного потенціалу музеїв та заповідників, використання можливостей мережі Інтернет для представлення колекції у віртуальному просторі. Робота в цьому напрямі відбувалася в межах посилення державної уваги до рівня запровадження інноваційних технологій в музейну сферу. Ще в 2002 році Кабінетом Міністрів України було затверджено Програму розвитку музейної справи на період до 2005 року. Метою цієї програми було визначено окрім традиційних положень, таких як розширення музейної мережі, зміцнення матеріально-технічної бази музеїв, забезпечення охорони та збереження пам'яток Музейного фонду України, ще й впровадження в діяльність музеїв сучасних автоматизованих інформаційних технологій [2].

З огляду на вимогу часу співробітники Кам'янського державного історико-культурного заповідника проводять роботу по розвитку

інформаційно-комунікаційного середовища. Одним із перших етапів роботи в цьому напрямі стала є автоматизація та комп'ютеризація обліку музейних експонатів, оцифрування найбільш цінних пам'яток.

Важливим напрямом роботи по представленню Кам'янського історико-культурного заповідника в світовому інформаційному просторі стала розробка та наповнення офіційного сайту заповідника, ознайомитися з його першим варіантом можна за посиланням <http://kammuz.ucoz.ua/>. Основні рубрики, представлені на сайті – це «Новини», «Про заповідник», «Літературно-меморіальний музей О.С.Пушкіна та П. І. Чайковського», «Історичний музей», «Картинна галерея», «Фонди заповідника», «Пам'ятки», «Науково-дослідницька робота», «Літературно-музичні вечори», «Камерний ансамбль», «Колектив», «Сувеніри» тощо. Старий сайт містить також докладну інформацію про усі культурно-мистецькі заходи, що проводилися колективом КДІКЗ із серпня 2012 року до травня 2021. Зміст архіву, що містить записи за дев'ять років плідної праці, репрезентує значний обсяг матеріалу, який дозволяє сформулювати уявлення про види, форми, напрями діяльності заповідника.

До 2021 року Кам'янський державний історико-культурний заповідник користувався старим сайтом, можливості якого вже не могли задовольнити сучасним потребам. Вагомою допомогою для оновлення матеріально-технічної бази стало фінансування в межах грантової програми від Українського культурного фонду. За цією програмою Кам'янський заповідник отримав 333 798 грн. Ці кошти було витрачено на оновлення офіційного сайту заповідника, зокрема новий сайт функціонує в двомовній українсько-англійській версії, ремонт комп'ютерів та ноутбуків, запис англійської версії екскурсій на аудіогіди, а також забезпечення закладу дезінфікуючими, захисними засобами, антисептиками [3].

В 2021 році за підтримки Українського культурного фонду сайт Кам'янського історико-культурного заповідника було оновлено, ознайомитися з ним можна за посиланням <https://kammuz.com.ua/>. Оновлений сайт заповідника має чітку, логічну, продуману структуру, є зручним для користування, виконаний в стриманій кольоровій гамі, є англійська версія сайту. Сучасний сайт заповідника має рубрики «Головна сторінка», на якій представлено інформацію про місцезнаходження структурних підрозділів заповідника, подано контактні телефони, розміщено фотогалерею, на якій можемо побачити світлини найвідоміших об'єктів музейного комплексу – Будинку управителя родини Давидових, пам'ятний знак при в'їзді в Кам'янку, парк імені декабристів, пам'ятник декабристам, стелу декабристів, грот, Пушкінську скелю, Зелений Будиночок, Тясминський каньйон, пам'ятники О. Пушкіну, П. Чайковському тощо. На головній сторінці подано також новини із життя заповідника.

В наступній рубриці «Про заповідник» розміщено декілька підрозділів:

– на сторінці «Історія заповідника» представлено інформацію про становлення Кам'янського заповідника, його обсяг, перелік музеїв, пам'яток історії, пам'яток природи, що входять до його складу;

– на сторінці «Офіційна документація» представлено нову редакцію Положення про Кам'янський державний історико-культурний заповідник, в якому визначено юридичний статус заповідника, його права та обов'язки, мета та основні завдання діяльності, визначено органи управління та структуру заповідника, регламентовано фінансово-господарську діяльність заповідника, статус трудового колективу, визначено механізми та процедуру припинення діяльності заповідника.

– на сторінці «Фонди» розміщено інформацію про фондову роботу фахівців заповідника, наведено класифікацію фондів заповідника, зазначено що фонди заповідника класифікуються за наступними групами зображення: речові, образотворчі, декоративно-ужиткові, писемні, фото.

– на сторінці «Науково-дослідницька робота» визначені основні напрями наукової роботи КДІКЗ, серед яких дослідження історико-культурних та природних пам'яток, проведення історичних, археологічних, етнографічних та інші досліджень, проведення природничого моніторингу, дослідження рекреаційного потенціалу регіону, розробка наукової концепції експозиції музеїв, створення перспективних та поточних планів музеєфікації пам'яток, створення тематико-експозиційні планів і проектів архітектурно-художнього вирішення музейних експозицій, виставок тощо;

– на сторінці «Літературно-музичні композиції» представлена інформація про проведення тематичних просвітницьких заходів, для реалізації яких було обрано своєрідну форму – поєднання музики та поезії, що зумовлене самою спеціалізацією музею, присвяченого двом видатним постатям культури – О. Пушкіну та П. Чайковському;

– на сторінці «Музеї та відділи» представлено підрубрики «Тясминський каньйон», «Картинна галерея», «Літературно-меморіальний музей О.С.Пушкіна та П.І.Чайковського», «Історичний музей Кам'янського державного історико-культурного заповідника». В межах цих рубрик подано докладну інформацію про структурні елементи Кам'янського заповідника,

– на сторінці «Колектив заповідника» подано інформацію про адміністрацію заповідника.

Окремою рубрикою на сайті представлена інформація про Тясминський каньйон – пам'ятку природи, ландшафтний заказник місцевого значення, історію його виникнення, характерні особливості, туристичну привабливість. Співробітниками заповідника пропонуються різні види екскурсій до Тясминського каньйону – пішохідну екскурсію та прогулянку каньйоном на човні по річці Тясмин.

Корисною для відвідувачів також є представлена на сайті докладна інформація про вартість всього спектру послуг, який надається заповідником, вартість групових та індивідуальних турів, відвідування різного виду атракцій та заходів.

Додатково, як вже зазначалося вище, адміністрація Кам'янського заповідника пропонує надання своїх площ для експонування художніх робіт, оскільки приміщення картинної галереї дозволяє презентувати тимчасові виставки. Об'єми приміщень, висота стін дозволяють експонувати одночасно до 80 робіт середнього формату, виконаних різними техніками художньої творчості (живопис, gobelen, художня вишивка, витинанки, офорти тощо).

Окрім послуг, що безпосередньо пов'язані з культурно-просвітницькою діяльністю, Кам'янський заповідник пропонує також проведення весільної церемонії в безпосередньо в приміщеннях музею або на території заповідника. Окрім надання платних послуг КДКЗ проводить реалізацію сувенірної продукції (наприклад магнітиків із фотозображенням пам'ятних місць заповідника), наукової та публіцистичної літератури, краснавчих видань, художніх творів, присвячених минувшині Кам'янщини. Окрім того у КДКЗ можна придбати твори місцевих художників.

Окрім рубрик з текстовою інформацією сайт містить фотогалерею, в якій представлені професійні фотографії Тясминського каньйону, які дозволяють сформувати уявлення про цю пам'ятку природи.

Аналіз сайту установи за такими критеріями як наявність актуальної інформації про діяльність музеїв, повнота та доступність інформаційного контенту, наявність англійської версії сайту, репрезентативність візуального матеріалу свідчить, що оновлений сайт Кам'янського державного історико-культурного заповідника відповідає сучасним вимогам і достатньо повно інтегрує цю культурну установу в інтернет-простір. Разом з тим, сайт Кам'янського заповідника навіть після оновлення являє собою зручний сервіс для пасивного сприйняття інформації відвідувачами, натомість існує поширена світова практика застосування інтерактивних технологій для демонстрації музейних експозицій, проведення віртуальних екскурсій, що набуває особливої актуальності з огляду на світові протиепідемічні заходи.

Вагомою складовою інфоприсутності у віртуальному світі для сучасних музеїв є соціальні мережі, які допомагають швидко прорекламувати свій культурний продукт серед широкої аудиторії, оперативно залучити людей до обговорення різних тем, знайти однодумців, обмінюватися досвідом, досліджувати який інтерес та чи інша послуга викликає у потенційних відвідувачів. Кам'янський державний історико-культурний заповідник представлений в таких соціальних мережах, як Facebook та Instagram, посилання на ці мережі розміщено на оновленому офіційному сайті музею.

Офіційна сторінка КДКЗ у соціальній мережі Facebook містить характеристику заповідника, коротку історію закладу, посилання на офіційний оновлений сайт, анонси запланованих подій, інформацію про заходи, які вже відбулися.

Формат соціальних мереж дозволяє залучати населення до життя музею, наприклад у дописі від 16 квітня адміністрація заповідника зверталася до читачів з проханням заповнити посилання, представлене на сторінці у гул-

формі, та підтримати проект про облагородження території біля історичного музею. Розміщували на сторінці і зображення фондкових колекцій, було запроваджено рубрику «Експонат тижня», в межах якої подавалося зображення та короткий опис одного із музейних предметів.

Стрічка новин, які розповсюджує КДІКЗ, ілюстрована якісними, професійними фотографіями, на яких представлені як історичні пам'ятки, так і пам'ятки природи. Авторами дописів є різні співробітники заповідника – директор Кам'янського державного історико-культурного заповідника Галина Таран, науковий співробітник історичного музею КДІКЗ Тамара Боровко, старший науковий співробітник картинної галереї КДІКЗ Лариса Висоцька та інші.

Із запровадженням карантинних обмежень, співробітники музею почали знімати короткі відеосюжети, присвячені певній експозиції, історичній постаті, певним подіям, рослинному світу Тясминського каньйону тощо. Ці ролики могли бути короткими на 1-2 хвилини, і демонструвати, наприклад, фрагмент виступу Камерного хору «Кам'янка» або Камерного хору заповідника, а могли бути і більш тривалими – 15–20 хвилин і представляти тематичну бесіду, яку музейні працівники проводили на фоні мальовничих краєвидів Кам'янського заповідника або у відповідних відділах музею. Ці відео було розміщено на Facebook, де з ними могло ознайомитися широке коло зацікавлених осіб.

Отже, Кам'янський державний історико-культурний заповідник, активно провадить свою діяльність, задекларовану в статутних документах, доповнену та узагальнену спеціально прийнятими програмами та Стратегією розвитку. Сучасний соціокультурний світ ставить перед заповідником низку вимог – зміни форм та методів роботи, відповідність інформативного контенту запитам потенційних споживачів послуг, пошук іноземних партнерів, грантових програм, додаткових джерел фінансування, розширення інформаційної присутності в мережі Інтернет, створення сучасного інформаційно-комунікаційного середовища. У відповідності до цих вимог співробітники заповідника провадять пам'яткоохоронну, наукову, освітню, просвітницьку, експозиційну, виставкову, інформаційну діяльність, що сприятиме перетворенню заповідника на сучасний культурно-просвітницький центр, що відповідає міжнародним стандартам.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку Кам'янського державного історико-культурного заповідника на період з 2021 по 2023 рр. Поточний архів Кам'янського державного історико-культурного заповідника. 21 с.

2. Про затвердження Програми розвитку музейної справи на період до 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.04.2021).

3. Офіційний сайт Департаменту культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкаської обласної державної адміністрації. URL: <https://culture.ck-oda.gov.ua/> (дата звернення 28.04.2021).

КАМ'ЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК В СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СВІТІ

Оксана ЯШАН,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

Тетяна КОВАЛЕНКО,

*т.в.о. директора КУ «Центр надання соціальних послуг
Кам'янської міської ради Черкаської області»*

Діяльність Кам'янського державного історико-культурного заповідника керується нормативно-правовими актами, що стосуються музейної справи та об'єктів культурної спадщини, зокрема, Типовим положенням про державний історико-культурний заповідник (затверджено в 2003 р. Кабінетом Міністрів України), відповідно до якого визначено основні завдання історико-культурного заповідника, а саме: здійснення заходів з охорони і збереження об'єктів культурної спадщини, пов'язаних з ними територій та рухомих предметів, творів монументального, образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, а також проведення науково-дослідної, науково-методичної, інформаційної та культурно-освітньої роботи з метою популяризації культурної спадщини, духовного збагачення громадян [1].

У 2013 р. було затверджено «Типове положення про адміністрацію історико-культурного заповідника» [2], відповідно до якого було визначено юридичний статус адміністрації заповідників, визначено основні завдання адміністрації: забезпечення дотримання режиму історико-культурного заповідника; здійснення заходів щодо охорони і збереження об'єктів історико-культурного заповідника, збереження і відтворення традиційного характеру його середовища; провадження культурно-освітньої, науково-дослідної діяльності у сфері охорони культурної спадщини та музейної справи, а також туристичної діяльності [2]. Відповідно до типового положення адміністрація історико-культурного заповідника набувала також юридичне право утворювати дорадчі органи, до складу яких входять його наукові працівники, провідні спеціалісти інших наукових та творчих установ і організацій, представники громадськості. Метою створення таких структур був розгляд питань охорони об'єктів культурної спадщини, проведення науково-дослідної, науково-методичної роботи.

Кам'янський державний історико-культурний заповідник створений на базі Кам'янського літературно-меморіального музею О.С. Пушкіна і П. І. Чайковського Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.1995 р.

№ 541 та згідно з розпорядженням голови Черкаської облдержадміністрації від 28. 09. 1995 р. № 54 з метою збереження комплексу пам'яток історії культури та природи м. Кам'янка. Площа заповідника – 10,1 га [1].

До складу адміністрації заповідника входять: директор – Таран Галина Михайлівна, заступник директора з наукової роботи Чупак Таміла Петрівна, завідувач фондів заповідника – Туренко Людмила Іванівна, завідувач господарського відділу – Макаров Василь Іванович [3; 4].

Структуру заповідника складають:

3 музеї: літературно-меморіальний музей О.С. Пушкіна і П.І. Чайковського; історичний музей та картинна галерея;

4 пам'ятки національного значення: флігель садиби Давидових («Зелений будиночок»), в якому розташований літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського; водяний млин, побудований на початку 1825 року – унікальна пам'ятка архітектури господарського призначення; парк, закладений в кінці XVIII ст. та архітектурна прикраса цього парку – грот, також побудований в кінці XVIII ст.;

2 пам'ятки історії: будинок сестри П.І. Чайковського та могила Марії Давидової;

5 пам'яток мистецтва – пам'ятники декабристам, О.С. Пушкіну, П.І. Чайковському, стела Декабристів і пам'ятний знак при в'їзді в Кам'янку,

2 пам'ятки природи – Тясминський каньйон і скеля Пушкіна. Щороку заповідник відвідує понад 30 тисяч чоловік [3; 4].

Станом на 2021 р. в Кам'янському державному історико-культурному заповіднику нараховується близько 10 000 експонатів основного фонду та 6150 предметів науково-допоміжного фонду. У фондах заповідника, зокрема, зберігається колекція книг XVII–XX ст., сучасний живопис місцевих художників та заслужених художників України з м. Черкаси, рояль родини Давидових, особисте фортепіано П.І. Чайковського, різноманітні нумізматичні та філателістичні колекції, зброя, військове спорядження з подій, які мали місце території Кам'янщини [4].

Кам'янський державний історико-культурний заповідник є науково-дослідним та культурно-освітнім закладом, який проводить роботу з таких напрямків як науково-дослідна, науково-освітня та експозиційно-виставкова робота, облік та збереження музейних фондів, облік і охорона нерухомих пам'яток, господарча діяльність.

Основною місією Кам'янського історико-культурно заповідника визначено:

- забезпечити збереження, популяризацію, раціональне використання комплексу пам'яток історії, культури і природи м. Кам'янки;

- створити науково-освітню, культурно-мистецьку, музейну, екскурсійно-туристичну, просвітницьку інституційну модель, що передбачає інтеграцію філософії бізнесу із філософією культури, мистецтва, туризму, поєднує науково-освітню роботу Заповідника з духовним просвітництвом

відвідувачів і туристів, як засобу сприяння загальнокультурному розвитку особистості.

- забезпечити повноцінне функціонування заповідника як науково-культурного, просвітницького, туристичного центру та піднесення рівня його роботи відповідно до сучасних умов [5].

В площині реалізації основних напрямків діяльності заповідник:

розробляє науково обґрунтовані пропозиції щодо режиму збереження і порядку використання об'єктів культурної спадщини, що перебувають на його балансі, забезпечує їх утримання, захист, збереження та належне використання;

проводить роботу з виявлення, вивчення, фіксації, складення облікової документації, класифікації закріплених за ним нерухомих об'єктів культурної спадщини, пов'язаних з ними територій та рухомих предметів, творів монументального, образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, готує документацію для їх державної реєстрації;

забезпечує здійснення комплексу науково обґрунтованих заходів щодо збереження об'єктів культурної спадщини, розкриття їх найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів;

проводить роботу з комплектації та обліку музейних зібрань у встановленому законодавством порядку;

проводить експозиційну роботу;

здійснює в установленому порядку обмін виставками із закладами культури України та інших держав, надає експонати для проведення виставок, у тому числі за кордоном;

проводить інформаційно-видавничу діяльність з популяризації заповідної справи;

організовує та координує проведення наукових досліджень у заповіднику;

вживає заходів для розвитку інфраструктури екскурсійного і рекреаційного обслуговування на території заповідника [1].

Кам'янський державний історико-культурний заповідник, крім основних напрямів дослідження (постаті П.І. Чайковського, О.С. Пушкіна та їх творчість в Україні, декабристський рух в Україні) також приділяє значну увагу проведенню розвідок на пам'ятках археології та обстеженню нововиявлених об'єктів [6, 151]. До каталогу археологічних знахідок було внесено 202 предмети. Серед них – знаряддя праці доби раннього заліза, велика колекція побутових речей і знарядь праці доби пізнього середньовіччя із місця розташування табору гайдамаків XVIII ст. За результатами досліджень науковцями заповідника було відкрито і нанесено на археологічну карту краю три поселення стародавніх культур (скіфський час, доба бронзи, ранні слов'яни) [7]. На основі археологічних та архівних новітніх досліджень, проведених науковцями заповідника, здійснено

реекспозицію залу історичного музею «Від найдавніших часів до Першої Світової війни», створено розділ, що висвітлює тему колективізації, голодомору 1932–1933 рр. та репресій 30-х рр. ХХ ст., доповнено експозицію меморіальної кімнати П.І. Чайковського [8].

З 2004 р. Кам'янським державним історико-культурним заповідником було започатковано проведення науково-практичної конференції «Джерело» [9]. Окрім того, науково-дослідницька діяльність заповідника сприяє активній участі його наукових співробітників у науково-практичних та краєзнавчих конференціях. Лише протягом 2018 р. науковці заповідника взяли участь у 14-ти наукових конференціях та наукових читаннях: районній науково-практичній краєзнавчій конференції «Кам'янка в контексті історії України», Першій регіональній науково-практичній конференції «Персоналістичний вимір історії Черкащини», регіональній науково-практичній конференції «Музейництво на Черкащині: історія та перспективи», 3-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Історичні, правові та природоохоронні аспекти збереження пам'ятних багатвікових дерев», обласній краєзнавчій науково-практичній конференції «Актуальні проблеми дослідження історії Центральної України і музеї» та ін. [10].

Інноваційною формою поживлення культурного життя міста Кам'янка стало проведення потужного музичного фестивалю – Kamianka Music Fest, який в 2021 році вже в четверте сколихне міський простір. Загалом Kamianka Music Fest – це культурологічний фестиваль, метою якого є не лише поширення та фондування знання шляхом класичної музики, але й підтримка культурної та історичної спадщини.

Загалом Кам'янський державний історико-культурний заповідник є не лише зберігачем, а й дослідником, популяризатором історико-культурної спадщини та проводить роботу, яка відповідає сучасним історичним, пам'яткоохоронним та музейним принципам.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Типового положення про державний історико-культурний заповідник: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2003 № 1149 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1149-2003-%D0%BF> (дата звернення 03.03.2021)
2. Про затвердження Типового положення про адміністрацію історико-культурного заповідника»: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 452 // База даних «Законодавство України». URL :<http://document.ua/pro-zatverdzhennja-tipovogo-polozhennja-pro%20administraciju-i-doc147422.html> (дата звернення 15.03.2021).
3. Офіційний сайт Кам'янського державного історико-культурного заповідника (стара версія) URL: <http://kammuz.uzoz.ua/> (дата звернення 15.03.2021)
4. Офіційний сайт Кам'янського державного історико-культурного заповідника (нова версія) URL: <http://kammuz.ua/> (дата звернення 01.06.2021)
5. Стратегія розвитку Кам'янського державного історико-культурного заповідника на період з 2021 по 2023 рр. – Поточний архів Кам'янського державного історико-культурного заповідника – 21 с.

6. Федорова Т. М. *Розвиток і діяльність історико-культурних заповідників Середньої Наддніпряниці у 1918-2011 рр. (на матеріалах Черкаської області) [Текст]: Дис... канд. іст. наук, спец.: 26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство. Історичні науки / Т. М. Федорова. К.: Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури. Центр пам'яткознав., 2017. 270 с.*

7. *Звіт про роботу Кам'янського державного історико-культурного заповідника за 2010 рік // АУК ЧОДА. Ф. 02. Спр. 10. Документи (постанови, накази, листи, інформації) щодо діяльності Кам'янського державного історико-культурного заповідника.*

8. *Звіт про роботу Кам'янського державного історико-культурного заповідника за 2009 рік // АУК ЧОДА. Ф. 02. Спр. 10. Документи (постанови, накази, листи, інформації) щодо діяльності Кам'янського державного історико-культурного заповідника.*

9. *Джерело. Матеріали першої науково-практичної краєзнавчої конференції присвяченої 355-річчю м. Кам'янки. Кам'янка, 2004. 61 с.*

10. *Звіт про роботу Кам'янського державного історико-культурного заповідника за 2018 рік // АУК ЧОДА. Ф. 02. Спр. 10. Документи (постанови, накази, листи, інформації) щодо діяльності Кам'янського державного історико-культурного заповідника.*

ДЖЕРЕЛА ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД ТА ОРГАНІЗАЦІЙ ЧЕРКАЩИНИ

Тетяна КЛИМЕНКО,

*кандидат історичних наук, доцент,
директор Державного архіву Черкаської області*

Дослідження архівних джерел з історії місцевих релігійних конфесій Черкащини, наукове осмислення їх ролі набуває в наші дні все більшої актуальності. Однією з важливих причин, що спонукали до цього процесу, можна назвати його маловивченість.

Досліджуючи церковні фонди християнських конфесій у складі Національного архівного фонду України, можна поділити їх на чотири категорії, відповідно до церковно-ієрархічної структури. До першої категорії відносяться фонди всіх церковних установ, до другої – церковно-громадські і добродійні організації (ради, товариства), до третьої – їх конфесійну приналежність (православна, греко-католицька, римо-католицька, старообрядницька та ін.), до четвертої – фонди церковно-навчальних установ, які займались підготовкою кадрів для релігійних установ [1].

У фондах духовних правлінь, церков, костьолів, монастирів, благочинних тарелігійних навчальних закладів зберігаються надзвичайно цікаві відомості про їх діяльність, хоча кількість документів вкрай обмежена.

У Державному архіві Черкаської області зберігається не достатньо багато документів, які б дали можливість простежити всю історію діяльності церковних установ в регіоні. До того ж, через відсутність значного комплексу документів, не всі аспекти церковної історії відбилися у матеріалах з однаковою повнотою, що зумовлене історичними військовими подіями,

політичними переслідуваннями та репресіями осіб, які мали відношення до створення документів і збереження архівів, хронологічні межі не мають логічного зв'язку і охоплюють різні часові проміжки. Однак усі збережені фонди є важливим джерелом вивчення взаємовідносин держави та церкви, внутрішнього життя церкви, духовенства та віруючих. Дослідження архівних документів дає змогу реконструювати події різних часів, які протягом тривалого часу замовчувались через ідеологічні та політичні причини.

Церква займала особливе місце в історії України. Володіючи могутніми важелями впливу в економічній, політичній та ідеологічній сферах розвитку суспільства церква відігравала важливу роль у житті українського народу.

Упродовж багатьох десятиліть першої половини ХХ ст. будь-яка релігія в Україні нищилась з катастрофічною швидкістю. Церква і релігія пережили ряд драматичних криз і зазнали репресій. Втрати духовних цінностей особливо вражають. У 1919–1969 рр. на території сучасної Черкаської області було закрито 10 православних і 2 старообрядницьких монастир, близько 700 православних та 5 старообрядницьких храмів, 10 католицьких костелів і близько 60 синагог [2]. З усіх розібраних або висаджених у повітря духовних святинь більшість була пам'ятками архітектури минулих віків. Разом з ними загинули священнослужителі, які були репресовані у трагічні 30-ті роки ХХ століття, а також і архіви.

Характеризуючи склад документів, що знаходяться на збереженні в архіві слід зазначити, що переважну більшість складають 209 фондів церков за 1710–1924 рр. та два об'єднані архівні фонди – 71-ї церкви Звенигородського повіту за 1710–1924 рр. та 56-ти церков Золотоніського повіту за 1734–1920 рр. Серед матеріалів значне число становлять метричні книги про народження, шлюб та смерть; дошлюбні опитування; сповідні розписи; списки населення села; клірові відомості; ревізькі казки; прибуткові і видаткові книги; списки членів релігійної громади; інвентарні книги причтових будівель церкви; описи церковного майна; звітні відомості церковно-парафіяльних шкіл; копії царських Указів та маніфестів; книги обліку надходжень добровільних пожертвувань та прочитаних проповідей; літописи сіл; кошториси на будівництво храмів; відомості про кількість церковних земель та стан церковної пасіки. Серед однотипних документів знаходимо також і особливі, які з невідомих причин потрапили до їх складу.

Так, у фондах Миколаївської церкви с. Воробіївка Черкаського повіту зберігається праця ректора Казанської духовної семінарії архімандрита Іннокентія – «Богословиеобличительное» за 1863 р. [3]; Богословської церкви с. Суха Калигірка Звенигородського повіту є опис ікони Сухокалигірської Божої Матері за 1868 р. [4]; полкової Преображенської церкви Брянського егерського полку 9-ї піхотної дивізії – листування священників церкви з командуванням полку і дивізії з службових і релігійних питань; список убитих військових чинів у війні 1877 р. [5]; Богородицької церкви с. Івангород Чигиринського повіту – Уставна грамота генерала від кавалерії, героя Вітчизняної війни 1812 р. Миколи Миколайовича Раєвського за 1866 р. [6].

Богданівська (Іллінська) церква в с. Суботів має історичне значення, як місце поховання гетьмана Богдана Хмельницького, яку він сам збудував у 1651 р. [7]. В Уманській церкві, яка після землетрусу 1846 р. була розібрана, похована Софія Потоцька, яку в другій половині XVIII ст. п'ять найбільших європейських дворів монархів визнано за найкращу жінку епохи [8]. На кладовищі довкола св. Троїцької церкви у с. Млієві знаходяться могили родини Симиренків – купців І-ої гільдії, промисловців, видатних вчених помологів, соціологів та меценатів. Після Другої світової війни пам'ятники були зруйновані, а могили зорані [9]. Католицький костюл в с. Таганча Канівського району вважається родинним сім'ї землевласника графа Осипа Понятовського – гвардії полковника, засновника першої в Україні суконної фабрики, і його синів Августа і Цезаря – учасників польського повстання 1863 р. За часів громадянської війни склеп було пошкоджено, а в 1925 р. труни по-варварському спалено.

Традиційні документи (метричні книги, сповідні розписи, книги шлюбних обшуків, дошлюбні свідоцтва, список парафіян, ревізькі казки) використовуються, як правило, для генеалогічних досліджень. Серед них, особливо, значний і не розкритий, у повному обсязі, інформаційний потенціал мають матеріали церковної реєстрації актів цивільного стану.

Першоджерелом фіксації вікового і цивільного стану населення є метричні книги – основне джерело для вивчення демографічної структури населення, як держави в цілому, так і окремих населених пунктів зокрема, а також родинних зв'язків [10].

В метричних книгах подається інформація про кількість народжених, місяць і день народження, імена народжених, прізвище, ім'я, по-батькові, соціальний стан, віросповідання батьків та хрещених батьків новонародженого та осіб, хто проводив таїнство хрещення. В інформації про тих, хто взяв шлюб подається кількість шлюбів, місяць і день шлюбу, прізвище, ім'я, по-батькові, соціальний стан, віросповідання нареченого та нареченої, яким за рахунком є цей шлюб для кожного з молодих, про особу, хто проводив таїнство та тих, хто був поручителями. У відомостях про померлих повідомляється стать померлого, місяць і день смерті, прізвище, ім'я, по батькові, соціальний стан, причина смерті померлого, та про особу, хто проводив сповідання, організував поховання і де поховано померлого.

Наявність інформації, що міститься в метричних книгах дозволяє виявити вікову структуру шлюбів і смертності; сезонність народжень, шлюбів, смертності; визначити напрямки шлюбних міграцій. Ці відомості дозволяють встановити природний приріст населення конкретного населеного пункту; відновити історію родин, а також їх зв'язок з іншими мешканцями конкретних населених пунктів через запрошення їх як хрещених батьків та поручителів.

Не менш цікавими документами є ревізькі казки як джерело важливої демографічної інформації [11] та сповідні розписи, в яких сконцентровано відомості про чисельність та соціальну структуру православного населення [12].

В архівних фондах є чимало відомостей про історію церков, які зосереджено в клірових відомостях, літописах і описах церков та послужних формулярних списках служителів церкви. В них подано опис зовнішнього вигляду церков, зазначено дати їх будівництва, наявність землі та іншої власності, церковного майна, чисельність прихожан за соціальним статусом та вид їх занять, відстань церкви від консисторії, благочинного та повітового міста. Наведено перелік населених пунктів, що входили до складу парафії церкви. Крім того, вказано прізвища власників сіл, хуторів з кількістю дворів у них [13].

Певну джерелознавчу цінність мають документи, які відображають діяльність благочинних, що діяли в повітових містах і представлені першою дільницею третього та четвертого округів Звенигородського повіту та третього і п'ятого округів Черкаського повіту.

Благочинні здійснювали нагляд за проведенням церковної політики, веденням господарства, поведінкою духовенства, приводили у виконання розпорядження єпархіального керівництва, приймали адміністративно-судові рішення над причтом. Надзору благочинного належали від 10 до 30 найближчих церков, які входили в його округ. Документи благочинних, що зберігаються в архіві охоплюють хронологічні рамки з 1800 по 1920 рр. і представлені копіями указів Київської духовної консисторії, рапортами священників про відвід земельних ділянок, надання допомоги вдовам, сиротам, сім'ям солдат[14], стан церков та притулків [15], рапортами і листуванням священників про діяльність приходських комітетів та асигнування коштів на ремонт церков [16].

Важливу роль відігравали благочинні у сприянні відкриттю в селах церковно-приходських шкіл і училищ, наглядом за їх діяльністю і утриманням [17].

Удержавному архіві зберігається 10 фондів церковно-приходських шкіл та двох духовних училищ. Найбільш характерні документи – розпорядження інспектора народних училищ; циркуляри повітового відділення губернської єпархіальної училищної ради; протоколи педагогічних рад; звіти про діяльність училищ і шкіл, класні журнали, списки учнів та екзаменаційні листи; копії розписок у отриманні грошей на ремонт школи; каталог книг школи, інвентарна книга, розписки про отримання свідоцтва про закінчення школи [18].

При церковно-приходських школах створювались опікунські ради на які покладалась обов'язки з благоустрою і утримання шкіл, господарських питань, організації харчування та доставки учнів до школи, придбання підручників, проведення концертів та літературно-вокальних вечорів. До складу церковно-шкільних опікунств входили: завідуючий та опікун школи, учитель, представники від міської влади і земства та дві виборні особи від православного населення [19].

Документи фондів Звенигородського, Золотоніського, Черкаського та Чигиринського духовних правлінь представляють певний інтерес для вивчення історії церков і охоплюють хронологічні рамки з 1722 по 1910 рр.

Важливим за своїм інформаційним наповненням є фонди римо-католицького віросповідання. У фонді Звенигородський декан Луцько-Житомирської римо-католицької духовної консисторії містечка Мошни Черкаського повіту відклались повідомлення Луцько-Житомирської римо-католицької духовної консисторії; правила реєстрації переходу осіб із православних у католицтво за 1915–1916 рр.; метричні свідоцтва і свідоцтва про надання дозволів на шлюб парафіян; листування з настоятелями костьолів про порядок видавання метричних свідоцтв і зберігання метричних книг за 1861–1901 рр. [20]; правила реєстрації переходу осіб з православного в католицьке віросповідання [21]. У фонді римо-католицького костьолу містечка Мошни збереглися метричні книги, списки парафіян по населених пунктах, описи рухомого і нерухомого майна костьолу, книга сповідання прихожан [22], а у фонді Смілянський римо-католицький костьол – списки парафіян костьолу [23]. Про існування Маньківського Троїцького чоловічого православного монастиря дізнаємося і те, що короткочасно він функціонував як уніатський [24].

Ці та інші документи становлять велику цінність для реконструкції взаємин духовенства з прихожанами церкви, ведення господарської діяльності.

Отже можна зробити висновок, що матеріали Державного архіву Черкаської області є важливою складовою джерельної бази з історії православної церкви України. Виявлені джерела створюють хоч і не повну, але широку картину церковного життя регіону, можуть служити репрезентативною базою для реконструкції історичного розвитку християнської церкви в Черкаському краї, визначення особливостей системи управління, церковно-територіального устрою, статусу духовенства в контексті історії окремого населеного пункту.

Список використаних джерел

1. Георгій Папакін. Церковні фонди християнських конфесій у складі Національного архівного фонду України: структура, зміст, історія // *Студії архівної справи та документознавства* / Редкол.: Ляхоцький В. П. (гол.ред.), Матяш І.Б. (заст.. гол.ред.) та ін. К., 2001. Т. 7. С. 5–13.
2. Державний архів Черкаської області (далі - ДАЧО), ф. Р- 4313, оп. 3, спр. 162, арк. 6 – 11.
3. ДАЧО, ф. 169, оп. 1, спр. 25, арк. 13 – 20.
4. ДАЧО, ф. 152, оп. 27, спр. 30, арк. 1 – 25.
5. ДАЧО, ф. 386, оп. 1, спр. 15, арк. 1 – 11.
6. ДАЧО, ф. 573, оп. 1, спр. 17, арк. 4.
7. ДАЧО, ф. Р- 131, оп. 1, спр. 29, арк. 54.
8. ДАЧО, ф. Р-5624, оп. 1, спр. 48, арк. 53.
9. ДАЧО, ф. Р-5624, оп. 1, спр. 36, арк. 24.
10. Кабузан В.М. *Метрические книги // Народонаселение. Энциклопедический словарь*. М., 1994. С. 229.
11. Троицкая И. А. *Ревизионаселения, как источник демографической информации. Методологические проблемы*. М., 1995.
12. Миронов Б. Н. *Исповедальные ведомости – источник о численности и социальной структуре православного населения России XVIII – первой половины XIX вв. // Вспомогательные исторические дисциплины*. Т. XX. Л., 1989. С. 102 – 117.

13. ДАЧО, ф. 334, оп. 1, спр. 40, арк. 1 – 4; ф. 403, оп. 29, спр. 9, арк. 1 – 10.
14. ДАЧО, ф. 347, оп. 1, спр. 7, арк. 1 – 67.
15. ДАЧО, ф. 445, оп. 1, спр. 7, арк. 1 – 27.
16. ДАЧО, ф. 348, оп. 1, спр. 23, арк. 1 – 154.
17. ДАЧО, ф. 150, оп. 1, спр. 1, арк. 1 – 117.
18. ДАЧО, ф. 121, оп. 1, спр. 3, арк. 6.
19. ДАЧО, ф. 247, оп. 1, спр. 47, арк. 18.
20. ДАЧО, ф. 363, оп. 1, спр. 1, арк. 36.
21. ДАЧО, ф. 363, оп. 1, спр. 2, арк. 1 – 12.
22. ДАЧО, ф. 385, оп. 1, спр. 12, арк. 1 – 14.
23. ДАЧО, ф. 421, оп. 1, спр. 1, арк. 1 – 11.
24. ДАЧО, ф. Р-3990, оп. 1, спр. 63, арк. 58.

РОЛЬ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Богдан ГРАНАТИРКО,

аспірант

*Черкаського державного технологічного університету,
науковий співробітник*

Шевченківського національного заповідника

Термін «культура» (від лат. *cultura* – оброблення, виховання, освіта) виник у Стародавньому Римі й пов'язаний з організуючим і перетворюючим впливом людини на природу, під якою розумілося як зовнішнє середовище її проживання, так і власне тілесно-душевне начало (саме щодо останнього виникли поняття «фізичної культури» і філософії як «культури душі»). У будь-якій національній культурі основоположною є народна культура. Потім на її основі поступово формуються професійні наука, література, мистецтво. Протягом століть український етнос розвивався у несприятливих умовах. Імперські та тоталітарні режими економічно, соціально, морально-психологічно сприяли поширенню комплексу культурної неповноцінності української нації або безпосередньо руйнували її культурні структури. Проте наша культура засвідчила свою міцність.

Варто зауважити, що матеріальна культура була одним з найважливіших каналів передачі міжпоколінної етнокультурної інформації, передусім за допомогою системи традицій. Як приклад, наведемо українську хату, яка пройшла тривалий і складний шлях розвитку, виявивши глибинну спільність з житлом східнослов'янських, а частково і західнослов'янських народів, коріння якої сягає будівельної традиції як докиївської доби, так і періоду Київської Русі. Проте лише у XVII–XVIII ст. вона набула етнічної виразності, ставши найяскравішим символом української народної культури та ознакою духовності української нації. Образ «білої хати», у вишневому садочку, квітами повита, неначе дівчина, за висловом Т. Г. Шевченка, став свого роду

візитівкою України, що втілює не просто довершений зразок народної архітектури, а й цілу систему естетичних засад, народної творчості, навіть образ світоглядних уявлень та людських стосунків.

Глобалізаційні тенденції та взаємопроникнення культур Заходу та Сходу актуалізують увагу до феномену традиції. Традиція – основне поняття філософії Рене Генона – тлумачиться як сукупність знань «надлюдського» походження, що передаються усно від покоління до покоління протягом тисячоліть і є духовною основою здорового суспільства й окремої людини [1, с. 219–220]. Нині часто відбувається заміщення національних традицій глобальними. Інколи це супроводжується висміюванням, оголошенням народних звичаїв застарілими, непрогресивними, відбувається заміна їх «модними», в тому числі звичаями інших народів. Такі дії є небезпечними, оскільки торкаються певних архетипічних образів. «Модні» звичаї приваблюють людей, однак, не маючи міцного підґрунтя, часто провокують поширення споживацьких настроїв, що, в свою чергу, ламає адаптовані до місцевих умов місцеві звичаї. А споживацький підхід до життя аж ніяк не сприяє економічному розвитку країни і суспільства. Прикладом такого заміщення є поширення відзначення так зв. Хеллоуїна, який дуже активно набуває популярності в Україні. Однак, поминання предків у такий спосіб немає нічого спільного з елементами відзначення цього дня в українських традиціях.

Німецький письменник та філософ Ернст Юнгер зазначає, що «слово «традиція» набуло для нас нового смислу, ми вже бачимо у ньому не якусь завершену форму, а вічно живий дух, за справи якого відповідає кожне нове покоління» [2, с. 81]. Отже, в основі традиції лежить тривалий досвід соціальної групи. Норми, символи, фольклор створюють своєрідний сценарій поведінки людини в певних ситуаціях. Традиції, як колективна пам'ять, є в той же час елементом етнічної самосвідомості. Вони сприяють виникненню у людей національно-етнічного «тяжіння», схожих переживань, зміцнюють почуття єднання, патріотизму і національної гордості. Варто зауважити, що українському народу завжди були притаманні високий рівень культури, шанування звичаїв, традицій та своєї історичної спадщини. Після проголошення незалежності 1991 року перед Україною постало важливе завдання захисту та розвитку національної культури. На сьогодні реформування культури є закладенням ідеологічного фундаменту для розбудови суспільства майбутнього на основі історичного коріння. У контексті порушеної теми варто виокремити такі проблеми, як відсутність належної державної підтримки збереження та розвитку національної культури (і, як наслідок, недостатнє державне фінансування) та ігнорування проблем духовності суспільства.

Державна культурна політика має бути орієнтованою на забезпечення, підтримку та розвиток традиційних українських духовних цінностей. Відтак, на нашу думку, основним завданням держави є проведення активної політики з пропаганди зміцнення інституту сім'ї та традиційних родинних

цінностей: любові, взаємоповаги, доброти, всебічно сприяти відновленню та утвердженню цінностей солідарності, взаємодопомоги і патріотизму.

Держава має здійснювати активну інформаційну політику щодо підтримання національної спадщини (мови, звичаїв, традицій, культурних цінностей). Передусім, варто підтримувати і всіляко сприяти традиціям колядувань на Різдво Христове, Меланки, засівань на Старий новий рік (чудова парубоцька традиція), купанням на Водохреще, Великодніх гулянь, сакральних трапез на Провідну неділю, Зелених свят, Покрови, тощо. Використовуючи сучасний попит та моду на автентичні елементи культури, необхідно поширювати національні традиції на глобальному рівні.

Таким чином, для забезпечення культурного розвитку держави і збереження її історичної спадщини, при формуванні сучасних традицій варто надавати перевагу глибинним національним проявам культури, розвивати і пропагувати їх на противагу засиллю чужих глобалізованих штампів. Поширення і підтримка власних звичаїв, в тому числі і їх розважальних і гастрономічних аспектів, які мають суспільне визнання у масовій культурі, є першим кроком до засвоєння людьми глибших смислів.

Список використаних джерел

1. Щедрін А. Т. *«Вторинна» міфотворчість як соціокультурний феномен: (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу): монографія / Харк. держ. акад. культури. Х. : ХДАК, 2007. 430 с.*
2. Юнгер Э. *Разграничения и связи // Юнгер Э. Националистическая революция. Политические статьи 1923–1933 гг. М. : «Скимень», 2008. С. 19–25.*

СИМВОЛІКА АНТИПІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ (Золотоніський район Черкаської області)

Олег ТОЛКУШИН,

голова Черкаського обласного геральдичного товариства

Віктор ОЛЕКСЕНКО,

заслужений художник,

*доцент кафедри образотворчого та прикладного мистецтва
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

Олена ГАЛИЦЬКА,

старший викладач кафедри дизайну

Черкаського державного технологічного університету

Герб, прапор та інші пізнавально-правові знаки населених пунктів, територіальних громад та місцевостей є своєрідними пам'ятками історії і культури, тому що в них графіко-символічними засобами втілені історичні, культурні, побутові, географічні та інші особливості відповідних територій.

Можливість мати власні пізнавально-правові знаки (герб, прапор і ін.) *самоврядуючим* територіальним громадам надане статтею 22 закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Герб, як широке поняття означає спадщина, і він первинний стосовно інших пізнавально-правових знаків – на них використовується (повторюється у відповідній інтерпретації, у даному випадку для прапора й печатки) символіка щита герба (основні його фігури й тинктури).

До складу Антипівської сільської ради (на час створення символіки) входили села Антипівка та Бакаївка, на території якої розташований Свято-Покровський Красногорський жіночий монастир. Ці два села та монастир не мали власної геральдичної традиції. Тому для виявлення відмінних рис населених пунктів Антипівської сільради Черкаське обласне геральдичне товариство провело історико-краєзнавчі дослідження з обґрунтування символіки. Фактично на підставі архівних і інших даних докладно викладені історії населених місць на цих територіях. Потім, відповідно до рекомендацій, розроблених і затверджених Черкаським обласним геральдичним товариством у 1988 році, для Антипівської сільської ради фахівці геральдичного товариства склали пізнавально-правові знаки.

Герб Антипівської сільської ради

Опис герба: У лазурному полі срібний перекинутий вузький вилоподібний хрест, заповнений внизу червлемню та усяяний срібними хрестами. В правій частині срібне гусяче перо, покладене у перев'яз зліва, що супроводжується зверху грецькою буквою «Α» і знизу древнеслов'янською буквою «А». В лівій частині три срібних голуба, що летять, покладених у вигляді перев'язі справа.

Щит увінчано золотою короною з золотими колосками і квітками волошки з лазурними пелюстками та стилізованою золотою квіткою соняшника, з золотими променями, які розходяться від неї, що зростає з корони.

Щит обрамований двома гілками айви японської натурального кольору, що цвіте та обвитих лазурною стрічкою з написом золотими буквами в її нижній частині «ДУХОМ І ДУХОВНІСТЮ».

Геральдичний опис та еталонне кольорове зображення герба затверджені сьомою сесією Антипівської сільської ради XXIV скликання «28» березня 2003 року. Рішення № 7-1 від 28.03.2003 р. Автори розробки: геральдист О. Толкушин, художник В. Олексенко.

Історично на землях сучасної Антипівської сільради було декілька населених місць, кожне з яких мало свої характерні особливості. Спочатку це були села Антипівка і Слюзчина Слобідка, обжите місце Красногорського монастиря. Поступово біля нього утворилося декілька поселень і хуторів – Дача, Котлюбовський, Морква та Бакаївка. Зараз вони об'єднані в село Бакаївка. В кінці 50-х років XX століття село Слюзчина Слобідка разом з хутором Голубки, що примикав до неї, увійшла до складу села Антипівка.

Центральне село Антипівської сільської ради – Антипівка. Це село свого часу прославив своєю перекладацькою діяльністю та поетичною творчістю Олександр Олександрович Навроцький. Він спромігся перекласти на українську велику кількість творів багатьох відомих європейських поетів. Така головна особливість Антипівки відображена в першій частині щита герба срібним гусячим пером – символом письменників і поетів, та монограмними зображеннями букви «А» грецького і давньослов'янського алфавітів, котрі супроводжують перо зверху й знизу. Спільне зображення пера та букв різних алфавітів символізує перекладацьку діяльність.

В другій частині щита герба зображені три голуба, що летять. Цей символ можна трактувати двояко. З однієї сторони, зображення голубів пов'язане з назвою хутора Голубки, так звана «промовиста» назва. Інше значення символічне, адже голуб в християнській символіці божий птах, емблема святого Духа. По переказу, перший відомий володар місцевості і засновник Слюзчиної Слобідки Іван Слюзка подарував частину своїх земельних володінь для створення святої обителі на острівній Красній горці. Тому голуби в щиті герба символічно ототожнюються з Слюзчиною Слобідкою і прилеглим до нього хутором Голубки.

Лазурний колір – символ благородства і величчя. Голуби та перо, з супроводжуючими його буквами, розташовані в лазурному полі, що відображає події та явища, пов'язані з цими символами.

Срібло символізує світлі, чисті помисли, устремління. Таким кольором зображені голуби і гусяче перо з буквами, що його супроводжують. Аналогічне кольорове рішення мають хрести, що поміщені в червленому полі.

Перекинутий срібний вилopodobний хрест символізує річку Золотоношу, що протікає повз села Антипівку і Бакаївку та води болота, які омивають острів Красногорського монастиря. Червлене поле з срібними хрестами є символом не тільки святої обителі, але й села Бакаївка, на околиці якого знаходиться монастир. В поселеннях на території нинішнього села Бакаївки з

давніх часів монахині призрівали за немічними і хворими людьми. Зараз в колишніх корпусах будинків призріння знаходиться районний психоневрологічний диспансер. На іншій стороні села Бакаївки знаходився ще один заклад, який опікувався монахинями – жіноче епархіальне училище. До недавнього часу в його стінах була дитяча школа-інтернат.

Такими символами в щиті герба відображені відмінні, найхарактерніші особливості трьох історичних населених частин сучасної території Антипівської сільради.

Щит увінчує золота корона, вінець якої прикрашений рослинами, що характерні для сільських населених пунктів (місцевих ландшафтів) – колосками й квітками волошки. Витий вінець корони подібний до перевесла, з якого виходять колоски, що символізують собою сніп – символ багатства та достатку (як і золота тінктура, якою вони позначені). Цей достаток добувався працею місцевих селян в сільському господарстві протягом століть.

Згідно переказу, на острові, де зараз знаходиться Красногорський монастир, були густі зарослі кущів «дикого персику» (найбільш ймовірно айви японської). По кольору квітів цього куща отримала назву Красна гірка. Кожний кущ був буквально усипаний квітами, й здалеку, колір гори під час цвітіння здавався червоним. Така особливість цих земель відображена в обрамленні щита герба гілками айви японської, що цвіте. Гілки оплетені лазурною девізою стрічкою, на якій внизу напис золотими буквами «Духом и духовністю», або на латині «Anima et natura», що в словесній формі виражає основні ідеї символіки щита герба. Колір стрічки й букв на ній повторюють основні тінтури щита герба.

Символіка щита герба Антипівської сільської ради використовується на його прапорі та печатці (у відповідному відображенні).

Прапор Антипівської сільської ради

Опис прапора: В лазурному прямокутному полотнищі червоне вертикальне вістря, що з'єднане по його верхнім кромкам з вузьким білим стропилом. В центрі вістря білий вузький укорочений хрест.

Співвідношення сторін полотнища 2:3 (ширина до довжини); розмір хреста складає $\frac{1}{4}$ ширини полотнища; ширина окантовки складає $\frac{1}{8}$ ширини полотнища.

Власні пізнавально-правові знаки мають право мати й інші населенні пункти (місця) сільської ради, але вони не потребують затвердження, так як в них не має адміністративних органів влади, що визначають собою місцевий суверенітет та самостійність.

Гербоподібна емблема та вексилоїд села Бакаївка
(подається тут тільки пізнавальна частина без опису герба та вексилоїда).
Автори розробки: геральдист О. Толкушин, художник О. Галицька

Золоте поле щита гербоподібної емблеми села Бакаївка має червлений куполоподібний виріз, увінчаний чорним православним хрестом. Золоте поле символізує головне багатство місцевості Красногорський монастир, що знаходиться на території села. Червлене поле слугує гласним найменуванням монастиря. Лазурний перев'яз символізує річку Золотоноша, на одному з островів якої знаходиться свята обитель. На лазурному перев'язу поміщено колесо водяного млина. Така символіка вказує на ще одну особливість річки Золотоноша, що тече повз село: її води приводили в рух колесо водяного млина. В інших місцях річка мала невеликий перепад висот, тому повільна течія не дозволяла використовувати подібні устрої.

Зображення сірих чапель, що підтримують щит гербоподібної емблеми села Бакаївка символізує заповідну територію – Бакаївський природно-історичний комплекс, найбільш видатною особливістю якого є гніздів'я сірих чапель. Статус комплексу на площі 367 гектарів затверджений рішенням Черкаської обласної Ради депутатів трудящих № 367 від 27 червня в категорії ландшафтний та характеризується як «Оригінальний ландшафт з наявністю історичних пам'яток. Заповідне місце для розмноження водоплавної дичини. Колонія сірих чапель в заплаві річки Золотоношка».

Щит поставлений на земляне підніжжя: в місцевості, де знаходиться населений пункт, знайдено найбільш давнє поселення в околицях міста Золотоноші. Під щитом на зелене земляне підніжжя покладена золота стрічка з написом на ній червленими буквами «БАКАЇВКА». Колір стрічки й букв на ній відповідають основним тінктурам щита гербоподібної емблеми.

Герб та хоругва (церковне знамено) Свято-Покровського Красногорського монастиря (подається тут тільки пізнавальна частина без опису герба та хоругви).

Автори розробки: геральдист О. Толкушин, художник В. Олексенко

Пізнавально-правові знаки Свято-Покровського Красногорського жіночого монастиря мають двояке значення – як територіальне, що відображають особливості окремого населеного місця Антипівської сільської ради, так й корпоративне – характеризує вид діяльності закладу.

Монастир – специфічний заклад, насельники якого присвячують своє життя служінню Богу. Тому в щиті герба Свято-Покровського Красногорського жіночого монастиря основний колір срібний, що символізує смиріння, духовну чистоту. Географічна особливість місця розташування, яка дала назву місцевості й святій обителі, відображена в щиті герба у вигляді однієї з геральдичних фігур – вигнутою базою, що має червлений колір. Вона ж символізує монастирський острів. З бази виростає золотий стовбур дубу з зеленим листям. Символічне значення цього виду дерева – міць, сила, могутність. У даному випадку він характеризує мешканців монастиря – сильних духом людей. З зображенням в щиті герба дубу пов'язані важливі події в житті монастиря. Згідно з монастирським переказом першою іконою, перед якою

молився невідомий пустиножитель – засновник обителі – слугувало вирізане їм на корі дубу зображення Божої Матері. Потім, цю незвично начертану ікону зняли з корою з дерева, покрили по існуючим обрисам фарбами й разом з багато прикрашеною ризою вставили у великий кіот. «Корецька» ікона Божої Матері отримала таке таке своє найменування від того, що її вирізали на корі дерева, яке росло в давні часи на монастирській горці.

В кожному монастирі є свої духовні святині. Особливо чтима в Красногорській обителі чудотворна «Дубенська» ікона Божої Матері, так як вона чудесним образом явилася на крону дубу. Зображений в гербі монастиря щиток на гілках дубу символізує цю знамену подію. «Небесна цариця» має багато різних символічних зображень. Одне з них – драбина, котра в щитку символічно зображена зазубреним скошенням справа сріблом й червленью.

Щит герба увінчує монастирська корона, срібний колір якої вказує на статус гербовласника – такий вид корон використовується рядовими монастирями. На відміну від міської корони з трьома зубцями, в монастирській короні замість середнього зубця поміщений золотий куполок. Стінчата корона вказує на деяку автономність монастирів як кріпосних споруд, фортець духу, які діють по своєму уставу, де сталий внутрішній розпорядок життя та побут, що не залежить ні від кого.

Покладені за щитом герба посохи й чотки – предмети побуту монахів й монахинь, що символізують монашеський подвиг насельників обителі.

Посохи перевиті срібною стрічкою, на якій напис червленими буквами «СВЯТО-ПОКРОВСЬКИЙ КРАСНОГОРСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ МОНАСТИР», що явно означає приналежність герба означеному монастирю.

Нещодавно Антипівська сільська рада в ході проведення адміністративно-територіальної реформи увійшла в статусі старостинського округу до складу Новодмитрівської сільської ради – Новодмитрівської територіальної громади. Але символіка населених місць Антипівської землі продовжує використовуватися в повсякденному житті, надаючи в такому вигляді історичні та інші особливості території.

Список використаних джерел

За матеріалами: культурологічний збірник «Гербовник&вексиллумарий Черкаського края» (8 редакція, 2020 рік); Державний архів Черкаської області. Ф. Р-6037. Оп. 1. С. 6, 7; Архів Черкаського обласного геральдичного товариства (справа: Антипівська сільська рада); монографія: О. Толкушин. Свет земли Антиповской. Черкаскы, 2006. 120 с.

ЗМІСТ

Олександр ПОТИЛЬЧАК ДО ПИТАННЯ ПРО СТИЛІСТИКУ ТА ПРОСТОРОВУ ОРІЄНТАЦІЮ ГЕРАЛЬДИЧНОГО ЗНАКУ МОНЕТ КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ОЛЬГЕРДОВИЧА (друга половина XIV ст.).....	3
Валентин ЛАЗУРЕНКО ПРОФЕСОР СТАНІСЛАВ ГУБАР: ПАТРІОТ, ЯКИЙ БОРОВСЯ ЗА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ	7
Сергій ЮРКО ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ	16
Анатолій ШОСТОПАЛ НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИГОТОВЛЕННЯ ПІДРОБОК ІСТОРИЧНИХ ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ АРТЕФАКТІВ	19
Олександр МУШТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ВІДДІЛУ ДЕКАБРИСТІВ МУЗЕЮ О. С. ПУШКІНА І П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО	24
Людмила ТЕПТЮК ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	31
Олена АФАНАСЕНКО, Олена ПОЧТАРЬОВА МУЗЕЙНІ УСТАНОВИ ТА ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ З ДОСЛІДЖЕННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ	34
Олена ХРАМОВА-БАРАНОВА, Вікторія ШКРЕБТІЙ ФОТОМИСТЕЦТВО: ОСОБЛИВОСТІ І ПЕРСПЕКТИВИ	38
Ірина САЄНКО, Анастасія МАНН ПЕРСПЕКТИВИ ЦИФРОВОГО МИСТЕЦТВА	41
Тетяна ШУЛЬЖЕНКО, Яніна ДІДЕНКО «ПРОПАЛА КОРОВА, ТО НЕ ТРЕБА Й ЗДОРОВ'Я» – ДО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНЦІВ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ (за матеріалами польових досліджень)	43

Надія КУКСА ЦЕРКВА СВЯТОГО АРХІСТРАТИГА МИХАЇЛА В СУБОТОВІ У ЄПИСКОПСЬКИХ ВІЗИТАЦІЯХ ДРУГОЇ ЧВЕРТІ XVIII ст.	51
Алла ПЕРЕПЕЛИЦЯ КОЛЕКЦІЯ ПРЕДМЕТІВ ПАЛЕОНТОЛОГІЇ, ГЕОЛОГІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА ПОБУТУ СВЯЩЕНИКА ОЛЕКСІЯ ЄРИМОВИЧА (поч. XX ст.).....	58
Алла ЛИСЕНКО, Микола СЕМЕНЕНКО ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ	66
Тетяна НЕРАДЕНКО НАПРАЦЮВАННЯ З ПОЛЬОВОЇ АРХЕОЛОГІЇ ПІД ЧАС АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИСТУДЕНТІВ НА РОЗКОПКАХ ПОСЕЛЕННЯ МОЛЮХІВ БУГОР	69
Тетяна ЧУБІНА ПОТОЦЬКІ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИКИ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ ТА ВІАНЬ	76
Юлія ІЛЛЯШЕНКО ДИТЯЧІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАПРИКІНЦІ XX ст.....	79
Марина БУГЕРЯ НАРАТИВНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР	84
Оксана ХУДОЛЕЙ, Олександр КИВГИЛА ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПИТАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯМ РЕАЛЬНОГО МІСЦЯ ПОХОВАННЯ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО	89
Оксана КОЖЕМ'ЯКІНА ГЛОБАЛЬНО-ГЛОКАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ.....	96
Олександр ВЕТРОВ ДО ІСТОРІЇ МОНУМЕНТА – ПАМ'ЯТНИКА ПАРТИЗАНСЬКОЇ СЛАВИ	98
Ігор ВОЛОШИН ФІЛОСОФСЬКО-ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА ІВАНА ФРАНКА У КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНО-НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИРАЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ	104

<i>Валентина КОВАЛЕНКО</i> ДО ПРОБЛЕМИ «МИТЕЦЬ І ШЛЮБ» У ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ХУДОЖНИК».....	109
<i>Ігор СОЛОДОВНИКОВ</i> ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕДМЕТІВ МЕТАЛОПЛАСТИКИ ЧАСІВ СКІФСЬКОЇ ДОБИ	114
<i>Христина ПЛЕЦАН</i> ЗБЕРЕЖЕННЯ І ТРАНСЛЯЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД	117
<i>Ірина ЧЕПУРНА</i> ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРИЧНИЙ АРЕАЛ м.ЧИГИРИНА	121
<i>Юлія БАРВІНОК</i> ТОПОНІМИ СЕЛА ТРУШІВЦІ	128
<i>Руслан МАНН, Гліб БАРАНОВ</i> КУЛЬТУРА ТА ТУРИЗМ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	132
<i>Ірина СТАДНИК, Тетяна КОВАЛЕНКО</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КАМ'ЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: НОВІ КОМУНІКАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ	134
<i>Оксана ЯШАН, Тетяна КЛИМЕНКО</i> КАМ'ЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК В СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СВІТІ	139
<i>Тетяна КЛИМЕНКО</i> ДЖЕРЕЛА ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД ТА ОРГАНІЗАЦІЙ ЧЕРКАЩИНИ	143
<i>Богдан ГРАНАТИРКО</i> РОЛЬ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ	148
<i>Олег ТОЛКУШИН, Віктор ОЛЕКСЕНКО, Олена ГАЛИЦЬКА</i> СИМВОЛІКА АНТИПІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ	150

Наукове видання

Матеріали
IV-ої Всеукраїнської
науково-практичної конференції
**«КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ:
ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА ТРАДИЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ»**

07 – 08 жовтня 2021 р.
Черкаси – Канів

Статті подаються в авторському редагуванні.

Складання: Тетяна Манжура.

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 12,1. Тираж 50 прим. Зам. № 21-123.

Видавець ГОРДІЄНКО Є. І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.
Україна, 18000, м. Черкаси тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com